

na činnosť svojich predchodcov a žiadny výskum by sa nemal uskutočňovať bez znalosti toho, čo už bolo zistené. Preto považujeme za nutné otvoriť ÚPN a našu prácu aj iným inštitúciám či ľuďom, ktorí k nej majú čo povedať.

Z tohto pohľadu je dôležitá komunikácia s kolegami z iných historických pracovísk a vzájomná výmena poznatkov. Vedenie ÚPN preto vymenovalo širšiu redakčnú radu ako reprezentatívnu vzorku historickej obce na Slovensku. Zároveň sú v nej zastúpení aj odborníci zo zahraničia.

Dúfame, že sa tento krok pozitívne odrazí na stránkach časopisu a naše periodikum bude aj vďaka novým odborným garanciam poskytovať ešte komplexnejší prehľad o nedávnej minulosti Slovenska.

Matej Medvecký

Obsah

Štúdie

Michal Schvarc

Masová exekúcia v Sklenom 21. 9. 1944
v širšom dejinnom kontexte (4

Ivica Bumová

Protižidovské výtržnosti v Bratislave
v historickom kontexte (august 1946) (14

Jozef Haľko

Biskup Július Gábris
a Združenie katolíckych duchovných
Pacem in Terris (30

Materiály

Martin Lacko

Rusínska problematika vo fondoch
armádneho spravodajstva 1940 – 1941 (46

Dokumenty

Jerguš Sivoš

Problematika vnútorného nepriateľa
v činnosti II. odboru XII. správy ZNB
v roku 1980 (54

Obete

Ivan A. Petranský

Tomáš Munk – jezuitský novic obeťou
protižidovských represii (70

ÚPN interne

Ľubomír Ďurina, Radoslav Ragač

Rekonštrukcia zväzkov v archíve ÚPN (77

Predstavujeme

Michal Dzurjanin

Rozhovor s Györgyom Gyarmatim (85

Kariéry v službách ŠtB

Radoslav Ragač

A. Nemeč a J. Ševčík (88

Apendix

Ján Hlavinka

Správa z konferencie Slovenská
republika očami mladých historikov VI. (91

Ingrid Tišliarová

J. Pernes: Komunistky s fanatismom
v srdci (95

Matej Medvecký

I. Baka: Slovenská republika a nacistická
agresia proti Poľsku (96

Gábor Strešňák

Trezor. A Történeti Hivatal Évkönyve 2 (98

Ján Ondriaš

Informácia o pripravovanej konferencii
Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca
s tajnými službami v strednej
a východnej Európe 1945-1989 (100

Anton Selecký

Kroky Hany Ponickéj (102

Masová exekúcia v Sklenom 21. septembra 1944 v širšom dejinnom kontexte

PhDr. Michal Schvarc

(1975), absolvent Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici. Pracuje v ÚPN.

Udalosť v Sklenom, ktorá sa odohrala 21. septembra 1944, zostáva aj po vyše šesťdesiatich rokoch plná nejasností a záhad, a to aj napriek tomu, že táto kauza bola v posledných rokoch medializovaná.¹⁾ Domáca slovenská historiografia sa represívnym akciami, ktoré sa odohrali na povstaleckom území, mohla z pochopiteľných príčin venovať až po novembri 1989. Ako prvý sa o rekonštrukciu udalostí v Sklenom v dňoch 20.–21. septembra 1944 pokúsil historik Ján Stanislav. Analýzou jemu dostupných materiálov však dospel k chybnému záveru a dátum masovej exekúcie posunul o týždeň neskôr, t. j. na 28. septembra 1944.²⁾ Popri archívnych materiáloch vychádzal J. Stanislav z nepublikovaného rukopisu Františka Zányiho *Tragédia v Sklenom po 50-tich rokoch*, ktorý v konečnom dôsledku prispel k jeho záveru. Cieľom tejto štúdie je preto analýza tých prameňov, ktoré J. Stanislav nemal k dispozícii a súčasne porovnanie s doterajším stavom výskumu a poznania tejto závažnej kauzy. Okrem toho sa budeme snažiť zasadiť udalosť do širšieho kontextu kauzálnych súvislostí.

Obec Sklené (nemecky Glaserhau) leží v bývalej stredoslovenskej nemeckej sídelnej oblasti, v tzv. Hauerlande, neďaleko Turčianskych Teplíc a Kremnice. V období 1919–1939 patrila obec do okresu Turčiansky Sv. Martin. Tento stav trval do leta 1939, keď na základe vládneho nariadenia č. 175 z 18. júla 1939 bolo Sklené začlenené do územnej pôsobnosti okresného úradu v Kremnici,³⁾ jedného z 12 okresov Pohronskej župy. Čo sa týka národnostnej skladby obyvateľstva, obec bola do roku 1945 prakticky nemecká.⁴⁾ Úpadok baníctva priniesol so sebou aj zmeny v socio-ekonomickej štruktúre tamojšieho obyvateľstva. Väčšina

obyvateľstva sa živila poľnohospodárstvom, avšak neúrodná pôda na jednej strane a nedostatok pracovných príležitostí na druhej strane spôsobili, že prevažná časť obyvateľov v produktívnom veku bola odkázaná na sezónne práce.

Sklené za 1. ČSR

Vznik Česko-slovenskej republiky znamenal záchranu slovenských Nemcov pred asimiláciou a odnárodnením. Nemcov, žijúcich v pravniansko-kremnickej oblasti, zastihlo obdobie v stave pasivity, ba až letargie. Nejestvovali miestne nemecké elity, kontakty s ostatnými nemeckými jazykovými ostrovmi boli minimálne, dokonca aj medzi oboma časťami Hauerlandu. Národné povedomie tunajších Nemcov bolo na veľmi nízkej úrovni, prejavovala sa absencia nemeckej tlače. Výnimku netvorila ani obec Sklené.

Hauerland bol v priebehu 20. a 30. rokov minulého storočia hospodársky a kultúrne zostávajúcou oblasťou. Aj napriek návštevám sudetonemeckých mládežníckych skupín začiatkom tretieho decénia 20. storočia nedošlo k badateľnému oživeniu národného uvedomenia tunajších Nemcov. Situácia sa začala meniť od polovice 20. rokov, keď zaznamenávame zvýšený prílev nemeckých učiteľov z nemeckých oblastí Čiech a Moravy. Tí boli často nositeľmi potreby zjednotenia Nemcov na nacionálnom základe, takže tým postupne vznikali vhodné podmienky pre proces obnovy stratenej národnej identity.

Významnú úlohu v tomto procese zohral Nemecký kultúrny zväz (Deutscher Kulturverband – DKV). Miestne skupiny DKV sa začali v pravniansko-kremnickej jazykovom ostrove zakladať v polovici 20. rokov minulého storočia. Jedna z prvých miestnych

1) Napr. *Sme*, 16. 3. 2004, s. 8; *Sme*, 17. 4. 2004, s. 7; *Život*, 22/2004, s. 53–56; *Formát* 39/2004, s. 52–54; *Sme. Magazín Vikend*, 2. 10. 2004, s. 33.

2) STANISLAV, J.: Poznámky k represáliám na Slovensku koncom druhej svetovej vojny. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (zost.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Bratislava 1994, s. 207–220.

3) Vládne nariadenie z 18. 7. 1939 č. 175 Sl. z. o určení obvodov a sídiel niektorých úradov.

4) V roku 1921 tvorili Nemci 96,5 %, v roku 1930 88,5 % obyvateľstva. Národnostné rozvrstvenie z rokov 1938 a 1940 nie je k dispozícii. Podľa sčítania ľudu z 31. 12. 1938 mala obec 3 342 a z 15. 12. 1940 3171 obyvateľov.

skupín vznikla v júni 1924 práve v Sklenom.⁵⁾ Ďalším faktorom bola myšlienka zakladania nemeckých spotrebných a úverových družstiev (Raiffeisenkassen). Tie začali vznikáť na prelome 20. a 30. rokov. Vlna zakladania týchto peňažných inštitúcií v Hauerlande neobišla ani Sklené. Miestna raiffeisenka bola založená 15. mája 1931.⁶⁾ Po počiatočných aktivitách upadli obe inštitúcie, aj z dôvodu zásahov štátnych orgánov, do pasivity. Obrat nastal s príchodom agilného rímskokatolíckeho duchovného Jozefa Steinhübbla.

Politický život v obci zodpovedal stavu úrovni národného povedomia nemeckého obyvateľstva a ich životnej úrovni. Spočiatku v 20. rokoch, keď bolo národné povedomie sklenských Nemcov vlažné, mala v obci silné pozície nemecká sekcia Maďarskej kresťansko-sociálnej strany. V roku 1923 mala 132, o rok neskôr 168 členov. Exponentom tejto strany bol najmä miestny farár Karl Bitterer,⁷⁾ ktorý mal na nemeckých veriacich veľký politický vplyv. Popri tejto strane sa o hlasy nemeckého obyvateľstva uchádzali agrárci, sociálni demokrati, komunisti a koncom 20. rokov Karpatendeutsche Partei (KdP). Správanie nemeckých voličov v Sklenom pregnantne vystihuje vyjadrenie martinského školského inšpektora o situácii nemeckého školstva v tamojšom okrese: „Do nedávna bolo obyvateľstvo týchto obcí zmýšľania naprosto lojálneho. Pri voľbách v r. 1925 volilo veľkou väčšinou strany štátotvorné, československé. Pri voľbách v r. 1929 bola patrná už silná agitácia politických agentov z českých zemí a od tej doby môže sa datovať i väčšia činnosť politická v tomto kraji medzi nemeckými učiteľmi.“⁸⁾ Hoci vo voľbách v roku 1929 získala v Sklenom najvyšší počet hlasov agrárna strana (337), novozaložená KdP sa umiestnila na tretom mieste (129).⁹⁾ Práve táto strana ovplyvnila v nasledujúcich rokoch rozhodujúcim spôsobom politický život v obci. Tu kdesi možno hľadať korene neskoršej tragédie.

Miestna skupina KdP bola v Sklenom založená v roku 1931. Spočiatku bol jej vplyv obmedzený, pretože v obci si aj naďalej udržiavali silné pozície agrárci a maďarskí kresťanskí socialisti (v r. 1929

Jozef Steinhübel.

Zdroj: Súkromná zbierka autora.

získali 259). Všetko sa zmenilo príchodom spomínaného J. Steinhübbla, ktorý sa 1. mája 1935 stal farárom v Sklenom.¹⁰⁾ V májových parlamentných voľbách dominovala v obci jednoznačne KdP (912 hlasov, nárast o 606,9 % [sic!]). Steinhüblom exponovaný nacionalizmus a vysoká funkcia v KdP zapríčinila v Sklenom polarizáciu obce na dva tábory – väčší, za ktorým stáli členovia a stúpenci KdP a menší, opozičný, ktorý sa zoskupil okolo starostu A. Grossmanna. Štátne orgány sa snažili nepokojnú situáciu v obci riešiť žiadosťou o Steinhüblove preloženie u banskobystrického biskupa Mariána Blahu. Biskup síce s názorom Krajinského úradu súhlasil, ale vzhľadom na nedostatok nemeckých kňazov sa k tomuto kroku neodhodlal.¹¹⁾

Sklené sa počas Steinhüblovej činnosti stalo jednou z hlavných báh KdP na Slovensku. Aj preto bolo jedným z cieľov (17. februára) manifestačnej cesty Konráda Henleina po nemeckých jazykových ostrovoch na Slovensku v dňoch 16.–19. februára 1938. Jeho prejavsi s nadšením vypočulo 1200 osôb prevažne mladej generácie vo veku od

5) Štátny archív v Bytči, pobočka Martin (ďalej ŠA Bytča, p. Martin), Okresný úrad v Martine 1923–1945 (ďalej OÚ M), 384/1924 prez.; STRIC, S.: *Josef Stricz der Kämpfer für Glaserhau. Erinnerungsschrift an meinen Vater*. Bratislava 2003, s. 55–56.

6) Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), Firemný register (ďalej FR), šk. č. 259, B–XI–116 Spar-und Darlehenkasse Glaserhau 1931–1951.

7) ŠA Bytča, p. Martin, OÚ M, 372/1923 prez., 291/1924 prez., 191/1930 prez.

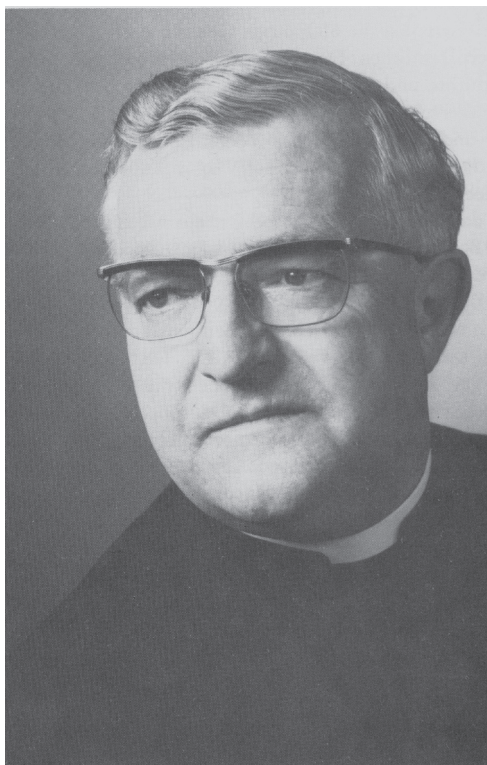
8) ŠA Bytča, p. Martin, OÚ M, 215/1933 prez.

9) Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), Policajné riaditeľstvo v Bratislave (ďalej PR BA), šk. č. 246, Mat 71/10 (KdP). Výsledky KdP v parlamentných voľbách v r. 1935.

10) SCHVARC, M.: Politická činnosť Jozefa Steinhübbla počas jeho pôsobenia v Sklenom 1935–1938. In: *Acta historica Neosoliensia 6*. Banská Bystrica 2003, s. 73.

11) Archív Biskupského úradu v Banskej Bystrici (ďalej ABÚBB), Spisy farských úradov v banskobystrickej diecéze, š. 73 – Sklené.

Jozef Pöss.
Zdroj: Súkromná zbierka
autora.

16 do 30 rokov. Nechýbal frenetický potlesk a prevolávanie nacistického pozdravu „Sieg! Heil!“¹²⁾ Verejné zhromaždenie pripomínalo svojou atmosférou vystúpenia Adolfa Hitlera v berlínskom športovom paláci. Pravdaže v oveľa menšom „vydaní“.

Pod vplyvom zahraničnopolitických udalostí a verejného prihlásenia sa SdP resp. KdP k nacistickej ideológii sa nacionálny ošiaľ sklenských Nemcov stupňoval. Prepadli mu najmä ľudia z mladej a strednej generácie bez rozdielu pohlavia. Kampaň pred obecnými voľbami v júni 1938 charakterizoval v nemeckých obciach Hauerlandu psychický nátlak, ktorý miestami prerástol aj do fyzických potýčok. V Sklenom vyhrotil situáciu aj konflikt J. Steinhübla s učiteľom Ferdinandom Uliczayom. Súhrn uvedených faktorov mal vplyv na výsledok obecných volieb, v ktorých jednoznačne dominovala KdP, hoci koncom roku 1937 mala KdP v obci len 283 členov.¹³⁾ Starostom sa stal vedúci miestnej skupiny KdP Franz Balla a strana získala majoritné zastúpenie v obecnom zastupiteľstve (26 mandátov z 32).¹⁴⁾

Sklené v období autonómie a slovenského štátu

Udalosti začiatkom jesene 1938 udržiavali vlnu vzopätého živelného nacionalizmu medzi nemeckým obyvateľstvom v Sklenom. Dôkazom toho je incident medzi príslušníkmi československej armády a nemeckými mládežníkmi, ktorý sa odohral 15. októbra 1938 v miestnom hostinci. Incident sprevádzala bitka a strelba z ručných zbraní. Žandárstvo pre výtržnosti posilnilo v obci svoje stavy.¹⁵⁾ Samotný J. Steinhübel si až dodatočne, po pretransformovaní KdP na Deutsche Partei (DP), ktorá sa otvorene hlásila k nacistickej ideológii a „Führerprinzip-u“, uvedomil, že svojim konaním a exponovaním v KdP prispel nielen k procesu glajchšaltácie slovenských Nemcov, ale aj k ohrozeniu pozícií katolíckej cirkvi. Na účinný boj proti „novopohanstvu“ žiadal banskobystričského biskupa o povolenie čítať spisy nacistických ideológov¹⁶⁾ a cieľ svojej ďalšej politickej činnosti videl v snahe, ako napísal biskupovi M. Blahovi 27. októbra 1938, „zabezpečiť pre náš katolícky nemecký ľud čím viac práv v nábožensko-cirkevnom ohľade. V dobe zvýšeného ríšskonemeckého vplyvu nationalsozialistického [sic!] považujem túto prácu za prepotrebnú.“¹⁷⁾ Tento fakt, ako aj Steinhübl-ova kritika bratislavského vedenia DP sa stali hlavnými determinantami neskoršieho vzájomného konfliktu a odcudzenia medzi ním a „Volksgruppenführerom“ Franzom Karmasinom. Samotný J. Steinhübel zostal v Sklenom do 1. júla 1940, kedy prevzal faru v Handlovej. Miesto farára zostávalo dlhý čas neobsadené. Faru spravoval administrátor Jozef Pöss, jeden z neskorších preživších svedkov septembrovej masovej exekúcie.

Po vzniku slovenského štátu sa situácia v obci upokojila a miestnych Nemcov viac zamestnávali každodenné starosti ako politika. V čoraz hojnejšom počte odchádzali za prácou a nepomerne lepšími platovými podmienkami do Nemeckej ríše. Čiastočne sa zlepšilo aj ekonomické postavenie tých ľudí, ktorí zostali doma. Rozpútanie 2. svetovej vojny a ohromujúce úspechy nemeckého „blitzkriegu“ znovu zdvihli sebavedomie slovenských Nemcov. Sklené v tomto smere nepredstavovalo žiadnu výnimku.

12) ŠA Bytča, p. Martin, OÚ M, 11 083/1938 adm.

13) SNA, Národný súd (ďalej NS), Tn ľud 17/1947 – F. Karmasin, mikrofilm II. A 944. Karpathendeutsche Partei. Technischer Überblick.

14) SCHVARC, M.: *Politická činnosť Jozefa Steinhübla počas jeho pôsobenia v Sklenom 1935 – 1938*, s. 79.

15) ŠA Bytča, p. Martin, OÚ M, 2 932/1938 prez.

16) ABÚBB, Mŕtvi kňazi, šk. č. 17 – J. Steinhübel. Biskup M. Blaha mu súhlas udelil.

17) ABÚBB, Spisy farských úradov v banskobystričskej diecéze, š. 73 – Sklené.

Keď sa však nemecká vojenská „mašinéria“ na východnom fronte zastavila a nemecké mestá sa čoraz častejšie stávali cieľom spojeneckých bombardérov, sebavedomie „obyčajných“ Nemcov nabralo klesajúcu tendenciu. Prejavilo sa to odklonom od nacistického pozdravu a prechodom k zaužívaným pozdravom ako „Grüss Gott“ alebo „Guten Tag“. ¹⁸⁾ Takisto čoraz väčší počet Sklenčanov odmietal pod rôznymi zámienkami návrat na pracoviská v Nemecku, ¹⁹⁾ hoci začiatkom októbra 1944 ich pracovalo v ríši okolo 1000. ²⁰⁾ Okrem toho narastala aj nespokojnosť miestnych Nemcov s komunálnou politikou a nezaujímavosťou vedenia DP o mimobratislavské oblasti. ²¹⁾ Disciplína, na ktorú si F. Karmasin tak potrpel, dostávala prvé vážnejšie trhliny.

Z tohto pohľadu je zaujímavá iniciatíva sezónneho robotníka Mateja M., ktorý už v roku 1939 adresoval Hitlerovej kancelárii list, že zorganizuje Nemcov v okolí Kremnice. Na zhromaždeniach propagoval zavedenie nemčiny ako úradného jazyka a pripojenie kremnickej oblasti k Nemecku. V druhej polovici mája 1941 aj so svojim otcom a bratom rozbehli podpisovú akciu v nemeckých obciach kremnického okresu, aby dokázal, že o tunajších Nemcov sa vedenie DP nezaújíma. Pritom spoluobčanom tvrdil, že má poverenie zo samotného Berlína. Na počudovanie získal značný počet podpisov, ktoré zaslal do Berlína. Ich konanie zastavili až slovenské orgány. Konštatovali, „že sa tu jedná o duševne chorých ľudí“ ²²⁾ a Okresný súd v Kremnici začal proti Matejovi M. trestné konanie. V šírení týchto myšlienok pokračoval jeho brat, ktorý dokonca založil „Deutsche Freiheitsorganisation in der Slowakei“. Vedeniu DP sa ich podarilo umlčať až povolaním do Waffen-SS v roku 1943. ²³⁾

Práve nábor a odvody do Waffen-SS, ktoré sa po rokovaní medzi nemeckým vyslanectvom v Bratislave a slovenskou vládou začali 23. novembra 1942 a týkali sa spočiatku mužov vo veku 17 až 35 rokov, ²⁴⁾ rozdeľovali nemeckú komunitu na dva tábory.

Georg Heuser, veliteľ EK 14, ktoré prevádzal o exhumácie v Sklenom. Zdroj: Súkromná zbierka autora.

Ochota prispieť ku „konečnému víťazstvu nemeckých zbraní“ nebola jednotná. Keď sa v prvej polovici decembra 1942 začali odvody do Waffen-SS, ktoré sa mali uskutočniť na báze „dobrovoľnosti“ upadala nálada Nemcov v kremnickom okrese do značnej depresie. ²⁵⁾ V Sklenom prišlo na odvodové prehliadky len 129 mužov, z ktorých kritériám vojenskej zložky SS vyhovovalo 31 osôb. Ďalších 45 osôb bolo uznaných za schopných vykonávať vojenskú službu vo Wehrmachte. Zvyšných 53 mužov bolo neschopných. ²⁶⁾ Na niekdajšiu baštu Henleinovho resp. Karmasinovho hnutia to bolo príliš málo.

Vedenie DP celkové výsledky odvodov na prelome rokov 1942/43 neuspokojili. Preto siahlo k psychickému nátlaku, ²⁷⁾ aby si pred *Volksdeutsche Mittelstelle* napravilo čiastočne pošramotenú reputáciu počas dodatočných odvodov. Preto koncom februára 1943 prišiel

18) ŠA BB, Pohronská župa 1940–1945 (ďalej PŽ II), š. 22, III d 3 810/1942 prez. Správa okresného náčelníka v Kremnici o politických pomeroch za október 1942.

19) ŠA BB, Žandárska stanica v Hornej Štubni (ďalej ŽS H. Štubňa), hlásenia z rokov 1942–1944.

20) Bundesarchiv Berlín (ďalej BAArch), R 70 Slowakei/87, Bl. 134. Pomery v obci Sklené.

21) Jeden z miestnych Nemcov sa o DP a FS koncom mája 1942 vyjadril, že sú len obyčajným podvodom a špinavosťou. (ŠA BB, ŽS H. Štubňa, 576–I/42).

22) ŠA BB, PŽ II, š. 14, III ch 1 520/1941 prez. List s podobným obsahom zaslal aj prezidentovi J. Tisovi. (SNA, F. Karmasin 116–20–3/95).

23) MELZER, R.: *Erlebte Geschichte. Rückschau auf ein Menschenalter Karpatendeutschums. Teil 2: Von 1939 bis 1945 und wie es weiterging*. Wien 1996, s. 243.

24) Tamže, s. 285.

25) ŠA BB, PŽ II, š. 22, III d 4 459/1942 prez. Správa okresného náčelníka v Kremnici o politických pomeroch za december 1942.

26) SNA, NS, Tn Ľud 13/1946 – O. Kubala, mikrofilm II. A 923. Služobný denník ET, záznam z 18. 12. 1942.

27) KOVÁČ, D.: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945)*. Bratislava 1991, s. 181.

Zábery s exhumácie.
Zdroj: publikácia
„Banská Bystrica 1944“.

do Kremnice vedúci úradu Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej menšiny Ludwig Dostal-Dollmann. Pred okresným náčelníkom E. Záhomom sa bez okolkov vyjadril, „že vybijú obloky každému Nemcovi, ba budú ho telesne inzulťovať, keď sa neprihlási.“²⁸⁾ Osoby, ktoré sa na odvody nedostavili, funkcionári DP a FS vystavovali rôznym represívnym opatreniam, predovšetkým im odopierali možnosť zamestnať sa. Začali sa množiť žiadosti Nemcov o zmenu národnosti, resp. o vstup do HSLS a Maďarskej strany.

V samotnom Sklenom sa Dollmanovho vyjadrenia pridržal agilný miestny vedúci a súčasne vládny komisár obce Franz Balla.

Bol to človek veľmi prchkej povahy, ktorý mal za sebou viaceré delikty ekonomickej či trestnej povahy. Negatívne črty jeho povahy sa prejavili aj počas odvodov. Slabý výsledok náborovej akcie vo svojom obvode sa F. Balla snažil kompenzovať psychickým nátlakom na osoby, ktoré jeho výzvy o povinnosti dostaviť sa na odvod neuposlúchli. Preto nechal vyhotoviť súpis týchto osôb a uverejnil ho. Dotknutí občania sa sťažovali kremnickému okresnému náčelníkovi a žiadali záležitosť prešetriť. Okresný náčelník E. Záhon na margo prípadu uviedol: „...vládny komisár Fr. Balla túto veľkú obec rozdeľuje na dva tábory, obyvateľstvo rozoštváva a poburuje občianstvo proti svojim osobným nepriateľom a proti tým, ktorí nechceli sa dobrovoľne hlásiť do služieb Waffen SS.“²⁹⁾ Situácia sa trochu upokojila začiatkom marca 1943, keď F. Balla narukoval do Waffen-SS. Po ukončení vojenskej služby sa mal vrátiť späť do úradu. Štátne orgány s tým ale nesúhlasili. Štátny tajomník F. Karmasin svoju vôľu napokon presadil.

Sklenčania, odmietajúci slúžiť vo Waffen-SS, sa nakoniec tejto nepríjemnej povinnosti nevyhli. Keď sa vyčerpali možnosti prvej náborovej akcie, ktorá bola založená na „dobrovoľnosti“, začali rišskonemecké miesta hľadať ďalšie možnosti, ako zabezpečiť prílev zvyšných slovenských Nemcov do Waffen-SS. Postupovali rovnako ako v prípade Rumunska, Maďarska a Chorvátska. Nemecká ríša uzatvorila so Slovenskou republikou 7. júna 1944 medzištátnu dohodu o prechode slovenských Nemcov, slúžiacich v slovenskej armáde, k Waffen-SS.³⁰⁾ Ustanovenia dohody sa plnili, napriek tomu, že bola uverejnená v Slovenskom zákonníku až 14. októbra 1944. Aj následkom tejto dohody slúžilo začiatkom októbra 1944 vo Waffen-SS a Wehrmachte 250 mužov zo Skleného. V slovenskej armáde ich bolo aktívne činných len päť.³¹⁾ Práve táto skutočnosť mohla byť pravdepodobne jedným z dôvodov, prečo k masovej exekúcii došlo.

Sklené počas Povstania

Príchod sovietskych organizátorských skupín v lete 1944 výrazným spôsobom ovplyvnil aktivity jestvujúcich a formujúcich sa partizánskych skupín na strednom Slovensku. Hoci funkcionári DP, ale aj príslušníci nemeckého etnika sledovali tieto aktivity

28) ŠA BB, PŽ II, š. 32, III d 982/1943 prez. Správa okresného náčelníka v Kremnici o politických pomeroch za február 1943.

29) ŠA BB, PŽ II, š. 41, I g 71/1944 prez.

30) MELZER, R.: *Erlebte Geschichte. Rückschau auf ein Menschenalter Karpatendeutschiums*, s. 441–444; KOVÁČ, D.: *Nemecko a nemecká Slovensku (1871–1945)*, s. 188.

31) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 134. Pomery v obci Sklené.

s obavami,³²⁾ vedenie DP týmto hláseniam nevenovalo náležitú pozornosť. Až vzostupná činnosť partizánskych skupín v druhej polovici leta 1944 donútila F. Karmasina hľadať spôsoby, ako zabezpečiť nemecké enklávy na strednom a východnom Slovensku, z ktorých práve Hauerland predstavoval najohrozenejšiu oblasť.

Ďalším faktorom bola vzostupná vlna protinemeckej nenávisťi medzi slovenským obyvateľstvom. Na jej náraste participovali podstatným podielom funkcionári DP, ktorí „svojím intranzigentným postupom dráždia našich ľudí, svojou neslýchanou bezohľadnosťou a krajným šovinizmom stále kalia beztak dosť zlý pomer slovensko-nemecký a ktorí i cez mŕtvolu sú v stave kráčať po tej ceste, ktorá vedie len k ich blahobytu a k šťastiu príslušníkov národnosti nemeckej, neberúc pri tom ohľad na to, že žijú v samostatnom Slovenskom štáte, kde nepoužívajú Nemci žiadne nadpráva a kde mali by byť práve vzorom nám Slovákom v priateľskom spoločenstve s nimi a v splnení všetkých občianskych povinností voči nášmu štátu a jeho ustanovizniám“.³³⁾ Postoj agilných miestnych funkcionárov DP neprekážal len odbojovému hnutiu, ale ako možno vidieť z uvedeného citátu aj predstaviteľom miestnej štátnej správy a slovenskému obyvateľstvu. V čase vypuknutia Povstania nabrala protinemecká psychóza veľké rozmery a „každý Nemeč bol považovaný za špióna a nepriateľa a stačilo najmenšie podozrenie, aby sa s ním jednalo ako s nepriateľom“.³⁴⁾

Prvý krát prišli do Skleného partizáni 30. augusta 1944. Išlo o Veličkovu skupinu.³⁵⁾ V tento deň jej príslušníci zatarasili tunel na trati Handlová – Horná Štubňa. Použili trhaviny a 23 nákladných vagónov naložených uhlím, ktoré spustili do tzv. Masarykovho tunela. Podľa odhadov odborníkov bol tunel vyradený mimo prevádzku približne na dobu jedného mesiaca. Časť skupiny medzitým obsadila železničnú stanicu Sklené. Prerušili telefónne vedenie a zlikvidovali telegraf. Popri tom nezabudli odstrániť všetky nemecké

názvy a nápisy.³⁶⁾ Zatarasenie tunela ovplyvnilo život v obci po celý čas, kedy bola kontrolovaná povstalcami, a obyvateľstvo bolo nasadzované na vynášanie munície a odprávacie práce.

Dňa 1. septembra 1944 povstalci obsadili Sklené. Jedna skupina civilistov – partizánov, skupina zo židovského tábora v Novákoch prišla smerom od Handlovej,³⁷⁾ druhá – žandársky oddiel v sile asi 40 mužov zo Štubnian-ských Teplic. Žandári zatkli exponentov DP: spomenutého F. Ballu, učiteľa Pfeifermanna a Georga Tonhäusera, ktorých odviezli do internačného tábora v Slovenskej Ľupči. Ďalším dvom funkcionárom DP: učiteľovi Johannovi Höffnerovi a Augustovi Bieleschovi sa podarilo ujsť. V byte učiteľa J. Höfnera žandári zhabali písomný materiál miestnej skupiny DP. Partizánska skupina sa v obci zdržala dva dni. Počas nich vykonávala systematické domové prehliadky. O dva dni neskôr prišli žandári späť do Skleného a zatkli ďalších piatich funkcionárov DP.³⁸⁾ Četníci postupne nariadili obyvateľom obce odovzdať zbrane (28 ks), rádioprijímače a fotoaparáty.³⁹⁾ Obyvateľstvo bolo nasadené na prenášanie munície z vyššie uvedeného zataraseneho

Exhumácia obetí.

Zdroj: Schicksal Hauerland.

32) SNA, Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 979, fólia 9 398 541–716. Partisanenberichte.

33) ŠA BB, PŽ II, š. 32, III d 2 499/1943 prez. Správa okresného náčelníka v Kremnici o politických pomeroch za jún 1943.

34) RAŠLA, A.: *Civilista v armáde*. Bratislava 1967, s. 165.

35) JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legiend*. Bratislava 1990, s. 126.

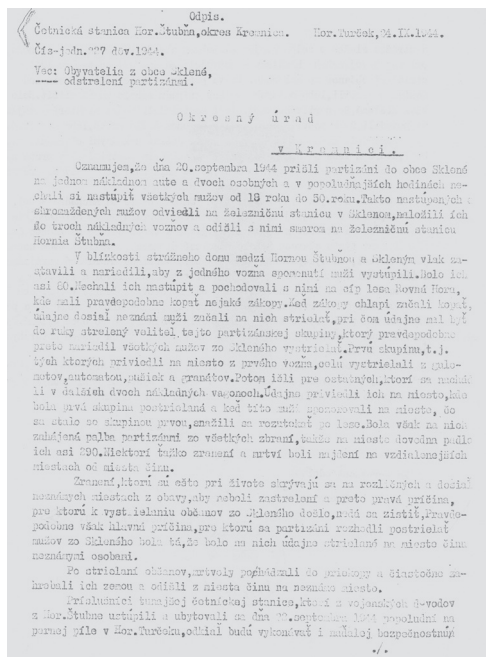
36) ŠA BB, ŽS H. Štubňa, 195 dôv./1944; Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica (ďalej ŠA BB, p. Kremnica), Okresný úrad v Kremnici 1923–1945 (ďalej OÚ KR), šk. č. 65, D1–576/1944 prez.

37) Archív Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici (ďalej A MSNP), fond IV, A 82/75.

38) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 86-88, EK 14 Pohotovostnej skupine H v Bratislave 1. 10. 1944; SNA, F. Karmasin 116–29–9/203–206. Zápisnica o udalostiach v Sklenom spísaná s Angelou Bieleschovou z 5. 10. 1944; VARTÍKOVÁ, M. (zost.): *Dejiny Slovenského národného povstania*, (ďalej D SNP) 4. zväzok. Bratislava 1984, s. 680–681. V publikovanej správe je uvedený dátum príchodu žandárov 26. 8. 1944; STRIC, S.: *Josef Stric der Kämpfer für Glaserhau. Erinnerungsschrift an meinen Vater*, s. 35.

39) National Archives and Records Administration (ďalej NARA), Record Group 242, Microfilm Publication T–175 (Records of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police) (ďalej len T-175), roll 567, fólia 9 443 807–827. Baidler elaborát z 27. 10. 1944. Za poskytnutie dokumentu ďakujem pánu doc. Ladislavovi Suškovi, CSC.; SNA, F. Karmasin 116–29–9/203–206.

Zápisnica četníckej stanice v Hornej Štubni o exekúcii v Sklenom.
Zdroj: Štátny archív Banská Bystrica.

tunela. Za vykonanú prácu dostávali denne na osobu 15 korún, 10 cigariet a jedno pivo.⁴⁰⁾

V noci zo 16. na 17. septembra 1944 sa do Skleného presunul 250-členný oddiel „Lenin“ Petra Nikolajeva z 1. československej partizánskej brigády J. V. Stalin a prevzal v obci velenie namiesto žandárskeho oddielu.⁴¹⁾ Oddiel rozostavil v obci a okolí hliadky, zameral sa na kontroly a domové prehliadky a 18. septembra zaistil šesť osôb. Nasledujúceho dňa v ranných hodinách, ako uviedol jeden z príslušníkov roty utekáčskych partizánov, boli nájdené mŕtvolky dvoch príslušníkov oddielu, ktorí počas predošlej noci vykonávali strážnu službu. Oddiel následne zaistil

zvyšných členov DP, jej formácií a organizácií. Zatkuté osoby mali byť podľa príslušníka roty utekáčskych partizánov zlikvidované na rozkaz veliteľstva brigády ešte večer toho istého dňa.⁴²⁾ Ďalší príslušníci tejto jednotky vo svojich vyhláseniach, ktoré boli úradne spísané koncom augusta 1945, zastrelenie dvoch službukonajúcich spolubojovníkov nespomínajú a o nemeckom obyvateľstve sa zmieňujú len všeobecne.⁴³⁾

Dňa 19. septembra 1944 prišiel do Skleného aj veliteľ brigády J. V. Stalin kapitán Alexej Semionovič Jegorov. Pri domových prehliadkach sa príslušníci oddielu za neuposlušnosť rozkazov vyhrážali zastrelením.⁴⁴⁾ Na pacifikáciu obce bola 20. septembra určená 3. rota oddielu „Lenin“ P. Nikolajeva, pozostávajúca zo 60 mužov.⁴⁵⁾ V noci z 20. na 21. septembra sa uskutočnili domové prehliadky. Počas nich partizáni zaisťovali mužov vo veku 16–60 rokov a umiestnili ich v meštianskej škole.⁴⁶⁾

Zaistených mužov (okolo 300) odviekli partizáni v dvoch kolónach pod zámenkou zákopových prác 21. septembra v predpoludňajších hodinách na železničnú stanicu, kde ich prinútili asi po 40–45-členných skupinách nastúpiť do siedmich železničných vagónov. Medzi 11. a 12. hodinou sa vlak pohol smerom na Hornú Štubňu. Približne dva kilometre od stanice, pri kamennom kilometrovníku 34 pri strážnici na okraji lesa Rovná Hora (Ebener Wald) na výhybke na slepú koľaj, sa vlak zastavil. Asi 20 mužov dostalo do rúk lopaty a čakany a mali začať kopať jamu. Okolo, aj za násypom, stálo asi 60 ozbrojených mužov

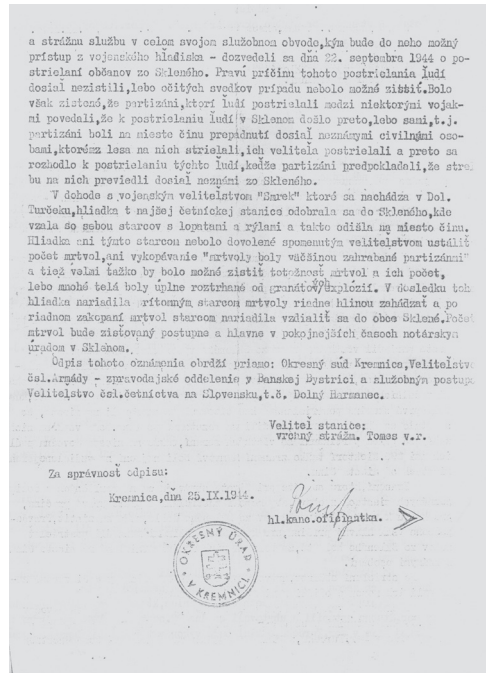
Zápisnica o udalostiach v Sklenom spísaná s Angelou Bielešovou z 5. 10. 1944; SCHIEDER, T. (zost.): *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*. Band IV/2. Berlin 1957, s. 768; STRIC, S.: *Josef Stricz der Kämpfer für Glaserhau. Erinnerungsschrift an meinen Vater*, s. 35.

- 40) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 86–88, EK 14 Pohotovostnej skupine H v Bratislave 1. 10. 1944. J. Stanislav a S. Stric uvádzajú, že každá osoba dostala 20 korún denne a pivo. Pozri STANISLAV, J.: *Poznámky k represáliám na Slovensku koncom druhej svetovej vojny*, s. 216; STRIC, S.: *Josef Stricz der Kämpfer für Glaserhau. Erinnerungsschrift an meinen Vater*, s. 35. Odmeňovanie za prácu potvrdzuje aj farár J. Pöss, jeden z preživších, avšak bez bližšej konkretizácie. Pozri SCHIEDER, T.: *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*, s. 768.
- 41) A MSNP, fond IV, S 59/86; fond XII, S 44/77. Oddiel pozostával zo 110 robotníkov sklárne Clára v Utekáci, 40 zaistencov z pracovného židovského tábora v Novákoch, 20 väzňov z Ilavy, 60 študentov a členov ilegálnej KSS z Bratislavy, Nitra a 15 utečencov z nemeckých koncentračných táborov. Skupinu viedlo päť Rusov z desantov vysadených na území Slovenska. Veliteľom oddielu bol starší lejteňant P. Nikolajev, zástupkyňou veliteľka bola „partizánka Táňa“, komisárom Leonid Slavkin a funkciu náčelníka štábu vykonával Leonid Chamčenko.
- 42) A MSNP, fond XII, S 44/77. Podľa uvedeného si tento príslušník roty utekáčskych partizánov zmyšľal dátum a likvidáciu obyvateľov posunul na večer 19. 9. 1944.
- 43) A MSNP, fond XII, 116/62–2, 4, 10–13, 21, 28. Uvádzajú neustále zrádzenie, kladenie prekážok, sabotáž, otravovanie studní a špinavosť zo strany miestneho nemeckého obyvateľstva.
- 44) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 86–88, EK 14 Pohotovostnej skupine H v Bratislave 1. 10. 1944.
- 45) A MSNP, fond IV, S 59/86. Výzbroj 3. roty pozostávala z jedného ťažkého a piatich ľahkých guľometov, jedného mínometu a pušiek.
- 46) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 86–88, EK 14 Pohotovostnej skupine H v Bratislave 1. 10. 1944; Institut für die Zeitgeschichte München (ďalej IfZ), ZS 532 Franz Karmasin, Staatsekretär, s. 64; SNA, Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 991, fólia 9 409 854–855. Zápisnica o udalostiach v Sklenom spísaná s Helenou Mellovou z 2. 10. 1944; F. Karmasin 116–29–9/203–206. Zápisnica o udalostiach v Sklenom spísaná s Angelou Bielešovou z 5. 10. 1944; BArch Bayreuth, Ost-Dok 2, 381 Slowakei/247, 251, 253; *Deutsche Stimmen*, 22. 10. 1944, s. 3; STRIC, S.: *Josef Stricz der Kämpfer für Glaserhau. Erinnerungsschrift an meinen Vater*, s. 36; SCHIEDER, T.: *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*, s. 768.

s ľahkými a jedným ťažkým guľometom. Hoci jama nebola ešte dostatočne vyhlbená, muži dostali príkaz, aby odložili nástroje a vošli do jamy. Potom vyviedli mužov z troch vagónov. Partizáni dostali od politického komisára Leonida M. Slavkina príkaz začať strelbu. Z týchto osôb za zachránili len tri. Medzi tým partizáni vyhnali mužov z ďalších dvoch vozňov a privádzali ich ku jame. Pri nej dostali rozkaz zastaviť. To využil jeden z nich (Jozef Daubner) a začal utekať. Tým odpútal pozornosť strelcov a umožnil útek ďalším 15–25 osobám.

Muži zostali už len v dvoch vagónoch. V jednom z nich sa nachádzal aj učiteľ Jozef Stricz, ktorý vytrhol jednému z Rusov zbraň z ruky a okríkol ho, že ide o nevinných ľudí. V tom momente pribehol jeden z miestnych železničiarov patriaci tiež k partizánskej skupine. Ten J. Stritza spoznal a odmietol ho spolu s ostatnými vydať na istú smrť. Vďaka tomuto zákroku boli zvyšní muži (62–63) odtransportovaní do internačného tábora v Slovenskej Ľupči. Z nich ešte v ten istý deň odviezli 13 mužov do improvizovaného internačného tábora v Hronci. Celkovo partizáni zastrelili 187 osôb. V obci zostalo len 85 mužov vo veku 16–60 rokov. Obete partizáni orabovali a pri odchode z miesta činu vhodili do jamy aj niekoľko ručných granátov.⁴⁷⁾

Po masovej exekúcii sa 3. rota oddielu „Lenin“ P. Nikolajeva stiahla zo Skleného. V ten istý deň (21. septembra 1944) obsadili nemecké vojská Turčiansky Sv. Martin, a tým došlo k výraznej zmene vojenskej situácie v Turci. Náčelník štábu veliteľstva 1. čsl. armády mjr. Július Nosko vydal rozkaz na vyprázdnenie Turca.⁴⁸⁾ V rámci tohto ústupového manévru bol do priestoru severozápadne od Dolného Turčeka vysunutý prápor Dávid. Táto jednotka mala prehradiť smer Horná Štubňa – Kremnica a Dubové – Sklené – Kremnica. Ťažisko obrany mal tvoriť priestor Sklené – železničná stanica Horná Štubňa, ktoré velenie povstaleckej armády plánovalo ešte viac zosilniť.⁴⁹⁾

Tragickou udalosťou v Sklenom sa začali zaoberať aj povstalecké orgány. Žandárska stanica z Hornej Štubne sa o popravách dozvedela z rozprávania príslušníkov 1. čsl. armády 22. septembra 1944. Podľa jej zápisnice z 24. septembra 1944 bola údajne bezprostrednou príčinou zastrelenia obyvateľov obce strelba neznámych osôb na partizánov. Žandári si však skutočnú príčinu overiť nemohli. Zorientovali sa len na základe výpovedí vojakov, ktorí sa o exekúcii dozvedeli z rozprávania partizánov. Priamych svedkov udalosti nemohli vypočuť, pretože tí, čo prežili, sa nachádzali buď v internačných táboroch, alebo sa z obavy o vlastný život skrývali. Počet zastrelených odhadovali žandári na 290 osôb.

Vojenské povstalecké jednotky uzavreli lokalitu, v ktorej sa masový hrob nachádzal. Žandárom sice prístup do lokality umožnili, ale exhumáciu zastrelených osôb nepovolili. Príslušníci žandárskej stanice z Hornej Štubne pri tejto príležitosti nariadili skupine starších

47) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 86-88, EK 14 Pohotovostnej skupine H v Bratislave 1. 10. 1944; R 70 Slowakei/87, Bl. 134. Pomery v obci Sklené; Správa EK 13, pobočka Kremnica zo 6. 10. 1944 o masových hrobch zastrelených Nemcov v Sklenom; NARA, T-175, Roll 567, fólia 9 443 807–827. Baidarov elaborát z 27. 10. 1944; IfZ, ZS 532 Franz Karmasin, Staatssekretär, s. 64–65; BArch Bayreuth, Ost-Dok 2, 381 Slowakei/247–248, 251–255; SNA, F. Karmasin 116–29–9/203–206. Zápisnica o udalostiach v Sklenom spísaná s Angelou Bielešovou z 5. 10. 1944; Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 991, fólia 9 409 854–855. Zápisnica o udalostiach v Sklenom spísaná s Helenou Mellovou z 2. 10. 1944; mikrofilm II. C 884, fólia 2 449 597. List F. Ballu z 28. 10. 1944; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin (ďalej PA AA), R 101 140, A. Endrös Zahranicnému úradu, 10. 10. 1944; ŠA BB, PŽ II, š. 48, III ch 2887/1944 prez.; ŠA BB, pobočka Banská Bystrica (ďalej ŠA BB, p. BB), Okresný úrad v Brezne 1923–1945 (ďalej ÓÚ Brez), š. 983, D-2885/1944 adm.; *Deutsche Stimmen*, 22. 10. 1944, s. 3; *Grenzboten*, 11. 10. 1944, s. 3; STRIC, S.: *Josef Stricz der Kämpfer für Glaserhau. Erinnerungsschrift an meinen Vater*, s. 36–37; SCHIEDER, T.: *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*, s. 768–770; GROSSMANN, J., – DAUBNER, J.: *Glaserhau. Ein deutsches Dorf im Hauerland*. Stuttgart 1986, s. 307–311; STANISLAV, J.: *Poznámky k represáliám na Slovensku koncom druhej svetovej vojny*, s. 216.

48) PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. (ďalej SNP D) Bratislava 1965. Dokument č. 326, s. 549.

49) PREČAN, V.: SNP D, dokument č. 327, s. 549–550; dokument č. 345, s. 568.

mužov zo Skleného zahádzať hrob vrstvou zeminy. Exhumácia sa mala vykonať neskôr, „postupne a hlavne v pokojnejších časoch“.⁵⁰⁾

Zápisnica četnickej stanice sa dostala na Okresný úrad v Kremnici a ten ju v odpise postúpil ďalej Predsedníctvu SNR, Povereníctvu pre veci vnútorné a prezídiu Župného úradu v Banskej Bystrici. Odpis zápisnice odstúpil Okresný súd v Kremnici Štátnemu zastupiteľstvu v Banskej Bystrici. Vyšetrovanie tragickej udalosti, vzhľadom na ďalší vývoj vojenskej situácie na povstaleckom území uviazlo.⁵¹⁾

Masová exekúcia vyššie uvedenej partizánskej jednotky neunikla pozornosti ani zástupcom britského Úradu pre špeciálne operácie (Special operations Executive – SOE). Veliteľ spravodajskej skupiny SOE na Slovensku, mjr. John Sehmer, informoval koncom septembra o udalosti vo svojej správe o partizánskom hnutí nadriadený orgán v talianskom Bari. V správe sa hovorí o zastrelení 150 nemeckých civilistov, miestnych obyvateľov, ktorí pracovali na opevňovacích prácach. Podľa Sehmerovej správy armáda vinníkov potrestala – toto jeho tvrdenie nezodpovedalo skutočnosti.⁵²⁾ J. Sehmer nemal totiž k dispozícii patričné a relevantné informácie.

Ríšskonemecké bezpečnostné orgány a hlavné vedenie DP sa o zastrelení mužov zo Skleného dozvedeli 29. septembra 1944, keď udalosť pracovníkom úradovne Einsatzkommando (EK) Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD 13 v Handlovej oznámil príslušník Waffen-SS, ktorý v tom čase dovolenkoval v Sklenom.⁵³⁾ V dňoch 2. a 5. októbra 1944 vypovedali o udalostiach v Sklenom v Bratislave dve obyvateľky obce.⁵⁴⁾

Dňa 1. októbra 1944 prišlo do obce EK 14 a na základe výpovedí svedkov rekonštruovalo tento tragický incident.⁵⁵⁾ O päť dní neskôr (6. októbra) prišli do Skleného jednotky podliehajúce EK 13, a to oddiel z kremnickej pobočky EK 13 a oddiel zo žilinského oporného bodu. Exhumáciu uskutočnili príslušníci EK 14. Podľa vyhotoveného náčrtku sa v Sklenom nachádzali tri hroby s dĺžkou 27, 25 a 7 metrov.⁵⁶⁾

Počty obetí sa postupne upresňovali. Prvé správy uvádzali okolo 300 zastrelených osôb.⁵⁷⁾ Neskôr, v prvej októbrovej dekáde, sa ich počet znížil na 250⁵⁸⁾ a správa EK 14 z 10. októbra 1944 uvádzala 179 mŕtvych, zväčša ťažko identifikovateľných osôb.⁵⁹⁾

Aj tlač DP na Slovensku prinášala postupne upresňujúce správy o Sklenom. Denník *Grenzbote* najprv uverejnil krátku správu o zastrelení takmer všetkého mužského obyvateľstva obce. Neskôr 11. októbra 1944 denník informoval o zastrelení takmer 300 osôb zo Skleného.⁶⁰⁾ *Deutsche Pressebriefe aus der Slowakei* 20. októbra uverejnil správu o udalosti v Sklenom a uviedol 188 obetí.⁶¹⁾ Tento údaj potvrdili aj *Deutsche Stimmen* v reportáži o Sklenom 22. októbra.⁶²⁾ Neskôr tento údaj uverejnil aj *Grenzbote*.⁶³⁾

Epilóg

Aj napriek pomerne bohatému, prevažne nemeckému pramennému materiálu, zostávajú viaceré príčiny a aspekty tragickej udalosti v Sklenom doposiaľ nezodpovedané. Najväčšou záhadou sú pohnútky, resp. motívy, ktoré partizánov k ich konaniu viedli. Partizánska

50) ŠA BB, PŽ II, š. 48, III ch 2887/1944 prez.

51) ŠA BB, PŽ II, š. 48, III ch 2887/1944 prez.; Štátne zastupiteľstvo v Banskej Bystrici 1919–1948 (ďalej ŠZ BB), š. 129, St 2 294/1944.

52) British Public Records Office (ďalej PRO), HS 4/27, Správa majora J. Sehmera, bez dátumu, pravdepodobne z konca septembra alebo začiatku októbra 1944. V súvislosti s udelením trestu pre vinníkov sa J. Sehmer pravdepodobne zmýlil, pretože v materiáloch veliteľstva 1. čsl. armády (vojnový denník, prílohy k vojnovému denníku) niet zmienky o zastrelení občanov obce Sklené. Je možné, že išlo o popravu partizánov, ktorí 17. 9. 1944 zastrelili 11 osôb na moste v Hájnikoch na Sliachi.

53) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 85, Správa o výpovedi Guida Bielešcha a Georga Latzka z 29. 9. 1944.

54) SNA, F. Karmasin 116–29–9/203–206. Zápisnica o udalostiach v Sklenom spísaná s Angelou Bielešchovou z 5. 10. 1944; Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 991, fólia 9 409 854–855. Zápisnica o udalostiach v Sklenom spísaná s Helenou Mellovou z 2. 10. 1944.

55) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 86–88, EK 14 Pohotovostnej skupine H v Bratislave 1. 10. 1944.

56) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 134, Správa EK 13, oddiel Žilina zo 6. 10. 1944 o pomeroch v obci Sklené; R 70 Slowakei/87, Bl. 154, Správa EK 13, pobočka Kremnica zo 6. 10. 1944 o masových hroboch zastrelených Nemcov v Sklenom.

57) ŠA BB, PŽ II, š. 48, III ch 2887/1944 prez.; BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 86–88, EK 14 Pohotovostnej skupine H v Bratislave 1. 10. 1944; Národný archív Českej republiky Praha, Úrad ríšskeho protektora 114–11/7. Záznam SD-LA Praha z 3. 10. 1944. Za poskytnutie dokumentu ďakujem Janovi Vajskebrovi; PA AA, R 101 140, A. Endrös Zahraničnému úradu, 10. 10. 1944.

58) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 134, Správa EK 13, oddiel Žilina zo 6. 10. 1944 o pomeroch v obci Sklené; R 70 Slowakei/87, Bl. 119–120, H. Jaskulski J. Witiskovi, 11. 10. 1944.

59) BArch, R 70 Slowakei/87, Bl. 170–172, EK 14 Pohotovostnej skupine H o pomeroch v Sklenom, 10. 10. 1944.

60) *Grenzbote*, 8. 10. 1944, s. 2; 11. 10. 1944, s. 3.

61) *Deutsche Pressebriefe aus der Slowakei*, 20. 10. 1944, s. 2.

62) *Deutsche Stimmen*, 22. 10. 1944, s. 3.

63) *Grenzbote*, 16. 11. 1944, s. 3.

jednotka určite nepreviedla exekúciu spontánne. Hlavné slovo mali pritom sovietski politickí komisári. Závažným faktom je, že krátko po vypuknutí SNP sa do rúk povstalcov dostali materiály krajskej úradovne DP v Kremnici. Okrem iného obsahovali aj zoznamy mužov, ktorí slúžili vo Waffen-SS. Na ich základe mohli potom sovietski velitelia zostaviť zoznam ich rodinných príslušníkov, ktorí mali byť za to „potrestaní“.⁶⁴⁾ Ide však len o dohady, ktoré sa dostupnými archívnymi prameňmi nedajú seriózne podložiť. Odpovede na tieto otázky by snáď mohli dať materiály sovietskej proveniencie, predovšetkým politickej polície NKVD. Ani v archívnych prameňoch slovenskej proveniencie isté nejasnosti (strelba neznámych osôb na partizánov,⁶⁵⁾ zákerná vražda dvoch príslušníkov partizánskeho oddielu⁶⁶⁾ a prevedenie nemeckých jednotiek miestnym obyvateľstvom do priestoru obce)⁶⁷⁾ nie je možné potvrdiť, ale ani vyvrátiť. To však nič nemení na fakte

a v žiadnom prípade neospravedlňuje čin, ktorý sa 21. septembra 1944 v Sklenom stal, aj keď motívy a pohnútky nie sú známe. Čiastočnej satisfakcie sa obetiam dostalo až päťdesiat rokov po tejto tragédii, keď bol 21. septembra 1994 v Sklenom odhalený pamätník.

V októbri 2002 bol vo veci podaný podnet na Generálnu prokuratúru, ktorá v apríli 2004 vydala pokyn na začatie trestného stíhania za trestný čin vraždy.⁶⁸⁾ Hoci vyšetrovateľ z dôvodu úmrtia páchatelov napokon stíhanie zastavil, dospel k záveru, že „partizáni tretej roty 8. oddielu prvej československej partizánskej brigády J. V. Stalina sa dopustili zločinu proti ľudskosti tým, že spáchali trestný čin vraždy voči civilnému obyvateľstvu“.⁶⁹⁾ Po 61 rokoch sa tak dostalo 187 obetiam masovej exekúcie v Sklenom morálneho zadostučinenia. Napriek tomu zostávajú viaceré otázky tohto prípadu nezodpovedané. Odpovede na ne by mohlo dať odtajnenie a sprístupnenie bývalých sovietskych archívov.

SUMMARY

Mass execution in German village Sklené was one of the biggest repressive actions performed in Slovakia at the end of the Second world war. However, many aspects of this event are still unknown. This study aims to analyse documents of German origin that were not known until now and to relate all the events to wider context. The event itself has gone almost unnoticed by slovak historians although 187 civilians of German origin died. Only changes after the year 1989 allowed more complex research of the execution.

64) F. Balla v liste svojej dcére uviedol, že medzi obetami sa nachádzalo „mnoho otcov, ktorí majú dvoch či troch synov vo Waffen-SS“.
(SNA, Alexandrijský archív, mikrofilm II. C. 884 – Südostdokumentation, fólia 2 449 957.)

65) ŠA BB, PŽ II, š. 48, III ch 2887/1944 prez.

66) A MSNP, fond XII, S 44/77.

67) VARTÍKOVÁ, M. (zost.): D SNP, 4. zväzok, s. 680–681.

68) *Sme*, 17. 4. 2004, s. 7.

69) LANGOŠ, J.: Úvodné slovo. In: ŽÁČEK, P. – KOŠICKÝ, P. – GULDANOVÁ, E. (zost.): *Moc verzus občan. Úloha represie a politického násillia v komunizme*. Bratislava 2005, s. 6.

Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946)*

Mgr. Ivica Bumová, PhD.
(1971), absolventka histórie
a etnológie FIF UK Bratislava,
pracuje v ÚPN.

Po oslobodení Čiech a Slovenska v máji 1945 sa židovská komunita nachádzala v značne zdecimovanom stave. Údaje o presných počtoch preživších a navrátených členoch komunity z koncentračných táborov na Slovensko sa pohybujú v (pomerne fundovaných) odhadoch.¹⁾ Vo všeobecnosti sa prijíma odhad izraelského historika Roberta Yehoshua Büchlera. Uvádza, že z približne 140 000²⁾ židov, ktorí žili na území Slovenska v septembri 1938 ich prežilo asi 30 000. Z toho sa zhruba 11 000 ukrývalo na Slovensku, ďalších približne 9000 sa vrátilo z koncentračných táborov a z emigrácie a asi 10 000 prežilo na území okupovanom Maďarskom.³⁾ Tento údaj približne súhlasí so súpisom židovských organizácií z rokov 1945 a 1947. Odhadovali približný počet 24 000 až 25 000 navrátilcov zo Slovenska. K tomuto číslu treba ešte prirátat cca 5000 osôb, ktoré sa k židovskému pôvodu nehlásili.⁴⁾ Podľa údajov zo sčítania obyvateľstva v roku 1940, žilo v Bratislave 15 109 osôb hlásiacich sa k židovskej národnosti. Z uvedeného počtu bolo 12 163 slovenských židov, 2946 osôb malo inú, alebo boli bez štátnej príslušnosti.⁵⁾ Druhú svetovú vojnu prežilo podľa odhadov asi 3500 bratislavských židov.

Po vojne stáli židia na Slovensku pred dôležitou otázkou – ostať a asimilovať, alebo

emigrovať. Konečné rozhodnutie ovplyvnili aj vzťahy medzi majoritnou časťou obyvateľstva a Židmi navracajúcimi sa do (bývalých) domovov.⁶⁾ Veľmi citlivo vnímali aj postoj politických a výkonných orgánov smerom k riešeniu veľkého množstva problémov, súvisiacich s ich zaradením do spoločnosti v období tzv. československej riadenej demokracie (1945–1948).

Po roku 1945 vzniklo na území ČSR niekoľko organizácií, ktoré zastrešovali židovskú minoritu v rámci Československa, či Slovenska. Z hľadiska témy štúdie je nutné spomenúť dve. Dňa 29. septembra 1945 vyšla vyhláška Úradu predsedníctva SNR o úprave pomerov židovskej konfesie na Slovensku.⁷⁾ Na jej základe vznikol Ústredný zväz židovských náboženských obcí (ďalej ÚZ ŽNO) na Slovensku, ktorý zastrešoval veriacich/praktizujúcich členov komunity všetkých náboženských rítov.⁸⁾ Predsedom správneho výboru sa stal Armin Frieder, hlavný rabin kongresovej (neologickej) židovskej náboženskej obce v Bratislave. Ďalší piati členovia správneho výboru boli zvolení z autonómnej ortodoxnej ŽNO a neologickej ŽNO v Bratislave.⁹⁾

Ďalšou organizáciou, zoskupujúcou časť židovskej komunity po roku 1945, bolo Sdruženie fašistickým režimom rasovo prenasledovaných (ďalej SRP). SRP zastupoval

* Štúdia vyšla s príspevom OZ Dokumentačné stredisko holokaustu.

1) Tento stav vyplýva z množstva faktorov, okrem iného z nedostatku kompletných štatistík, ktoré vznikali krátko po skončení vojny či už činnosťou zahraničných komisií, červeného kríža alebo židovských organizácií. Svoju úlohu zohrala aj masová, nekontrolovaná migrácia (nielen) židov po vojne, ich rozhodnutie nevrátiť sa do krajiny či miesta, z ktorého pochádzali, zatajovanie identity zmenením si mena, priezviska a podobne.

2) Z uvedeného počtu asi 44 000 židov žilo na území, ktoré po Viedenskej arbitráži zaujalo Maďarsko. Podľa štatistických údajov z decembra 1940, žilo na území Slovenskej republiky 88 950 židov (BÜCHLER, R. Y.: *Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku. Acta judaica slovacica 4*, Bratislava, 1998, s. 66–67).

3) Číslo 30 000 židov žijúcich nachádzajúcich sa na Slovensku v roku 1945 dokladá aj Výťah zo zápisnice výboru SRP-u zo 14. 12. 1945, kde sa hovorí aj o 15 000 preživších židov z Podkarpatskej Rusi (Archív ministra vnútra Českej republiky (ďalej A MV ČR, f. 425–234–4, s. 2).

4) BÜCHLER, R. Y.: *Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku*, s. 66–67.

5) KAMENEC, I.: *Židia v Bratislave v čase holokaustu*. In: SALNER, P. (zost.): *Židia v Bratislave*. Bratislava, 1997, s. 72.

6) Viac pozri SALNER, P.: *Prežili holokaust*. Bratislava, 1997, s. 161 a n.; VRZGULOVÁ, M.: *Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaust)*. In: SALNER, P. (zost.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava, 2006, s. 6–30.

7) Vyhláška Úradu predsedníctva SNR z 10. septembra 1945 č. 5831/1945 vo forme vyhlášky 231 o úprave pomerov židovskej konfesie na Slovensku.

8) Od roku 1868 sa židovské náboženské obce delili na ortodoxné, status quo ante a neologicke (kongresové). Pozri napr. FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava, 1993, s. 156.

9) Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 1, 13/45 – Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva SNR z 30.6.1945, paginovaná s. 53; Vyhláška Úradu predsedníctva SNR z 10. septembra 1945 č. 5831/1945 vo forme vyhlášky 231 o úprave pomerov židovskej konfesie na Slovensku. Viac pozri SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava, 2000, s. 149 a nasl.

záujmy všetkých židov. Svojím zameraním však nahrádzal činnosť ÚZ ŽNO pre tých, ktorí po prežitých vojnových traumách inklinovali k ateizmu, a preto neboli členmi ŽNO (tzv. sekulárni židia), alebo neboli halachickí¹⁰⁾ židia, a preto nemohli byť členmi ŽNO. Jeho predsedom bol Dr. Vojtech Winterstein.

Z hľadiska začleňovania praktizujúcich a sekulárnych židov do verejného života, spolu s aktivitami zameranými na navrátenie občianskych a vlastníckych práv, zohral v povojnových rokoch dôležitú úlohu už spomínaný SRP. V prvých mesiacoch, až do zrušenia okolo roku 1950, sa jeho agenda z veľkej časti venovala prinavrátaniu pôvodných občianskych práv a majetkov rasovo prenasledovaným občanom. Do roku 1948 sa dôsledne zasadzoval o prijatie a tzv. „úplné prevádzanie“ reštitučného zákona.

S reštitučnými nárokmi židov a snahou o ich občiansku rehabilitáciu úzko súvisela aj otázka bezpečnosti židovskej komunity žijúcej na Slovensku. Reštitučné aktivity vyvinuli židovské organizácie už tesne po skončení druhej svetovej vojny. Vydany prezidentský dekrét č. 5/1945 Zb. z. a n. o neplatnosti niektorých majetkovo-právnych jednaní z doby neslobody,¹¹⁾ vládne orgány na Slovensku nerešpektovali. Tu vydávala rozhodnutia SNR, ktoré, aj napriek intervenciám centrálnych československých úradov, zriedka korešpondovali s Prahou. Reštitučné otázky na Slovensku mal vyriešiť zákon, ktorý by „zohľadňoval“ slovenské pomery.¹²⁾ Nároky (či už skutočné alebo morálne) navráťšieho sa židovského obyvateľstva na svoj arizovaný a rozkradnutý majetok počas vojnovnej Slovenskej republiky, vyvolávali u časti

slovenského obyvateľstva, ktorá arizovala, prevažne odpor. Obavy z návratu židovských vlastníkov mali aj drobní roľníci. Krátko po vojne ich štátne orgány presídľovali z chudobných a vojnou zničených oblastí Slovenska na opustené židovské majetky, ktoré už obhospodárovali. Ďalšou nespokojnou skupinou boli štátom dosadení národní správcovia židovských majetkov. Z veľkej časti k nim patrili bývalí partizáni a členovia protifašistického odboja, ktorí dostávali správu za odmenu.¹³⁾ Už 25. júna 1945 riešilo Predsedníctvo SNR na svojom zasadnutí problém, „že na vidieku sa rozmáha ohromný antisemitizmus“, čo si, podľa vyjadrenia Dr. Jána Beharku, „väčšinou židia svojim postupom a chovaním sami zavinili“.¹⁴⁾ Pravdepodobne mal na mysli aktivity súvisiace s navrátením majetku. Jeho konštatovanie však pripomína rétoriku používanú za vojnovnej Slovenskej republiky.¹⁵⁾ Predseda SNR Dr. Jozef Lettrich sa vyjadril, že „je ďaleko dôležitejšie vec vybaviť taktne v praktickom živote, ako dávať im (židom – pozn. I. B.) ubezpečenia verejnú“.¹⁶⁾ V „praktickom živote“ sa však „veci“ riešili zdĺhavo a nedostatočne. Chýbali práve jednoznačné verejné vyhlásenia vládnych predstaviteľov a zákony ohľadom striktnej nápravy stavu bezprávia, do ktorého sa dostala židovská komunita počas doby neslobody.

Začiatkom augusta 1945 hlásilo Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti v Bratislave nárast antisemitizmu vo východoslovenskej oblasti v okolí Prešova, Humenného a Michaloviec, „kde sa vracajú príslušníci židovskej konfesie, obsadzujú živnosti a hospodárske podniky, sú percentuálne zastúpení v ONV, ďalej ako funkcionári KSS a pod.“¹⁷⁾ Antagonizmus slovenského a rusínskeho obyvateľstva podnecoval aj fakt,

10) Podľa halachy sa pokladá za žida ten, kto sa narodil židovskej matke, alebo konvertoval podľa halachy. Halacha – súbor tradícií a príkazov, určujúcich spôsob života veriacich židov, pôvodne odovzdaných ústnou tradíciou. Viac napr.: FRANEK, J.: *Judaizmus*, s. 25; SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé?* Brno, 2007, s. 13 a nasl.

11) Dekrét prezidenta č. 5/1945 Zb. z. a n. o neplatnosti niektorých majetkovo – právnych jednaní z doby neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov.

12) SNA, Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 633, inv. č. 1301/47, prípis povereníka spravodlivosti všetkým okresným súdom, s. 72 paginovaná (rub).

13) O zložitosti vzťahov medzi majoritou a židovskou minoritou vypovedá aj nasledujúce svedectvo: „Stretli sme sa s rôznymi reakciami. Boli ľudia, ktorí boli priam dojatí a dojatím plakali, že nás živých po oslobodení stretávali. Boli ale aj takí, ako som povedal, ktorí by radšej videli, keby sme boli bývali zahynulí, ako väčšina našich ľudí. Niektorí ochotne vrátili a niektorí boli vyslovene nahnevani a vykrikovali, že sa nás viac vrátilo, ako odišlo. Môžete si predstaviť, ako nám to padlo, po holokauste, keď váš sused vám povie, že však sa vás vrátilo viacej, ako ste odišli. Takže aj s takýmto vecami sme sa stretli, aj s takýmto prípadmi... Ale musím povedať, že takto škaredo sa chovala malá časť obyvateľstva. Väčšina slovenských občanov sa chovala korektne a slušne a nám pomáhala. To musím zdôrazniť. Pred naším odchodom sa nám podarilo niektoré veci, tie, na ktorých nám najviac záležalo, sme ukryli u našich kresťanských priateľov, ktorí nám všetky veci po návrate poctivo vrátili.“ (pán E. B. 1930) (SALNER, P.: *Prežili holokaust*, s. 164).

14) SNA, Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 1, inv. č. 21, 4/45, Zasadnutie predsedníctva SNR z 25. 6. 1945, s. 3.

15) Napr.: „... sú to sami židia, čo provokujú...“, „... rozťahujú sa, zo všetkého si robia posmech a vôbec vystupujú arogantne. Takýmto svojim chovaním potom zapríčiňujú isté opatrenia voči sebe, ktorým by sa ináč mohli vyhnúť.“ (Výviete sme už 50 000 židov. *Gardista*, 7. 6. 1942, IV/126, s. 3.; Pozri aj KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava, 1991, s. 123).

16) SNA, Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 1, inv. č. 21, 4/45, Zasadnutie predsedníctva SNR z 25. 6. 1945, s. 3.

17) SNA, Povereniec bezpečnosti, šk. č. 483, inv. č. 60/1-III1-zprav. 45, Nálada obyvateľstva proti spoluobčanom židovskej konfesie, s. 1 paginovaná. Vid' aj KAMENEC, I.: *Protizhidský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945*. *Studia historica Nitriensia*, VIII/2000, s. 85–86.

že židovskí občania v tejto oblasti používali v bežnom styku maďarský alebo nemecký jazyk.¹⁸⁾

Protižidovská nálada slovenského obyvateľstva vyvrcholila 24. septembra 1945 v Topoľčanoch do pogromu.¹⁹⁾ V decembri 1945 prešla Slovenskom správa o vražde jedenásť mladých židov v obci Kolbasov a Unín banderovcami.²⁰⁾ V ten istý mesiac došlo k vraždám pätnástich židov aj v Snine.

Vzniknutú situáciu chceli upokojiť predstavitelia SRP-u aj prijatím opatrení vo vnútri komunity. Koncom januára 1946 vydali Obežník č. 2, v ktorom upozorňovali, aby si židia neriešili svoje reštitučné nároky súdnou cestou v predstihu, ako vyjde reštitučný zákon: „Upozorňujeme vás, že uplatňovanie týchto nárokov škodí celkovej reštitúcii, nakoľko vyvoláva všeobecnú paniku, predčasný odpor obyvateľstva, ovplyvňovanie vládnych činiteľov zlomyseľnými arizátormi a pod., čím sa veľmi sťažuje naša práca o vydanie reštitučných noriem.“²¹⁾

Zároveň sa predstavitelia SRP-u už od začiatku roku 1946 veľmi aktívne zasadzovali o zastavenie konfiškácií židovského majetku na území južného Slovenska okupovanom po Viedenskej arbitráži Maďarskom. Už 8. januára 1946 odovzdalo SRP Predsedníctvu SNR prípis vo veci konfiškácie židovského majetku: „V dobe, keď sa jedná o odstránenie krívd, ktoré nám boli zapríčinené fašistickým režimom, keď SNR a ústredná vláda nás uisťujú, že dostaneme späť, čo nám fašisti zobrali... namiesto vrátenia našich práv, napáchajú sa ďalšie krivdy...“²²⁾ Navracajúci sa židia začali obsadzovať a hospodáriť na svojich pôvodných majetkoch. Súčasne, na základe nariadenia 104/1945 Zb. n. SNR²³⁾ (konfiškácia pôdohospodárskych majetkov Maďarom a Nemcom), tu MNV a osídlovacia komisia usadzovali nových, slovenských kolonistov. Usidlovali ich nielen na opustených židovských majetkoch, ale aj na majetkoch židovských navrátilcov. „Len mimochodom po-

znamenávame, že veľký počet vlastníkov je slovenskej alebo židovskej národnosti,²⁴⁾ úrady ich však deklarujú za Maďarov a Nemcov, aby bol daný dôvod ku konfiškácii...“²⁵⁾ Pretože nedošlo k náprave, približne o šesť mesiacov neskôr, adresoval SRP podobný prípis spolu s návrhmi na riešenie priamo predsedovi SNR Dr. Jozefovi Lettrichovi, spolu s menoslovmi postihnutých občanov.²⁶⁾

Antisemitské nálady slovenského obyvateľstva vyhocovali reštitučné nároky pôvodných židovských majiteľov na ich hnutelný či nehnuteľný majetok. Do roviny ekonomickej sa úzko premietala aj zmienená rovina národnostná, a samozrejme, aj náboženská. Táto atmosféra zároveň vrcholila v čase prebiehajúcich ľudových súdov proti exponentom ľudáckeho režimu vojnovnej Slovenskej republiky a priprav procesy s jej bývalým prezidentom Jozefom Tisom.²⁷⁾ Vnútropolitická situácia bola vyostrená aj po májových voľbách v roku 1946. Centrálna vláda v Prahe sa snažila zasahovať či obmedzovať právomoci slovenských vládnych orgánov. Svoje úsilie zintenzívnila po tom, ako v Čechách zvíťazila komunistická strana a na Slovensku strana demokratická. Počas predvolebného boja, a najmä po ňom, dochádzalo k vzájomnému osočovaniu sa dvoch najsilnejších strán na Slovensku. Komunisti používali nečestné praktiky v snahe kriminalizovať členov Demokratickej strany. Takéto ovzdušie sa prenášalo do všetkých zložiek výkonných orgánov aj na miestnej úrovni a do verejného života. Židia so svojou snahou o občiansku rehabilitáciu sa stali zajatcami vnútropolitických rozporov a boja o moc.

Vypätú atmosféru vystupňovalo aj prijatie reštitučného zákona 128/1946 Zb. z. a n. (16. máj 1946).²⁸⁾ V situačnej správe z mája 1946, ktorú vypracoval VI. odbor Povereníctva vnútra, sa dočítame nasledovné: „...badaateľný vzostup antisemitizmu, ktorý je hlavne šírený

18) SNA, Povereníctvo bezpečnosti, šk. č. 483, inv. č. 60/1-III1-zprav. 45, Nálada obyvateľstva proti spoluobčanom židovskej konfesie, s. 1 paginovaná.

19) Viď KAMENEČ, I.: *Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945*, s. 85-100.

20) Členovia Ukrajinskej povstaleckej armády.

21) A MV ČR, f. 425-239-4, s. 17 pag (rub).

22) SNA, f. Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 633, inv. č. 1301/1947, s. 1.

23) Nariadenie SNR č. 104 zo dňa 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa.

24) Podľa ústavného dekrétu prezidenta 33/1945 Zb. z. a n. o úprave československého štátneho občianstva osôb národnosti nemeckej a maďarskej, na základe § 2 Židia, ktorí sa hlásili od roku 1930 a neskoršie k národnosti židovskej alebo slovenskej, bez „ohľadu na ich obcovaciu reč, ak inak negermanizovali, nemaďarizovali a boli demokratického zmýšľania“, dostali osvedčenie o československom občianstve na základe žiadosti.

25) SNA, f. Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 633, inv. č. 1301/1947, s. 2.

26) Tamže, inv. č. 1301/46, s. 113 a 119 paginované.

27) Viď aj KAMENEČ, I.: *Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945*.

28) Zákon 128/1946 Zb. z. a n. o neplatnosti niektorých majetkovo-právnych rokovani z doby neslobody a o nárokoch z tejto neplatnosti a z iných zásahov do majetku vznikajúcich.

reakčnými elementami, ale ako je už spomenuté i partizánmi, a príčina tohto je jednak príliš sebavedomé správanie sa občanov židovského vierovyznania, užívanie maďarskej a nemeckej reči, nepomerné obohatenie sa v krátkom čase, pritom ale nezapojenie sa do budovateľskej a prospešnej práce, ich nepomerné umiestnenie sa vo verejnom živote, ale aj nepomerná držba podnikov a živností. Mnoho zlej krvi v minulosti narobili prechmaty zo strany občanov židovského vyznania pri manipulácii so zásobami UNRRA.²⁹⁾

V podobnom tóne sa nesie hodnotenie spoločenskej situácie aj v mesiaci júli 1946: „Ako príčina týchto výtržností je dávaná do popredia, že títo nepracujú, len robia čierny obchod a pod. Celkovo však možno povedať, že tieto výtržnosti nevyplývajú z antisemitizmu, ale skôr vplyvom novo vydaného reštitučného zákona a zo sociálneho hľadiska tých občanov, ktorí prevzali majetky podliehajúce reštitučnému zákonu. Ojedinelá nespokojnosť vyvolávaná neprajníkmi tohto režimu je aj tá, že sa rozširujú správy, že príslušníci židovského vierovyznania sú na zodpovedných miestach, že sa robí prílev týchto napríklad z Poľska a Maďarska...“³⁰⁾ (Rétorika z obdobia vojnovy Slovenskej republiky sa, ako som už skôr spomenula, explicitne objavovala v najvyššom slovenskom výkonnom orgáne – pozn. I. B.)

Okrem tzv. „šuškandy“, ktorá rozvíjalo verejnú mienku, boli súčasťou života povojnového Slovenska aj tzv. protižidovské letákové akcie. Napriek tomu, že sa ich národná bezpečnosť snažila čo najskôr zlikvidovať a vypátrať ich pôvodcov (väčšinou bezvýsledne), vyvolávali pocit neistoty a ohrozenia u židovskej menšiny.

V noci z 12. na 13. júna 1946 boli po Trnave nalepené ručne písané letáky, ktoré vyzývali: „Slováci, Slovenky, žiadame vysťahovanie Židov“, „Dajte Židom nošky, nech idú za Jordán pešky, von s nima, to je vôľa ľudu.“³¹⁾ Nasledujúcu noc boli oblepené Piešťany cyklostilovanými letákmi: „VŠETKÝM ŽIDOM – Odbor protižidovský vyzýva všetkých Židov na Slovensku, aby do konca júla 1946 bezpodmienečne sa vysťahovali z územia Slovenska. V inom prípade navštívia vás benderovci!“³²⁾ Leták rovnakého znenia bol roznesený o mesiac neskôr po Prešove. V noci 23. júna 1946 sa v Kežmarku objavili letáky: „Aj bez Židov budeme viesť republiku“, „Židia sú naši nepriatelia“, „Nechceme Židov“, „Zapojte sa do akcie biť Židov“, „Prečo sa nebúri ľud proti

Pohľad zo Židovskej ulice.
Zdroj: Archív ŽNO
v Bratislave.

Židom!“, „Tvorte podzemné hnutie, zbrojte sa a ničte Židov!“ V noci z 22. na 23. júla 1946, boli opäť v Trnave rozvešané letáky s nápisom: „Druhí za nás bojovali a my sme boli v bunkroch“, pod nimi bola karikatúra žida a nápis: „Kde sa môže tam sa vtíska a od každého groš vyzíska.“ Ďalšia karikatúra žida niesla nápis: „Kto židom napomáha, rodných bratov zapredáva.“³³⁾ Zdá sa, že akcie boli koordinované, letáky rovnakého znenia sa objavovali na viacerých miestach Slovenska.

Vystupňovaná protižidovská nálada sa prejavila 28. júla 1946 v Trenčianskych Tepliciach, kde sa piati výtržníci pokúsili vyvolať protižidovský pogrom. Nevôľa proti židom bola zaznamenaná aj medzi kúpeľníkmi a miestnym obyvateľstvom. „Vinu na tejto skutočnosti majú kúpeľní hostia židovského vierovyznania a židovskej národnosti svojím provokatívnym chovaním, ako aj tým, že medzi sebou hovoria maďarskou a nemeckou rečou“³⁴⁾ píše sa v týždennom hlásení VI. odboru Povereníctva vnútra adresovanom Predsedníctvu SNR. Ďalším dôvodom protižidovskej nálady v kúpeľnom meste bol podľa správy argument, že židia „mali peniaze“.³⁵⁾ O deň neskôr

29) SNA, Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 269, inv. č. 236, 436/prez. dôv. 1946, Situačná správa za máj 1946, s. 4.

30) SNA, Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 269, inv. č. 236, 436/prez. dôv. 1946, Situačná správa za júl 1946, s. 1.

31) Tamže, inv. č. 236, 287/prez. dôv. 1946, Spravodajské prehľady – súhrn správ 16. – 22. 6. 1946, s. 1.

32) Tamže.

33) Tamže, Spravodajské prehľady – súhrn správ 22.–27. 7. 1946.

34) SNA, Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 269, inv. č. 236, 287/prez. dôv. 1946, Spravodajské prehľady – súhrn správ 28. 7.–3. 8. 1946, s. 4.

35) Tamže.

boli v Bratislave, na Dunajskej ulici vyvesené letáky s výzvou „*Bite Židov!*“ a 1. augusta 1946 v Zlatých Moravciach „*Ohlas! My slovenskí partizáni voláme!*“³⁶⁾, ktorý tvorilo desať antisemitsky orientovaných bodov. V noci z 1. na 2. augusta 1946 sa v Žiline objavili letáky „*Teraz alebo nikdy preč so Židmi!*“ a v Michalovciach s výzvou „*Smrť Židom!*“.³⁷⁾ V priebehu nasledujúcej noci hodili výtržníci dva ručné granáty do domu Otta Goldberga a Ladislava Reitmana v Komárne. Protižidovská nálada vyvrcholila dňa 4. augusta 1946 do pogromu v Bratislave, ktorý vypukol počas prvého celoslovenského zjazdu partizánov. Výtržnosti namierené proti židom sa v tomto čase odohrávali aj v Nových Zámkoch, Žiline, Rajeckých Tepliciach, Zbehoch, Šuranoch – okres Nové Zámky, Vrbovom, Čadci, Košiciach a inde na Slovensku. Nálada proti židom stále stúpala aj v Michalovciach, „*už preto, že obchodníci židovského vierovyznania robila lepšie obchody, ako ostatní tamojší obchodníci...*“³⁸⁾ Protižidovské výtržnosti prebehli opäť aj v Topoľčanoch.³⁹⁾

Informáciami o pripravovanom pogrome, ktorý mal vypuknúť počas partizánskeho zjazdu v Bratislave, disponovali slovenskí aj českí vládni predstavitelia dostatočne vopred. Ešte 31. júla 1946 si pplk. Rudolf Viktorín (prednosta VI. Odboru Povereníctva vnútra) predvolal zástupcu ÚZ ŽNO v Bratislave. Upozornil ho na vzrastajúcu protižidovskú náladu u obyvateľstva a oznámil, že očakáva „*antisemitské štvanie reakcionárskych živlov*“ v súvislosti so zjazdom partizánov. Uistil však, že povereníctvo má všetko pod kontrolou. V ten istý deň navštívil predstaviteľov SRP-u npor. Masariak, zástupca Zväzu slovenských partizánov. Potvrdil, že má znalosť o pripravovaných demonštráciách. Zástupcov židov však ubezpečil, že Zväz vyčlenil tisíc spoľahlivých partizánov, ktorí majú dbať o poriadok a bezpečnosť židovského obyvateľstva v Bratislave.⁴⁰⁾

Napriek avizovanej obozretnosti bezpečnostných úradov, týždeň pred partizánskym zjazdom boli steny domov v Bratislave popísané

protižidovskými nápismi. V noci zo štvrtku na piatok (1./2. august 1946) sa už odohrali prvé incidenty. O polnoci sa niekoľkí muži domáhali vstupu do bytu Františka Hoffmanna, bývajúceho na Kupeckého ulici. Pod hrozbami a vyhrážkami, „*že sú partizáni a ako takí, že ho odstrelia!*“⁴¹⁾ im otvoril dvere a vpustil ich do svojho bytu. Útočníci ho v jeho vlastnom byte bili palicami „*a donútili ho k tomu, aby sa z miesta nepohol!*“⁴²⁾ pričom mu odcudzili šatstvo, obuv, cigarety a hotovosť 400 Kčs. Na mieste činu zanechali dve palice a jedno partizánske vyznamenanie „*za zásluhy ČSR*“. Celková škoda na majetku bola vyčíslená na 18 000 Kčs.⁴³⁾

V priebehu noci a dňa výtržníci vylúpili byty židovských občanov na Židovskej ulici č. 30–32. Na Kapucínskej ulici prepadli a zbili chodcov – židov. Podľa informácií SRP-u, útoky podnecovali osoby v „*partizánskych uniformách*“, vojaci, dôstojníci a civilisti. Národná bezpečnosť po určitom čase zasiahla a dav rozohnala, nikoho však nezatkla. Následne vnikli útočníci do bytu na Schreiberovej ulici, zdemolovali zariadenie a zbili majiteľov. Potom sa vrhli na židovskú kuchyňu, kde zasiahlo vojsko a dav rozohnalo. „*Môj priateľ Poldo Spielmann, vedúci kuchyne, len na streche budovy záchranu pred odplatou ľudu nájde!*“, spomína Ján Ladislav Kalina.⁴⁴⁾ K úplnej pacifikácii výtržníkov došlo až pred Povereníctvom vnútra, kde zasahoval policajný kordón a niektorí výtržníci boli zatknutí.⁴⁵⁾ Ešte v piatok večer 2. augusta 1946 telefonoval Dr. Vojtech Winterstein, predseda SRP-u v Bratislave, Ing. Arnoštovi Frischerovi, predsedovi Rady židovských náboženských obcí v zemích Českej a Moravskoslezské so sídlom v Prahe (ďalej Rady ŽNO v Prahe). Informoval ho, že v meste rastie medzi Židmi obava z rozpútania výtržností. O druhej hodine poobede boli hodené dva granáty na budovu ŽNO v Komárne, ktoré poškodili okná. Dav vnikol do budovy a „*stýral*“ židov, ktorí sa v nej nachádzali. Ďalej sa zmenil, že na vlakových dráhach, stanicích a inde sa šíri antisemitizmus, „*štve se proti židům*“⁴⁶⁾, a že na celkovú situáciu upozornil aj príslušné miesta.

36) Tamže, s. 1 a 2.

37) Tamže, Spravodajské prehľady – súhrn správ 11.–17. 8. 1946, s. 1.

38) Tamže.

39) Tamže, s. 2.

40) A MV ČR, f. 425-234-4, Výťah z hlásení SRP-u, nepaginované.

41) SNA, f. Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor (ďalej PV), šk. č. 488. inv. č. III/2 dôv., Bezpečnostné pomery v Bratislave z 3. augusta 1946.

42) Tamže.

43) Tamže.

44) KALINA, J. L.: *Zavinili to židia a bicyklísti*. Bratislava, 2000, s. 83.

45) A MV ČR, f. 425-234-4, Výťah z hlásení SRP-u, nepaginované; Tiež vid': SNA, f. PV – bezpečnostný odbor, šk. č. 488. inv. č. III/2 dôv., Oblastné veliteľstvo NB Bratislava I. Bezpečnostné pomery v Bratislave, hlásenie zo 4. augusta 1946, nepaginované.

46) A MV ČR, f. 425-234-4, Správa o protižidovských výtržnostiach na Slovensku, s. 1.

Ing. Frischer na ďalší deň, v sobotu 3. augusta 1946, kontaktoval prostredníctvom ďalšej osoby námestníka predsedu vlády Dr. Zenkla. Ten dostal podrobné informácie o situácii na Slovensku. Námestník sa spojil s Ministerstvom vnútra ČSR, s Poverením vnútra SR a predsedom SNR. Dr. Jozef Lettrich ho ubezpečil, že „mají situaci v rukách a že se nic nestane“.⁴⁷⁾ Postoj slovenských orgánov počas priebehu výtržností bol však, diplomaticky povedané, veľmi rozpačitý.

V nedeľu popoludní podal Dr. Winterstein do Prahy správu, že v sobotu večer sa v Bratislave skutočne udiali protižidovské výtržnosti a násilnosti. V tento deň bol vo svojom dome prepadnutý, zbitý a okradnutý rabín Šimon Lebovič. Opäť došlo aj k vyrabovaniu židovskej kuchyne, kde výtržníci „stýrali“ prítomných židov a ukradli 15 000 korún. Dochádzalo tiež k opätovnému prepadávaniam a bitiu židov na ulici.⁴⁸⁾

Po zmienenej informácii sa Dr. Frischer v Prahe spojil s Ministerstvom vnútra ČSR, kde si jeho sťažnosť doslovne poznamenal revident Bouchal: „Poukázal jsem s rozhorčením na to, že došlo k výtržnostem, ačkoliv jsme to oznámili včas jak úradům v Bratislavě, tak úradům zdejší.“⁴⁹⁾ Revident Bouchal sa spojil s Bratislavou, kde mu, podľa vyjadrenia Dr. Frischerera, potvrdili, „že došlo k několika incidentům, že však nebyli vážné a že byla provedena veškerá bezpečnostní opatření. Takže k dalším incidentům již nedojde.“⁵⁰⁾

Zo spravodajského prehľadu, ktorý vypracoval VI. odbor Povereníctva vnútra pre Úrad predsedníctva SNR (ďalej ÚP SNR) a z hlásení Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti v Bratislave I. vyplýva, že išlo o viac „incidentov“, pri ktorých boli aj ťažko ranení. Túto skutočnosť, spolu s vyčíslením majetkovej ujmy židovských občanov, úradník VI. odboru Povereníctva vnútra v spravodajskom prehľade pre ÚP SNR neuviedol. Tá dostala upravenú písomnú informáciu o priebehu a následkoch protižidovských výtržností pre postihnutých občanov.

Podľa spomenutých spravodajských prehľadov, boli v noci 3. augusta 1946 o 1.30

hod. hodené dva ručné granáty na strechu domu Pavla Weisa, kde bývali tri židovské rodiny. Podľa správy k zraneniam nedošlo. V priebehu dňa boli viacerí občania vo svojich bytoch prepadnutí, zbití a okradnutí. O 16 hod. asi päťdesiat „sfanatizovaných partizánov“ vylomilo dvere a vtrhlo do bytu Pavla Rybára, pred tým Rosenbergera, na Laurinskej ulici. Vykrikovali: „My chceme dostať Židov do ruky, lebo nám vzali jedného občana; Dajte nám ho, my ho zabijeme!“⁵¹⁾ Dav podnecovala istá Ružena Dobrická, ktorá vykrikovala, že Rybár jej dal zaistiť manžela. Na mieste musela zasahovať národná bezpečnosť a nakoniec aj prvolaný partizánsky kapitán Anton Šagát. Až na základe ich výziev sa dav rozišiel. Z bytu však boli odcudzené osobné doklady poškodeného a suma 5000,- Kčs.⁵²⁾ O 21. hod. na Októbrovom námestí v Bratislave zranil dav, zložený „pováčšine z partizánov“ židovského obchodníka Manuela Landu z Humenného. Po údere do hlavy musel byť hospitalizovaný, čo sa v správe VI. odboru Povereníctva vnútra nespomína.⁵³⁾ O 23. hod. večer vtrhli nezistení výtržníci do bytu Eugena Gwürta na Svoradovej ulici a začali ho biť. Spôsobili mu ťažké zranenia, musel byť hospitalizovaný. Zároveň jeho byt vykradli. V správe VI. odboru Povereníctva vnútra pre ÚP SNR sa táto informácia opäť nespomína. Tiež chýba údaj, že Národná bezpečnosť predviedla zadržaných partizánov na stanicu NB – Radnica, kde boli partizánskym podporučíkom Hodulíkom a kapitánom Antonom Šagátom prepustení „bez toho, že by ich bolo možné zistiť“. Protestujúci „žurnálny úradník“ Dr. Lajcha dostal od podporučíka Hodulíka odpoveď „že ich nemá majú zistené a že je ich vecou, čo sa stane s predvedenými a NB (národná bezpečnosť – pozn. I. B.) sa nemá do toho miešať“.⁵⁴⁾ Zmienovaný postoj dokumentuje presadzovanie akéhosi „partizánskeho privilégia“ uvedeného v hlásení vyššie v zmysle, že „nikto nemá právo partizána zadržať, len partizánsky veliteľ“.⁵⁵⁾ Národná bezpečnosť však aj napriek tomu zasahovala nedostatočne. Ako sa dozvieme ďalej, na jednej strane sa obávala ďalších násilností, pretože partizá-

47) Tamže.

48) Tamže.

49) Tamže, s. 2.

50) Tamže.

51) SNA, f. PV – bezpečnostný odbor, šk. č. 488. inv. č. III/2 dôv., Oblastné veliteľstvo NB Bratislava I., Bezpečnostné pomery v Bratislave, hlásenie zo 4. augusta 1946.

52) Tamže; SNA, f. ÚP SNR, šk. č. 269, inv. č. 286/46, Zpravodajský prehľad č. 8, Súhrn ranných správ v týždni 4.-10. 8.1946, s. 1.

53) SNA, f. ÚP SNR, šk. č. 269, inv. č. 286/46, Zpravodajský prehľad č. 8, Súhrn ranných správ v týždni 4. 8.-10. 8. 1946, s. 556 paginovaná; SNA, f. PV – bezpečnostný odbor, šk. č. 488. inv. č. III/2 dôv., Oblastné veliteľstvo NB Bratislava I., Bezpečnostné pomery v Bratislave, hlásenie zo 4. augusta 1946;

54) SNA, f. PV – bezpečnostný odbor, šk. č. 488. inv. č. III/2 dôv., Oblastné veliteľstvo NB Bratislava I., Bezpečnostné pomery v Bratislave, hlásenie zo 4. augusta 1946;

55) SNA, f. PV – bezpečnostný odbor, šk. č. 488. inv. č. III/2 dôv., Oblastné veliteľstvo NB Bratislava I., Bezpečnostné pomery v Bratislave, hlásenie zo 4. augusta 1946;

Židovská ulica č. 17, 19, 21.
Zdroj: Archív ŽNO Bratislava.

ni boli ozbrojení, na strane druhej mnohí jej členovia sympatizovali s výtržníkmi.

V nedeľu 4. augusta 1946 boli počas sprievodu partizánov v Bratislave skandované protižidovské heslá. „...A v dobé, kdy V. Široký mluvil o utrpení židů v koncentračních táborech, vniklo asi 12 partizánů do lidové kuchyně a ztýralo přítomné, z nichž někteří museli být dáni do nemocničního ošetření.“⁵⁶⁾ Další byty boli vyrabované na Židovskej ulici č. 29 a 59. Napadnutý a poškodený bol aj dievčenský židovský internát, národná bezpečnosť však útočníkov rozprášila. V ten istý deň partizáni, ktorí sa vrátili z Bratislavy do Nových Zámok, prepadli o 19.30 hod. kaviareň Ungar. Prerezali telefónne vedenie a zbili majiteľa kaviarne tak, že bol práceneschopný. Zároveň šiestich návštevníkov kaviarne – židov – dobodali nožom. Jeden z nich mal ťažké zranenia.⁵⁷⁾ V súhrne ranných správ pre ÚP SNR sa uvádza, že „prítomných Židov ubili. Na ulici bol nájdený Žid Maximilian Hádl, ktorého partizáni ubili. Tieto výtržnosti trvali celú noc. K vážnejším incidentom nedošlo...“⁵⁸⁾ Ďalej sa spomína, že na námestí v Nových Zámkoch

boli dvaja židia bodnutí nožom a „jeden bol ťažko ubitý“.⁵⁹⁾ Partizáni vtrhli aj do viacerých židovských domácností a prepadnutých majiteľov ohrozovali zastrelením. Na uliciach asi desať až dvadsať členné ozbrojené skupiny partizánov legitimovali prechádzajúcich ľudí.⁶⁰⁾

Dr. Winterstein sa telefonicky ohlásil Dr. Frischerovi až v pondelok 5. augusta 1946 o 21.30 s nasledujúcimi slovami: „Hovořím ve vážné chvíli. 5 dní již trvá pronásledování židů a to i dnes, i nyní večer. Atakující vnikají do židovských bytů, rozbíjejí nábytek, bijí židly a především berou peníze. U rabína Leboviče byl obnos několikrát stotisíc pro lidumilné účely a i ten byl ukradnen. Také židů na ulicích jsou napadáváni. Lidová kuchyně byla atakována v neděli a nyní před 10-ti minutami opět. Policie přichází dosti pozdě, zatýká lidi, ale propouští je za krátkou dobu a tytéž osoby se pak opět vracejí k útoku. Tak při atace na lidovou kuchyni se zúčastnil tentýž muž po čtvrté. Tisíce židů opustilo město ze strachu. Náměstek předsedy vlády Široký a povereník vnitra se snaží lid uklidnit. Včera zakročilo vojsko. Chovalo se slušně a spolehlivě. Je jasné, že jde o akci provokatérů, ale zdejších lidí. Nejde o pogrom, není hluk, nejsou velké masy. Přepadávání se děje v malých skupinách. Když před 10-ti minutami byl útok na židovskou kuchyni opakován, tvrdil provokatér, že žid Kohn střílel. Policie zajistila Kohna, ačkoli nepadla žádná rána. Napětí je velké, máme hlídky, ale jsme po 4 nocích služby vyčerpáni. Je na nás velká zodpovědnost, abychom se nebránili střelbou... ...V manifestaci partyzánů byl nesen transparent „Žádáme změnu restitučního zákona.“ Při manifestaci jistá skupina skandovala protižidovská hesla. Pořadatelé byli bezmocni. Generál Svoboda je prý případem zdrcen. Právě nyní se hlásí, že ve Šrajberově ulici byl napadnen židovský dům. Okamžitý zásah Prahy jest nutný. Žádajte o pomoc českého vojska a SNB. Případně dejte zprávu na mírovou konferenci a W.J.C. (World Jewish Congress – pozn. I. B.) Honba na židy trvá již pátý den.“⁶¹⁾

Po uvedenom telefonáte sa Dr. Frischer rozhodol konať nasledovným spôsobom. Požiadal vedúceho kancelárie predsedníctva vlády v Prahe pána Jiráse, aby okamžite informoval o udalostiach predsedu vlády Klementa Gottwalda. Ďalej sa spojil s ministerstvom

56) A MV ČR, f. 425-234-4, Výtah z hlášení SRP-u, nepaginované.

57) A MV ČR, f. 425-234-4, Výtah z hlášení SRP-u, nepaginované.

58) SNA, f. Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 269, inv. č. 286/46, Spravodajský prehľad č. 8. Súhrn ranných správ v týždni 4. 8. -10. 8. 1946, s. 1.

59) Tamže, s. 2.

60) Tamže. Ďalší prípad sa stal v obci Zbehy (Nitra). Pri návrate partizánov z Bratislavy do domovov, vystúpilo z vlaku asi 200-300 partizánov na miestnej stanici. Prišli do hostinca so slovami „Kde tu máte toho Žida?“ Následne asi 20 z nich vtrhlo do bytu Adolfa Becka, kde okrem neho zbili aj jeho manželku. Vzápätí nastúpili na ten istý vlak, ktorý sa zdržal v stanici iba sedem minút. (SNA, f. Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 269, inv. č. 286/46, Spravodajský prehľad č. 8. Súhrn ranných správ v týždni 4. 8. -10. 8. 1946, s. 2).

61) A MV ČR, f. 425-234-4, Správa o protižidovských výtržnostiach na Slovensku, s. 2. V správe sa uvádzajú aj ďalšie incidenty z toho dňa zo Žiliny, Rajeckých Teplíc, Lietavskej Lúčky a Bytčice, kde partizáni legitimovali všetkých hostí na ubytovniach, nájdených židov zbili, prípadne vykrikovali protižidovské heslá. (SNA, f. Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 269, inv. č. 286/46, Spravodajský prehľad č. 8. Súhrn ranných správ v týždni 4. 8. -10. 8. 1946, s. 2, 3).

vnútra. Hovoril s úradníkom Skálou, ktorého požiadal, aby bratislavská polícia dostala české vedenie. Ten prisľúbil, že vyrozumie poverenictvo v Bratislave. Medzi tým informoval ministerstvo vnútra aj vedúci kancelárie predsedníctva vlády Jirás, ktorému sa nepodarilo spojiť s Klementom Gottwaldom. Dr. Frischer ho požiadal o apeláciu na ministra informácií Václava Kopeckého, zastupujúceho ministra vnútra Václava Noska s prosbou, aby sa s ním v tejto veci spojil.

V utorok 6. augusta 1946 Dr. Frischer konal ďalej. Rozhodol sa požiadať ministra vnútra, prípadne predsedu vlády či jeho námestníka o prijatie pre seba a zástupcu židov zo slovenskej strany. Ďalej mal v úmysle zvolať tlačovú konferenciu v Prahe pre českých novinárov, na ktorej plánoval informovať o situácii v Bratislave.

Minister Václav Nosek sa vrátil v ten deň z dovolenky, no musel sa zúčastniť na porade pred schôdzkou vlády. Na naliehanie Dr. Frischeru tajomník ministra určil predbežný termín schôdzky na stredu 7. augusta 1946 o 12. hodine. Medzi tým volal z Bratislavy Dr. Winterstein. Frischerovi oznámil, že v pondelok zasadal Zbor povereníkov, ktorý sa zaoberal otázkou vykonávacieho nariadenia reštitučného zákona 128/1946 Zb. z. a n. Jeho riešenie odložil. (Reštitučný zákon bol vydaný 16. mája 1946 a Zbor povereníkov ho podmienil vykonávacím nariadením – pozn. I. B.) Upozornil ho, že Zbor povereníkov jednal aj o problematike partizánov, invalidov a osôb, ktoré boli postihnuté počas vojnových udalostí. Spomenul, „že *jejich žiadosti majú byť dle možnosti rychle a příznivě vyřizovány*“.⁶²⁾ Zmienil sa aj o udalostiach v Nových Zámkoch, kde vo večerných hodinách 5. augusta 1946 došlo k incidentu, pri ktorom bolo zranených päť židov (v inej správe je uvedených počet šesť – pozn. I. B.).⁶³⁾ O jedenástej hodine tajomník ministra Václava Noska oboznámil Dr. Frischeru, že schôdzka s ministrom sa neuskutočnila, pretože aj na ďalší deň zasadá vláda. Poveril však veliteľa spravodajskej služby škpt. Bedřicha Pokorného,⁶⁴⁾ aby rokoval s delegáciou.

Reakcia Dr. Frischeru, „*pocítujeme trpce, že ani v této chvíli pan ministr pro nás nemá čas*“,⁶⁵⁾ napovedá o mienke, ktorú nadobudli predstavitelia komunity o postoji štátnych orgánov k zmienennej kauze. Tiež ohlásenú tlačovú konferenciu sa snažil šéfredaktor Slánský z ministerstva informácií vyhovoriť s argumentom, „že *rozšíření zprávy v době mírové konference by mohlo ČSR škodit*“.⁶⁶⁾

V stredu 7. augusta 1946 jednal o situácii na Slovensku zástupca ministerstva informácií s pražskou vládou. Tá sa vyjadrila, že vydala potrebné opatrenia a ručí za to, že k ďalším incidentom už nedôjde. Ministerstvo informácií opäť vyjadrilo nádej, že tlačovú konferenciu predstavitelia českého a slovenského židovstva nezvolajú, pretože „*by prý byla zbytečná*“.⁶⁷⁾ Dr. Frischer protiargumentoval uznesením poverenictva z 5. augusta 1946, ktoré odložilo vydanie vykonávacieho nariadenia s tvrdením, „že *vše poukazuje k tomu, že to byl účel demonstrací a že tudíž ulice vyhrála*“.⁶⁸⁾

O odlišnom postoji vlády v Prahe a v Bratislave ku kauze protizidovských výtržností počas partizánskeho zjazdu svedčia nasledujúce komuniké. Prvé vydala Česká tlačová kancelária. Už v utorok večer bolo odvysielané rozhlasom a nasledujúci deň vyšlo tlačou: „*Praha, 6. srpna /č./ Nekalé živly a provokatéři z řad bývalých příslušníků Hlinkovy gardy a Hlinkovy slovenské lidové strany pokoušeli se o partyzánském sjezdu v Bratislavě strhnouti některé účastníky sjezdu k násilným činům proti osobám židovského původu. Když jejich snaha byla zmařena rázným zásahem náměstka předsedy vlády V. Širokého, pokoušeli se sami vyvolat při návratu partyzánů do jejich domovů i v několika městech incidenty, při nichž usilovali vniknouti do příbytku osob židovského původu a několik je napadli a ztýrali. Dopadení vinníci byli zajištěni. Poverenictvo pro věci vnitorné provádí usilovná šetření, aby byli zajištěni a zatčeni všichni iniciátoři a účastníci pokusů o protizidovské incidenty*“.⁶⁹⁾

Odlišný postoj v snahe o zatajenie situácie na Slovensku vyjadrilo Poverenictvo vnútra, ktoré uverejnilo nasledujúce vyhlásenie: „*Bratislava, 6. augusta /ZAS/. Spravodajská agentúra Slovenska vydala túto správu: V niektorých*

62) A MV ČR, f. 425-234-4, Správa o protizidovských výtržnostiach na Slovensku, s. 3.

63) Tamže, s. 5.

64) škpt. Bedřich Pokorný bol v tom čase dočasný prednosta odboru „Z“ (odbor pre politické spravodajstvo) Ministerstva vnútra v Prahe. (viac pozri DVOŘÁKOVÁ, J.: *Bedřich Pokorný - vzestup a pád*. Dostupné na: www.mvcr.cz/ministerstvo/oaabs/sbornik/2004/bedrich_pokorny.pdf)

65) A MV ČR, f. 425-234-4, Správa o protizidovských výtržnostiach na Slovensku, s. 5.

66) Tamže.

67) Tamže.

68) Tamže.

69) Tamže, s. 6.

našich i zahraničných novinách sa objavili správy, že sa účastníci partizánskeho zjazdu v Bratislave dopustili výtržností a demonštrácií. Poverenictvo vnútra úradne oznamuje, že tieto správy sa nezakladajú na pravde a spočívajú v mylných a nesprávnych informáciách. Účastníci zjazdu sa nedopustili žiadnych výtržností ani demonštrácií a pokusy reakcionárskych fašistických živlov rušiť vážnosť a dôstojný priebeh osláv boli ihneď na mieste zmarené a poriadok a dôstojný priebeh slávnosti bol zachovaný.⁷⁰⁾

Podobný postoj k udalostiam zaujal aj denník Demokratickej strany ČAS, ktorý v ten istý deň komentoval situáciu nasledovným vyjadrením: „Z príležitosti prvého zjazdu slovenských partizánov stalo sa niekoľko menších, bezvýznamných incidentov, v ktorých partizáni dávali najavo svoju nespokojnosť s riešením ich páličivých sociálnych otázok.“⁷¹⁾

V ten istý deň, v stredu 7. augusta 1946, sa do Prahy dostavila komisia z Bratislavy zo zástupcov SRP-u Dr. Arnošta Pressera, škpt. Bluma, Dr. Tibora Bársonyho a Dr. Eugena Verného. Komisia spolu s Dr. Arnoštom Frischerom z Rady ŽNO v Prahe, ppor. Ninickým a Dr. Jurajom Revézsom, stretla sa s predstaviteľmi ministerstva informácií v kabinete ministra vnútra. Za ministerstvo vnútra boli na rokovaní pplk. Oldřich Kryštof, hlavný veliteľ ZNB v Prahe, škpt. Pokorný a jeho tajomník, za ministerstvo informácií šéfredaktor Slánský, osobný tajomník ministra. Dr. Verný predniesol sťažnosť v mene rasovo prenasledovaných občanov republiky. Komisia k nej odovzdala aj podrobnú správu o udalostiach na Slovensku spolu s opisom rozširovaného „krajne fašistického“ reťazového letáku a niekoľko čísiel denníka ČAS „na dôkaz, že sa na Slovensku robí verejná protižidovská mienka.“⁷²⁾ Za ministerstvo vnútra prehovoril škpt. Pokorný: „Prehlasujem Vám, že ministerstvo vnútra podniklo a podnikne so všetkou rozhodnosťou všetky potrebné kroky, aby k takým a podobným výtržnostiam nikdy nedošlo. ...Ďalej bol vyslaný vysoký

úradník MV, ktorý je vybavený právomocou i suspendovať provinivších sa NB-ludí.“⁷³⁾ Uvedol, že udalosti majú medzinárodné pozadie a „nebolo by dobré rozširovať správy o týchto veciach najmä do cudziny, pretože by sa priamo tým pracovalo do rúk tých, ktorí tieto veci nastavili.“⁷⁴⁾ Následne zdôraznil, že „udalosti budú mať aj dobrú stránku,“ pretože vláda zakročí tak, aby sa pomery všeobecne zlepšili a Židia po pätnástich mesiacoch dosiahnu vydanie prevádzacieho nariadenia k reštitučnému zákonu.⁷⁵⁾

Ing. Frischer, predseda Rady ŽNO v Prahe, mal na vyjadrenia a sľuby zástupcov pražských ministerstiev odlišný názor. Upozornil, že udalosti treba posudzovať z dvoch hľadísk – z užšieho, bezpečnostného a širšieho, politického. Otázka bezpečnosti sa podľa neho týkala nielen zaistenia osobnej a majetkovej bezpečnosti židov, ale hlavne potrestania vinníkov nielen bratislavského pogromu, ale aj zo Sniny a z Topoľčian, „lebo keď nie sú hneď a vôbec potrestaní, ľud nenadobudne presvedčenie, že sa urobilo bezprávie.“⁷⁶⁾ O nedostatočnom stanovisku vládnych a výkonných orgánov k tomuto problému svedčil aj fakt, že príslušníci národnej bezpečnosti v uplynulých štyroch augustových dňoch zatkli sedemnásť osôb, z ktorých len piati ostali vo väzbe.⁷⁷⁾ Rázny postoj zaujal k politickému riešeniu problému. Zdôraznil, že on sám už viackrát upozornil kompetentných činiteľov na odporcov režimu,⁷⁸⁾ ktorí sa uchylujú k využívaniu stále prítomného antisemitizmu v spoločnosti. „Nedá sa viesť politika dávaním ústupkov, ako to robil Chamberlain, ale ráznym zakročením proti takým zjavom. ...Očakávali sme od Sboru povereníkov, aby na svojej schôdzke... vyriekli svoje pohoršenie nad týmito výčinnami, namiesto toho Zbor povereníkov hovoril o ľuďoch, ktorí sa vyhýbajú práci a o predražovateľoch a uzniesol sa, že predloží (správne nepredloží – pozn. I. B.) vláde návrh na vydanie reštitučného zákona... ... I keď sme spočiatku mysleli, že u nás ide o fašistický vplyv zo zahraničia, v súvislosti

70) A MV ČR, f. 425-234-4, Správa o protižidovských výtržnostiach na Slovensku, s. 6; Podobné znenie bolo uverejnené aj v článku: Ministerstvo vnútra o incidentoch na Slovensku. *Národná obroda*, 7. 8. 1946, II/178, s. 2.

71) „Čas“ nedal Dr. Vaškovi punc martýra. *Čas*, 7. 8. 1946, č. 173, s. 3; Pozri aj: Rozvrtníci sa sklamali v partizánoch. *Národná obroda*, 6. 8. 1946, II/177, s. 3.

72) A MV ČR, f. 425-234-4, Zápis o vyjednávaniach komisie SRP-u v Prahe dňa 7. augusta 1946, nepaginované.

73) Tamže.

74) Tamže.

75) Tamže.

76) Tamže.

77) Tamže.

78) Mal pravdepodobne na mysli prívržencov ľudáckeho režimu bývalej Slovenskej republiky a fašistickej ideológie.

s demonštráciou a uznesením Zboru povereníkov sme prišli k tomu presvedčeniu, že ide o fašizmus domáceho pôvodu.“⁷⁹⁾

Komisia nakoniec informovala predstavitelov ministerstiev o svojom rozhodnutí zriecť sa tlačovej konferencie. Konštatovala, že berie vyhlásenia zástupcov s plnou vážnosťou a dôverou na vedomie.⁸⁰⁾

O deň neskôr, 8. augusta 1946, minister vnútra Václav Nosek splnil sľub daný komisii škpt. Pokorným. Splnomocnil pplk. Oldřicha Kryštofa, hlavného veliteľa ZNB v Prahe, aby zakročil proti tým členom národnej bezpečnosti na Slovensku, ktorí dostatočne nezasiahli proti výtržníkom.⁸¹⁾ Zároveň poveril pána Romana Stehlíka⁸²⁾ vyšetrovaním výtržností a násilností na Slovensku voči židovským obyvateľom.⁸³⁾

Pravdepodobne aj na uvedené zásahy ministra, zaslalo Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti v Bratislave podriadeným útvarom Zboru národnej bezpečnosti prípis zo soboty 10. augusta 1946, týkajúci sa protizidovských demonštrácií. Ostávalo na postuláte, že „celá táto akcia je riadená s úmyslom poškodiť čistý štít Republiky na mierovej konferencii...“⁸⁴⁾ Upozorňovalo bezpečnostné zložky, že jednotlivcov, ktorí sa prepožičiavajú týmto akciám, nesmie nik chrániť. V prípade nutnosti ich mali potlačiť aj použitím brachiálnej moci za asistencie armády.⁸⁵⁾ Protizidovská nálada u obyvateľstva však pravdepodobne neutíchala a bezpečnostné orgány proti nej včas nezasahovali. Približne o mesiac neskôr, 6. septembra 1946, vydalo Povereníctvo vnútra (pravdepodobne na zásah povereníka gen. Dr. Michala Ferjenčíka) výnos určený pre Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti a podriadené zložky. Príslušníci národnej bezpečnosti mali byť sankcionovaní za to, že energicky a rozhodne nezakročili pri akýchkoľvek protizidovských či iných výtržnostiach. Hrozilo im zatknutie či suspendo-

Zámocká ulica
s ortodoxnou synagógou.
Zdroj: Archív ŽNO
v Bratislave.

vanie. Bezpečnostné zložky dostali súčasne príkaz zistiť a „takticky“ zatknúť provokatérov a štváčov uplynulých výtržností.⁸⁶⁾ Mali pri tom zúročiť informácie získané prostredníctvom dôverníckej siete. Osobný postih hrozil aj predsedom Okresných národných výborov (ONV) a Okresných správnych komisií (OSK) za budúce narušenie verejného poriadku vo zverených okresoch. ONV a OSK dostali zároveň príkaz obmedziť povoľovanie nestraníckych manifestácií, verejných zhromaždení a schôdzok. Odporúčanie dostali aj funkcionári odbojových zložiek, aby už v zárodku potlačili akékoľvek antisemitské prejavy vo svojich radoch.⁸⁷⁾

Napriek deklarovaným prísľubom nedošlo k ráznemu verejnému odsúdeniu protizidovských nálad vládnymi orgánmi a potrestaniu vinníkov.⁸⁸⁾ Bezpečnostné a výkonné orgány sa snažili zvaliť vinu za vyvolanie výtržností na Maďarov žijúcich na Slovensku, ktorí mali byť podporovaní zo zahraničia. Dňa 20. augusta 1946 uverejnil vládny denník Národná obroda krátku správu: „Ďalším vyšetrovaním sa zistilo, že (Maďari – pozn. I. B.) hľadali podporu u členov býv. HG, a HSL'S. Pri vyšetrovaní incidentov proti židovským občanom v čase partizánskeho zjazdu sa

79) A MV ČR, f. 425-234-4, Zápis o vyjednávaniach komisie SRP-u v Prahe dňa 7. augusta 1946, nepaginované.

80) Tamže.

81) A ÚPN, f. Sekretariát FMV Praha, A 2/1, šk. č. 1, inv. č. 10, s. 3 paginovaná.

82) Roman Stehlík (1908–1975) – pôvodným povoláním úradník, potom príslušník ZNB. Od 1. 9. 1949 pôsobil na MV. Od 15. 3. 1951 zástupca veliteľa sekretariátu V ŠtB (veliteľ cirkevného oddelenia). Od 1. 7. 1952 zástupca náčelníka sekretariátu. 10. 11. 1952 prepustený na vlastnú žiadosť. (dostupné na: www.mvcr.cz/policie/udv/sesity/sesit4/sesit4.doc)

83) A ÚPN, f. Sekretariát FMV Praha, A 2/1, šk. č. 1, inv. č. 10, s. 3 paginovaná.

84) SNA, f. PV – bezpečnostný odbor, šk. č. 498, inv. č. 3-V/1 dôv. 47.

85) Tamže.

86) Podľa výnosu ministerstva vnútra „taktické zaistenie“ znamenalo také zatknutie, ktoré nesmelo vyvolať rozruch a nepokoje. (SNA, f. PV – bezpečnostný odbor, šk. č. 498, inv. č. 3-VI/1 dôv. 47, s. 2).

87) SNA, f. PV – bezpečnostný odbor, šk. č. 498, inv. č. 3-V/1 dôv. 47, s. 2.

88) Protizidovské výtržnosti pokračovali aj v ďalších augustových dňoch, avšak už v obmedzenej miere. V Želiezovciach (okres Levice) vyvolalo protizidovské výtržnosti dvanásť príslušníkov československej armády (tzv. pionieri), ktorí odstraňovali míny. Miestnemu židovskému občanovi vyvalili bránu a vtrhli do dvora s krikom „Židia pod'te von Boha vášho, všetkých vás pobijeme!“ Podobne sa zachovali aj v ďalších prípadoch. Bezpečnostné orgány zaznamenali ostrú protizidovskú náladu po partizánskom zjazde aj v Košiciach, Banskej Bystrici a okolí (SNA, f. Úrad predsedníctva SNR, šk. č. 269, inv. č. 286/46, Spravodajský prehľad č. 8. Súhrn ranných správ v týždni 4. 8.–10. 8. 1946, s. 3).

zistilo, že v Komárne sa použili granáty maďarského pôvodu, z čoho je podozrelý Maďar Koloman Balogh. Chybná slovenčina rozširovaných protizidovských letákov nasvedčuje tiež maďarskému pôvodu.⁸⁹⁾ V správe sa ďalej uvádza, že väčšina z 31 zatknutých je „maďarského pôvodu“.⁹⁰⁾

Predseda vlády Klement Gottwald a námestník predsedu vlády Viliam Široký však už niekoľko dní disponovali prísne tajnou písomnou informáciou. Ešte 12. augusta 1946 ju vypracoval už spomínaný špkt. Pokorný.⁹¹⁾ Dôverné ústne informácie získal od kuriéra, ktorý mu doručil oficiálnu správu VI. odboru Povereníctva vnútra. Dokument nám poskytuje zaujímavé informácie o príčinách, priebehu a politickom pozadí celého problému, ktoré v oficiálnej verzii VI. odboru Povereníctva vnútra neboli. V mnohom objasňuje, čo sa vlastne v Bratislave odohralo, kto vyprovokoval a kto uskutočnil výtržnosti.⁹²⁾

V úvode dokumentu opäť potvrdil známy fakt, že povereníctvo disponovalo informáciami o chystaných demonstráciách spočiatku proti ľudáckym reakcionárom, byrokracii a koristníkom, „kteří brzdí a znemožňujú, aby se partyzáni uplatnili ve veřejném a hospodářském životě nového Slovenska“⁹³⁾ už šesť týždňov pred partizánskym zjazdom. Zmienené informácie prijímalo povereníctvo so sympatiami. Správy však spôsobili medzi „význačnými ľudákmi a demokratmi“ žijúcimi v Bratislave znepokojenie, a v dňoch zjazdu sa chystali odísť z mesta. Tri týždne pred zjazdom sa vyrojila „šepkanda“, že partizáni zúčtujú so židmi. Povereníctvo ju pripísalo zaktivizovaniu „ľudáckeho podzemia“, ktorého cieľom malo byť odvrátenie pozornosti partizánov zo seba na židov ako vinníkov za zlú sociálnu situáciu na Slovensku.

Informáciami disponovalo aj ministerstvo vnútra v Prahe, ktoré samo upozornilo povereníctvo, aby vykonalo opatrenia. Tie vykonané boli, avšak „ne dosti rozsáhlá a hlavně ne dosti energická“.⁹⁴⁾ V čase priebehu zjazdu nemalo pripravený plán bezpečnosti, a tak sa stalo, že v čase slávnostných prejavov za prítomnosti námestníka predsedu vlády Širokého, námestníka predsedu SNR Karla Šmidkeho

a ministra obrany gen. Ludvíka Svobodu, „došlo ke skandálním protizidovským demonstracím“.⁹⁵⁾ Partizáni niesli protizidovské transparenty a skandovali protizidovské heslá: „Židia do Palestíny“, „Židia von!“, „Chceme kúšček raja, Židia do Dunaja!“, ktoré nachádzali u časti prizerajúceho sa obyvateľstva „živou odozvu“.⁹⁶⁾ Už tieto fakty mali, podľa názoru špkt. Pokorného, aktivizovať zložky národnej bezpečnosti k úplnej pohotovosti, zdvojnásobiť hliadky a zabezpečiť nepretržitú dvadsaťštyri hodinovú službu v uliciach Bratislavy. „Jak se zdá, nestalo se tak z toho prostého důvodu, že se národní bezpečnost obávala zakročití proti partyzánům, jichž bylo v Bratislavě přítomno na 15 000, z nichž většina byla vyzbrojena. Národní bezpečnost se obávala krveprolítí“.⁹⁷⁾ Výtržnosti, na ktorých sa podieľali partizáni, mal podľa neho na svedomí alkohol a „ich hostitelia“, ktorými boli „osoby krajně podezřelé, ... z řad bývalých gardistů, rodoobranců a lidí s propagační praxí, kteří zneužívali stavu opojení neuvědomělých partyzánů nekomunistů, dráždili je různými smyšlenkami o křivdách, jež osoby židovského původu působí partyzánům a vybízeli je k demonstračním akcím v ulicích“.⁹⁸⁾ Takto zmanipulovaných partizánov (aj komunistov, ako nakoniec dodáva) vodili po uliciach, kde napádali a bili idúcich židov, prepádávali a demolovali židovské domácnosti a ich obyvateľov „stýrali“. „Kto jim byl z mužů podezřelý, musel ukázeť přirození. Tak musili učiniti i někteří civilní bezpečnostní orgánové, kteří nabádali hloučky ke klidu...“ „Národní bezpečnost zakročovala bojácně a vlažně, poněvadž skoro všichni s akcemi proti osobám židovského původu souhlasili. Důkazem toho je, že mezi zatčenými je dokonce i zaměstnanec VI. odboru povereníctva pre veci vnútorné /!/, který bil osoby židovského původu při demolování židovské lidové kuchyně“.⁹⁹⁾

Podcenenie a nevyšetrenie výtržnosti Povereníctvom vnútra súviselo s celkovou atmosférou, ktorá vládla na povereníctve. V tom čase bola avizovaná zmena povereníka. S ňou súviseli existenčné obavy jeho pracovníkov, ktoré sa prejavili v ich pracovnom nasadení. Ďalším problémom boli rozpory, ktoré vládli na povereníctve medzi zamestnancami. Časť z nich patrila medzi členov komunistickej strany, časť k nekomunistickým stranám,

89) Maďari pôvodcami protizidovských incidentov. *Národná obroda*, 20. 8. 1946, II/189, s. 3.

90) Tamže.

91) Informácia odišla z podateľne ministerstva vnútra v Prahe 15. augusta 1946. (A ÚPN, Sekretariát FMV Praha, A 2/1, šk. č. 1, inv. č. 10, s. 2 paginovaná).

92) Na druhej strane si musíme uvedomiť jej pravdepodobnú tendenčnosť predovšetkým z pohľadu hodnotenia práce a odbornosti Povereníctva pre veci vnútorné. Vypracoval ju komunista pre ministerstvo vnútra, ktoré bolo v rukách komunistickej strany.

93) A ÚPN, f. Sekretariát FMV Praha, A 2/1, šk. č. 1, inv. č. 10, Informace pro p. ministra, s. 5 paginovaná.

94) Tamže.

95) Tamže, s. 6 paginovaná.

96) Tamže.

97) Tamže.

98) Tamže.

99) Tamže, s. 7 paginovaná.

hlavne k Demokratickej strane. Po voľbách v máji 1946 získali prevahu demokrati, museli však čeliť vykonštruovaným obvineniam zo strany komunistov. Táto skutočnosť sa prenášala medzi zamestnancov a oslabovala chod a rozhodnutia vydávané poverenictvom.

Pokorný poukázal na pretrvávajúce antisemitských názorov u zamestnancov poverenictva. Konštatoval, že keď zaváhali „súdrhovia“, je nečinnosť ostatných pracovníkov iného politického presvedčenia, z ktorých všetci šesť rokov slúžili predchádzajúcejmu „ľudáckemu režimu“, pochopiteľná.¹⁰⁰⁾ Dodáva, že aj polovica slovenských komunistov, pracujúcich na povereníctve súhlasila s výtržnosťami tvrdením, „že si to osoby židovského pôvodu spôsobujú sami svým sklonom k lehkému životu bez práce a bezohľadnému obchodovaniu na čiernom trhu“.¹⁰¹⁾ Snahou VI. odboru poverenictva vnútra bolo výtržnosti bagatelizovať z už uvedených príčin a tiež, ako tvrdil, v dobrom úmysle nepoškodiť meno partizánov. Aktivita poverenictva mierne vzrástla až po príchode už spomenutých úradníkov ministerstva vnútra do Bratislavy, ktorá však „nebola zcela úprimná a neměla té ráznosti a rozhodnosti, kterou jsem od ní očekával“.¹⁰²⁾

V ďalšej časti dokumentu rozoberal príčiny antisemitizmu na Slovensku. Ako ostatní komentátori situácie, aj on videl hlavný dôvod v priehadach a v nejednoznačných stanoviskách slovenských vládnych orgánov ohľadom reštitučného zákona. Argumentoval, že pokiaľ sa židom nevráti ich majetok, budú nútení prevádzať „nekalý“ obchod.¹⁰³⁾ Ako jediný z komentátorov situácie si uvedomil a uviedol fakt, že „většina z jich je neschopna manuální práce pro následky dlouhého věznění v žalářech a koncentračních táborech Gestapa a úradu štátnej bezpečnosti (správne Ústredne štátnej bezpečnosti – pozn. I. B.)“.¹⁰⁴⁾

V správach VI. odboru Poverenictva vnútra, z hlásení Hlavného veliteľstva národnej bezpečnosti a tiež z písomných správ, ktoré o udalostiach spísali predstavitelia SRP-u a škpt. Pokorný, nie je jasná definícia pojmu „partizán“. Vyplýva však z nich, že výtržníkmi boli tak účastníci odboja, (ako aj

občania, ktorí sa z rôznych dôvodov vydávali za „partizánov“), tiež nespokojní obyvatelia mesta a návštevníci z vidieka (medzi nimi arizátori, roľníci, národní správcovia a prívrženci bývalého režimu). Veľkú úlohu zohral alkohol, davová psychóza, šesť rokov živená antisemitská propaganda, laxný prístup bezpečnostných orgánov, ale aj anonymita návštevníkov zjazdu, pochádzajúcich zo všetkých kútov Slovenska. Náladu rozvášňovala aj blízka atmosféra rozsiahlych antisemitských pogromov v Poľsku a v Maďarsku. Prevažne však išlo o domáce, slovenské obyvateľstvo, aj keď boli zaznamenané prípady výtržností občanov maďarskej národnosti, žijúcich na južnom Slovensku.

Slovenské vládne a bezpečnostné orgány zotrvali na svojich tvrdeniach o vyprovokovaní výtržností Maďarmi a verejne neodsúdili bratislavské udalosti. Nezmenil sa ani vyčkávací postoj slovenských vládnych orgánov k otázke reštitúcií a vyriešeniu sociálneho postavenia židov v spoločnosti. Mesiac po partizánskom zjazde sa preto spojili obidve inštitúcie (náboženská a sekulárna), ktoré zastrešovali židovskú komunitu na Slovensku. Dňa 11. septembra 1946 odovzdali predstavitelia ÚZ ŽNO a SRP-u Pamätný spis o židovskej otázke Kancelárii prezidenta ČSR. Obsah predchádzajúcich dvoch spisov z januára a júna 1946 bol zakomponovaný v Pamätnom spise. V štrnástich bodoch obsahoval všetky dovtedajšie problémy, ktoré rezonovali v židovskej komunite, žijúcej na Slovensku. „Po 1 ½ ročnom oslobodení vlasti môžeme smutným skutkom zistiť, že na Slovensku je tá chronická židovská otázka práve v akútnom štádiu. Právna istota, rekonštrukcia štátu, ale i medzinárodné položenie Republiky, pevné základy to dvojročienky však vyžadujú, aby sa táto otázka aspoň čo do svojich zjavných dôsledkov vyriešila.“¹⁰⁵⁾ ... Dnes tu vlastne už nikto nevie, či platia celoštátne zákony i v prospech židov, či tieto stoja snád mimo zákona a čomu vlastne má slúžiť majetok, na ktorý majú židia aspoň teoreticky zákonitý reštitučný nárok?“¹⁰⁶⁾

Na prvom mieste Pamätného spisu venovali predkladatelia priestor otázkam bezpečnosti židovskej komunity na Sloven-

100) Tamže.

101) Tamže.

102) Tamže, s. 8 paginovaná.

103) V tom čase boli židia obviňovaní z tzv. čierneho obchodu. Toto tvrdenie je diskutabilné, pretože na ilegálnom obchode sa podieľali tak členovia majority, ako aj členovia ďalších minorít. Dodnes ešte nepoznáme vekové, rodové, ani sociálne zloženie navrátiť sa z koncentračných táborov. Do miest a dedín Slovenska sa ich však vrátili iba zlomky s podlomeným zdravím, bez majetku, bez rodín. Obvinenia z „čierneho“ obchodu odmietali aj predstavitelia SRP-u, ktorí žiadali, aby židovských vinníkov príkladne potrestali, ale nástojili, aby činy jednotlivcov neboli posudzované ako činy celej komunity.

104) A ÚPN, Sekretariát FMV Praha, A 2/1, šk. č. 1, inv. č. 10, Informace pro p. ministra, s. 8 paginovaná.

105) A MV ČR, f. 425-239-4, Pamätný spis o židovskej otázke, s. 1.

106) Tamže, s. 2.

Rybné námestie s neologickou synagógou.
V pozadí Židovská ulica.
Zdroj: Archív ŽNO v Bratislave.

sku. Celkovú bilanciu z inkriminovaných augustových dní v Bratislave vyčíslili na vyše 20 ľahko zranených, 4 ťažko, 9 vyplienených židovských domácností a čiastočne zdemolovanú židovskú kuchyňu.¹⁰⁷⁾ „Výhražné listy, napádanie židov na uliciach a vo vlakoch /často aj vo vlastných bytoch/, rozširovanie poburujúcich letákov, rozširovanie správ, že židia otrávil cigarety, zeleninu a pod. a konečne vybitie okien a vhadzovanie granátov do a na židovské domy, sú sprievodnými javmi posledného vývoja židovskej situácie na Slovensku, nehovoriac o vzráňajúcom sa antisemitizme ako o duševnom fenoméne.“¹⁰⁸⁾

Konštatovali, že vinníci pogromu v Topoľčanoch a obvinení z vraždy 15 Židov v Kolbasove a Snine ešte spred roka, neboli súdení ani potrestaní.¹⁰⁹⁾ Tiež škody vzniknuté židom počas výtržností neboli nikým uhradené. Naopak, predstavitelia židovskej komunity boli žiadaní funkcionárom Zväzu partizánov, aby intervenovali na polícii za prepustenie troch zaistených partizánov, „lebo vraj inak nemôže ručiť za pogrom“.¹¹⁰⁾

Vyčítali Ministerstvu vnútra polovičatosť a neadresnosť zákrokov. Pozitívne hodnotili až spomenuté opatrenia povereníka vnútra gen. Dr. Michala Ferjenčika, po ktorého

„mužných slovách, prejavovaných pred verejnosťou a po jeho nekompromisných príkazoch, daných VI. odborom Povereníctva vnútra, nastalo určité ukludnenie na Slovensku.“¹¹¹⁾

Z ostatných trinástich bodov v krátkosti spomeniem iba otázku reštitúcie židovského majetku. Na jej vykonávanie mali bezprostredný vplyv práve augustové udalosti v Bratislave. Do zjazdu partizánov, v dňoch 2.–4. augusta 1946 v Bratislave, sa navracanie majetku riešilo, aj keď pomaly a zdĺhavo. V prípade rearizácie postačovalo, ak sa bývalý majiteľ dohodol s arizátorom o vrátení podniku a toto potvrdili zmluvou. Následne ju pôvodný majiteľ zaslal na vedomie Povereníctvu pre obchod a priemysel (VII. odbor), a to zrušilo národnú správu a obnovilo jeho živnostenský list. Po spomínaných protižidovských výtržnostiach však úrady ešte viac spomalili a znepriečhodnili procesy reštitúcií: „Po uvedenom zjazde pán povereník osobne v ý s l o v n e z a k á z a l schvaľovať takéto dohody a zrušovať národné správy. Ba dokonca v jednotlivých prípadoch zrušilo toto povereníctvo už ním samotným dávno výmerom schválenú rearizáciu a na takéto podniky, kde už na základe takéhoto výmeru sedeli ich bývalí majitelia, znovu uvallili národnú správu...“¹¹²⁾ Svoje konanie odôvodňoval povereník právnický vágnym pojmom – tzv. verejným záujmom.

Podobná situácia bola aj s domovým majetkom židov, ktorý bol stále v rukách štátu. Povereníctvo obchodu a priemyslu vydalo po vyjdení reštitučného zákona výnos č. VII–3–318/13–46. Za dodržania určitých podmienok dovoľoval navracat' bývalým židovským majiteľom tie domy, ktoré mal v rukách štát. Po partizánskom zjazde bola aj takáto reštitúcia zastavená.

Kritike predstaviteľov slovenského židovstva sa nevyhol ani postoj Zboru povereníkov k otázke reštitúcií. Po augustových dňoch v Bratislave vydal uznesenie o uskutočňovaní reštitučného zákona až po vydaní vykonávacieho nariadenia, ktorý si však reštitučný zákon nevyžadoval. Takéto stanovisko Zboru povereníkov živilo nádej terajších majiteľov

107) Nižšie spomínaný dokument Rady ŽNO v Prahe uvádzal vyrabovanie a zdemolovanie väčšiny z 10 prepadnutých židovských domácností, 19 vážne zranených, z toho 4 veľmi ťažko, zdemolovanú židovskú kuchyňu a poškodený dievčenský židovský internát. Počet ľahko zranených židov nebol zisťovaný. (Co se stalo na Slovensku. In: BULÍNOVÁ, M. (zost.): Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty. Praha, 1993, s. 43).

108) A MV ČR, f. 425–239–4, Pamätný spis o židovskej otázke (11. 9. 1946), s. 2, 3.

109) K tejto udalosti škt. Pokorný poznamenáva, že nikto z páchatel'ov topoľčianskeho pogromu nebol do augusta 1946 odsúdený. Všetci obvinení boli po 6 mesačnej väzbe prepustení na slobodu bez súdu napriek skutočnosti, že išlo o zločin zabíjania. (A ÚPN, Sekretariát FMV Praha, A 2/1, šk. č. 1, inv. č. 10, Informace pro p. ministra, s. 7 paginovaná). (Informácia škt. Pokorného o „zločine zabíjania“ počas Topoľčianskeho pogromu sa nezakladá na pravde. V tomto prípade išlo o skutky fyzického týrania, rabovania a okradnutia židovských obyvateľ'ov mesta. Počas pogromu došlo k zraneniu 47 osôb. Viac vid': KAMENEC, I.: Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945, s. 91).

110) A MV ČR, f. 425–239–4, Pamätný spis o židovskej otázke (11. 9. 1946), s. 3.

111) Tamže.

112) A MV Tamže, s. 4. (Zvýraznenie v texte je prevzaté z pôvodného dokumentu – pozn. I. B.).

či spravovateľov židovského majetku o ponechaní momentálneho stavu. Ako príklad nerešpektovania rozhodnutia súdu, uviedli v Pamätnom liste citáciu stanoviska nomenovaného národného výboru ohľadom reštitúcie: „...Podľa našich vierohodných informácií bude reštitučný zákon v najkratšej dobe zmenený alebo snád' aj zrušený a preto súd není oprávnený vynášať uznesenia (ale i keď ho súd vydá, my ho rešpektovať nikdy nebudeme)...“¹¹³⁾ Právnu neistotu ohľadom reštitúcií znásobovalo aj vyjadrenie poverenika obchodu a priemyslu zástupcovi židovských organizácií, že sa židovský majetok nebude vracáť kompletne, ale rozhodnutie o reštitúcii bude podliehať už spomínanému „verejnému záujmu“.

V ten istý deň, 11. septembra 1946, odoslala aj Rada židovských náboženských obcí v zemích Českej a Moravskoslezskej so sídlom v Prahe žiadosť predsedovi vlády Klementovi Gottwaldovi.¹¹⁴⁾ Prosila, aby venoval pozornosť dvom priloženým článkom uverejneným vo Věstníku Rady ŽNO, ktoré komentovali situáciu na Slovensku. V prvom článku „Co se stalo na Slovensku“ (Věstník ŽNO – číslo 9/VIII) boli zhrnuté už uvedené fakty priebehu výtržností a tlačových reakcií ČTK a ZAS. Vestník sa opäť pozastavoval nad tým, že vedenie partizánov a slovenské bezpečnostné orgány boli opakovane upozorňované na nebezpečenstvo a dokonca naň sami poukazovali. Ich zásahy však boli polovičaté a všetko, čo sa dialo, „bylo prováděno bez plného přesvědčení“.¹¹⁵⁾ Ako dôkaz uvádza text obežníka, ktorý rozoslala jedna okresná odbočka Zväzu partizánov ostatným odbočkám s výzvou k protižidovským akciám ešte 7. februára 1946. Končí sa vetou: „Ak sa vám chlapi táto práca podarí, zašlite nám za našu prácu stovku – od radosti aj my to prepijeme na zdravie Vás všetkých.“¹¹⁶⁾ Poukazoval na fakt, že vedenie Zväzu partizánov vedelo o tomto obežníku a nezasiaholo napríklad rozpustením pobočky alebo potrestaním vinníkov a pýtal sa, prečo trpí vo svojom strede takýchto členov. Protižidovské výtržnosti vidí v širšom kontexte, ako dlhšie a dôkladne pripravovanú

akciu bývalými „hlinkovcami“ a reakciou zo zahraničia. Nespochybnuje tiež „nález“ slovenských bezpečnostných orgánov ohľadom „maďarskej a maďarónskej“ zainteresovanosti do problému, kritizuje ale politiku nezasaňovania centrálnych úradov v Prahe a prehliadania „prechmatov a koncesii výtržníkov.“¹¹⁷⁾ „Vláda, která nezakročí s nezlomnou etikou, bude couvati krok za krokem. Nemůžeme nikterak uznat platnost argumentů, že vláda nemá dostatečného vlivu na Slovensku, které má své vlastní výkonné orgány. Československá republika vystupuje naprosto jednotně v zahraniční politice. ...Proto vo vnitřních záležitostech nesmí Slovensko porušovat bezpečnost a rovnost občanů před zákonem, ani snahy o nápravu následků fašistického režimu, a nesmí odbočit na jinou linii od té, jež je sledována v zemích českých.“¹¹⁸⁾ Druhý článok dával bratislavské výtržnosti do súvisu s prijatím reštitučného zákona, „jemuž i odpovědní činitelé připisovali význam při vzniku protižidovských nálad na Slovensku, aniž ovšem odhalili psychologické kořeny záporného postoje části obyvatelstva k zmíněnému zákonu...“¹¹⁹⁾ Návrat židov znamenal pre slovenských arizátorov hrozbu vrátenia majetku, za ktorý podľa vtedajšieho práva zaplatili, pokladali ho za svoj, a ktorý rokmi zveľaďovali. V podobnej situácii sa ocitli aj tzv. kolonisti, osadzovaní na bývalé židovské majetky, zväčša na území slovensko-maďarského pohraničia. Úrady sa rozhodne nepostavili za reštitučný zákon v zmysle etickom: majetok, ktorý bol neprávom odcudzený sa musí vrátiť, pričom osobe, ktorá vlastní takýto majetok neprislúcha právo určiť, či pôvodný majiteľ je hodný toho, aby mu bol vrátený späť.¹²⁰⁾ Vládne a výkonné orgány na Slovensku verejne neodsúdili, nezverejnili mená a exemplárne nepotrestali vinníkov protižidovských výtržností od roku 1945. Tieto stanoviská vnímala židovská komunita ako rozhodujúce v konflikte majorita – židovská minorita a negatívne vplyvajúce na jej bezpečnosť. Rozpor vládnych orgánov vo vzťahu k židovskej minorite sa prejavil aj v postoji, ktorý zaujala po Topoľčianskom pogrome. Slúbila urýchlene prijať a previesť reštitučný

113) Tamže, s. 6.

114) S veľkou pravdepodobnosťou išlo o koordinovanú akciu slovenských a českých židovských inštitúcií.

115) Co se stalo na Slovensku. In: BULÍNOVÁ, M. (zost.): Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty, s. 45.

116) Tamže. Vid' tiež: FATRANOVÁ, G: Historický pohľad na vzťahy slovenského a židovského obyvateľstva. Acta Judaica Slovaca 4, s. 14.

117) Co se stalo na Slovensku. In: BULÍNOVÁ, M. (zost.): Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty, s. 44, 45.

118) Tamže, 45, 46.

119) Kámen úrazu: restituční zákon. In: BULÍNOVÁ, M. (zost.): Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty, s. 47.

120) Tamže, s. 48.

zákon, po Bratislave však od úmyslu upustila. Týmto počinom vyšla v ústrety výtržníkom, arizátorom a časti majoritného obyvateľstva, ktorá bez rozpakov prijímala šesť rokov šírenú protizidovskú propagandu, a ktorým splnila ich cieľ.

Zmienú žiadosť odstúpil Klement Gottwald Slovenskému odboru Úradu predsedníctva vlády v Prahe na vyjadrenie a predloženie návrhov k náprave. Nedatovaný dokument „Referát pre pána predsedu vlády“ dal vypracovať prednosta Slovenského odboru Dr. Ján Čaplovič. V úvode použili nasledujúce stanovisko prezentované poverenikom vnútra generálom Dr. Michalom Ferjenčíkom, ktorý odznel 19. septembra 1946 v bezpečnostnom výbore ÚNB: „*Príčiny vzplanutia antisemitizmu na Slovensku, ktoré boli ojedinelé, sú tieto: V prvom rade dedičstvo 6 rokov rozširovanej protizidovskej propagandy, silné protizidovské hnutie v Maďarsku a v Poľsku, nevyriešená otázka vlastníckeho práva arizáciou dotknutých poľnohospodárskych majetkov. Ďalej repatriovalo mnoho takých Židov, ktorí u nás nikdy nebývali, neovládajú ani jeden zo slovanských jazykov, ako aj to, že sa všeobecne nezapojovali do všeužitých prác pri rekonštrukcii vojnou zničených častí Slovenska. K tomu pristupuje i značne vysoká ich účasť na čiernom obchode.*“¹²¹⁾ Referát ďalej pokračuje stanoviskom Dr. Čaploviča. Podľa jeho analýzy, nerozhodnosť úradov pri reštitúciách nevyvolávali len „*prípadné ohľady na arizátorov*“, ale aj verejná mienka poukazujúca na vracanie židovského majetku: „*...Kdežto aj iní utrpeli za vojny veľké škody a straty dosiaľ neodčinené, a že napr. celé obce na Slovensku, medzi nimi aj zaslúžilé partizánske obce, sú stále ešte zničené a ich postihnutým obyvateľom nedostáva sa pomoci... Spravodlivosť naproti Židom predstavuje sa tak, ako nespravodlivosť naproti iným, ktorých utrpenie, straty, ale i priame zásluhy o oslobodenie Republiky sú nesporne veľké, a naproti ktorým štát svoju povinnosť ešte nesplnil.*“¹²²⁾ Prednosta spomenul aj „*nacionálny moment*“, silne rezonu-

júci vo vtedajšej spoločnosti, prevažne však v oblastiach južného a západného Slovenska. Používanie maďarského (a nemeckého) jazyka v rámci židovskej komunity, ale aj v bežnom styku s majoritou, bolo slovenským obyvateľstvom vnímané negatívne.¹²³⁾ Zároveň dodal rozšírenú (a na dobové pomery upravenú) formulu z obdobia vojnovnej Slovenskej republiky, že „*Židia maďarskej národnosti nenašli ani do roku 1938 kladný pomer k slovenskému národu a Československej republike a za maďarskej okupácie sami sa chválili (aj v rozličných publikáciách) svojimi zásluhami v boji proti republike.*“¹²⁴⁾

Nedostatočná znalosť (alebo neznalosť) štátneho jazyka u týchto židov bola na druhej strane často zneužívaná aj miestnymi úradmi (MNV). Tie často vyhlasovali ich majetky (bez ohľadu na ich deklarovanú národnosť)¹²⁵⁾ za podliehajúce nariadeniu 4/1945 Zb. n. SNR o konfiškácii pôdy Maďarov a Nemcov.¹²⁶⁾ Vydanie vykonávacieho nariadenia k reštitučnému zákonu malo riešiť aj túto spornú otázku.¹²⁷⁾ V závere referátu Dr. Ján Čaplovič navrhoval predsedníctvu vlády, aby dohľadlo na potrestanie iniciátorov a realizátorov protizidovských výtržností na Slovensku. Odporučil plne vykonať reštitúciu nielen v prípade židovského majetku, ale aj ostatných občanov. Opäť upriamil pozornosť na maďarsky (či nemecky) hovoriacich židov a problémy ohľadom určovania ich národnosti a žiadal vyjasniť otázku majetku židov maďarskej/nemeckej národnosti. V závere apeloval na poskytnutie rýchlej pomoci ostatnému (nežidovskému) obyvateľstvu, postihnutému vojnovými útrapami.¹²⁸⁾ Podobné opatrenia navrhoval vo svojej správe aj škpt. Pokorný.¹²⁹⁾

Postoj predsedu vlády Klementa Gottwalda a jeho opatrenia k bratislavským výtržnostiam nie sú zatiaľ známe. Slovenské vládne, výkonné a bezpečnostné orgány zotrúvali na deklarovaných postulátoch. Doteraz posledný autorke známy dokument,

121) Referát pre pána predsedu vlády. In: BULÍNOVÁ, M. (zost.): *Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty*, s. 52.

122) Tamže, s. 52, 53.

123) Dôvody používania maďarského a nemeckého jazyka Židmi, predovšetkým staršej generácie, už vysvetľovalo niekoľko autorov. Pozri napr. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 8–13.

124) Referát pre pána predsedu vlády. In: BULÍNOVÁ, M. (zost.): *Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty*, s. 52.

125) Pozri poznámku č. 24.

126) Nariadenie Predsedníctva SNR zo dňa 27. februára 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov slovenského národa.

127) Následne sa však v texte uvádza informácia, že ministerstvo spravodlivosti zaujalo negatívne stanovisko k vydaniu takéhoto nariadenia. (Referát pre pána predsedu vlády. In: BULÍNOVÁ, M. (zost.): *Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty*, s. 53).

128) Tamže, s. 54.

129) A ÚPN, Sekretariát FMV Praha, A 2/1, šk. č. 1, inv. č. 10, Informace pro p. ministra, s. 10 paginovaná.

týkajúci sa bratislavských udalostí, pochádza z 15. augusta 1947. Bola to odpoveď na spomínaný Pamätný spis o židovskej otázke, ktorú zaslalo SRP a ÚZ ŽNO ešte 11. septembra 1946 Prezidentskej kancelárii, a ktorá ho obratom odoslala na vyjadrenie slovenským vládnym orgánom. Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti v správe pre Povereníctvo vnútra v ňom opäť bagatelizovalo udalosti. Počet napadnutých v Bratislave zúžilo na troch a spomenulo aj vniknutie do židovskej kuchyne. Nezabudlo dodať, že hliadka národnej bezpečnosti vždy včas zasiahla a napadnutých ochránila. Ako výtržníkov už uvádzalo partizánov vyprovokovaných „nezodpovednými živlami“. Tvrdenie, že všetci páchatelia boli zaistení a podali na nich trestné oznámenie, však nezodpovedá skutočnosti. Ohľadom to-

poľčianskych výtržností uviedlo, že národná bezpečnosť síce páchatelov zaistila, ale za stav, že neboli súdení, nezodpovedá. Potvrďuje tak fakt o ich prepustení na slobodu.¹³⁰⁾ O sninskom pogrome uvádza dnes už známy fakt, že bol dielom banderovcov. Záverom obhajuje národnú bezpečnosť, že vždy zakročí proti antisemitizmu podľa platných predpisov.¹³¹⁾

Pokiaľ je známe, vinníci bratislavských protižidovských výtržností z augusta 1946 neboli súdení. Spisový materiál, ktorý sústreďoval VI. odbor Povereníctva vnútra, bol uložený *ad acta*. Stalo sa tak 12. novembra 1947.¹³²⁾

Aj tieto udalosti mali vplyv na rozhodnutie mnohých bratislavských Židov emigrovať ešte v roku 1946 do Palestíny.

Summary

The integration of Jews into mainstream society in Slovakia after the WWII was very difficult. For some people their Jewish neighbors were a reminder of recent standpoint influenced by the antisemitic propaganda, others welcomed their return and offered help. Those who gained companies by aryianization were afraid of losing the property. The government had no clear attitude to the matter of social and economical rehabilitation of Jews and this caused discontent on both sides. Political antagonism between the Communist party (that won election in Czech part of republic) and Democratic Party (that won election in Slovakia) caused that the Jews became captives of the local fight for power. The Jewish demands to return lost property caused an open resistance of a certain part of Slovak community. The frustration was transformed into anti-jewish riots that took place during the first Partizan council held in Bratislava from August 2nd to August 4th 1946. It spread to several other cities and villages in Slovakia. Jewish inhabitants were attacked on streets as well as in their homes and many were badly injured. Slovak authorities at first marginalised the relevance of the situation and later accused from the preparation and realization of the riots Hungarians living in Slovakia. The action of central authorities in Prague was quicker and stronger but at the end its only purpose was not to warn the world community of antisemitism in Slovakia during the peace conference in Paris.

130) Pozri poznámku č. 109.

131) SNA, f. PV - bezpečnostný odbor, šk. č. 456, inv. č. 18475/47, Riešenie židovskej otázky na Slovensku, nepaginované.

132) Tamže.

Biskup Július Gábriš¹⁾ a Združenie katolíckych duchovných Pacem in Terris

doc. PhDr. Jozef Hal'ko, PhD.
(1964), teológ – historik, pôsobí na
Katedre cirkevných dejín
RK CMBF UK.

Jedna momentka z roku 1968: na bratislavskom Námestí SNP leží horeznanom mladý muž. Prichádza druhý, rázne ho uchopí za opasok a golier, aby ho vzápätí temer doslova odhodil na chodník. Lebo miestom, kde pred zlomkami sekúnd ležal, prehrmí ruský tank... V centre Bratislavy však niekoľko mladých naozaj zahynulo. A predsa si v tých chvíľach mnohí mysleli, že tieto dramatické udalosti sú len krátkou a prudkou recidívou starostalinských časov, ktoré končia, a že spoločenský vývoj bude pokračovať v duchu Pražskej jari. Jar však nevystriedalo leto, lež tuhá zima a za sovietskymi tankami sa nebadane, ale so všetkou rozhodnosťou rozbiehal normalizačný valec. Aby zablýskal každý výhonok prebúdajúcej sa demokracie.

V kontexte katolíckej cirkvi bolo takýmto demokratickým „výhonkom“ „Dielo koncilovej obnovy“²⁾ (ďalej DKO), hnutie verné cirkvi a pápežovi, podporované nadšencami zapálenými za čím skoršie uplatnenie záverov posledného koncilu. Poaugustoví normalizátori charakterizovali aktivistov DKO ako osoby so „záporným vzťahom k socialistickému zriadeniu“, zamerané na „vytvorenie silnej základne pre obnovenie inštitucionálneho postavenia cirkvi v štáte, jej politickej, ideologickej, právnej a economic-

kej preferencie tak, ako tomu bolo v predmníchovskej buržoáznej ČSR“.³⁾ Podľa komunistov „hrozilo“, že sa z DKO vyvinie „integrováná politická sila s vlastným programom“, podporovaná „masovou bázou“ katolíckych veriacich, ktorá by mohla „výrazne skomplikovať politickú situáciu“.⁴⁾ Tieto obavy vyplývali zo skúsenosti, že aktivisti DKO vraj „využili politickej krízy v ČSR v roku 1968 k ostrému útoku proti Mierovému hnutiu katolíckeho duchovenstva, aby ho zlikvidovali, čo sa im v marci 1968 aj podarilo“.⁵⁾ Leví podiel vtedy na tom mal aj dekan z Nového Mesta nad Váhom, Dr. Július Gábriš. Na historickom zasadnutí rozšíreného predsedníctva MHKD dňa 21. marca 1968, ktorým toto hnutie ukončilo svoju existenciu, práve on vyzval mierových aktivistov zo Slovenska k odstúpeniu z funkcií. Posledným impulzom bol nekriticky sebavedomý príhovor bratislavského kanonika Štefana Záreczkého, ktorý abdikovať odmietol s ambíciou „... ešte hovoriť k slovenskému duchovenstvu“. „Na jeho prejav“ - referoval neskôr Gábriš - „som reagoval ja prehlásením, že slovenské katolícke duchovenstvo, najmä jeho spolupratia ... už vyjadrili svoj názor na neho, ... apeloval som na slovenských členov ústredného výboru MHKD, ktorí sa ešte nezriekli členstva a prosil som ich, aby pochopili hlas tejto vážnej doby a rezignovali.“ Po vystúpení dolianskeho farára

1) Mons. RNDr. Július Gábriš (1913–1987) sa narodil v Tesároch nad Žitavou (dnes Tesárske Mlyňany), po absolvovaní základnej školy v rodisku a maturite na gymnáziu v Zlatých Moravciach (1933) študoval teológiu v Trnave a Bratislave, za kňaza bol vysvätený v roku 1938. Ako kaplán pôsobil v Tekovských Lužanoch, Holíči, Stupave a Mojmirovciach, medzitým študoval na Filozofickej a Prírodovedeckej fakulte Slovenskej univerzity, kde bol promován za doktora prírodných vied v roku 1944. Od roku 1941 učil zemepis, dejepis a náboženstvo na Biskupskom gymnáziu v Trnave. Od roku 1952 bol správcom fary a dekanom v Jablonici a od roku 1962 v Novom Meste nad Váhom. Po smrti apoštolského administrátora a biskupa Ambróza Lazíka sa v roku 1969 stáva ordinárom a po biskupskej konsekrácii v roku 1973 titulárnym biskupom dekoriánskym a apoštolským administrátorom trnavským. Zomrel v roku 1987 v Trnave, pochovaný je v rodisku. Porov. GÁBRIŠ, M. – GÁBRIŠ, J.: *Arcibiskup Mons. RNDr. Július Gábriš, život a dielo*. Hlohovec 1997; DIAN, D.: Gábriš, Július. In: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava 2000, s. 373–375; PEŠEK, J.: Za záujmy cirkvi – Slovensko XX. storočia – Ľudia a osudy – Július Gábriš. *Pravda*, roč. 10, 2000, č. 243, s. 14.

2) O zániku prorožimného Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva (MHKD) a vzniku DKO pozri: LETZ, R.: *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948–1989*. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (Zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. Diel 1. Prešov 2001, s. 269–273; PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci – Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava 1999, s. 172–178, VAŠKO, V.: *Pátá kolona v Cirkvi*. Praha 1996, s. 12.

3) Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. ÚV KSS – preds., šk. č. 19a. Dôvodová správa k Návrhu na obnovenie hnutia lojálnych katolíckych duchovných v ČSR z 11. 11. 1970.

4) SNA, f. Ministerstvo kultúry – Sekretariát pre veci cirkevné (ďalej MK – SPVC), šk. č. 7. Informatívna správa o cirkevno-politickej situácii na Slovensku zo 14. 8. 1969.

5) SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. č. 19a. Dôvodová správa k Návrhu na obnovenie hnutia lojálnych katolíckych duchovných v ČSR z 11. 11. 1970.

Antona Kostolanského, ktorý pripomenul likvidáciu reholí, a opätovnej výzve rezignovať, z úst sliáčskeho farára Jozefa Kútnika, ho naozaj „*pochočili*“ a Záreczký aj v mene Horáka prehlásil, že sa obaja vzdávajú členstva v predsedníctve „*na výzvu dr. Gábriša*“, ktorý túto udalosť celkovo pokladal za „*revolučný cirkevno-politický akt prvého stupňa*“. Revolučný iste aj preto, že tam Gábriša spolu s Jozefom Kútnikom a aktuárom banskobystrického biskupského úradu, Rudolfom Balážom, zvolili do Akčného výboru pre prípravu celoštátnej konferencie duchovenstva. „*Po skončení zasadania*“ - dovysvetlil Gábriš – „*odišli sme na Hradčany do arcibiskupskej rezidencie k predsedovi akčného výboru pánovi biskupovi Tomáškovi.*“⁶⁾ Ovocím tohto procesu bol vznik cirkvi oddaného a pravoverného „*Dieľa koncilovej obnovy*“, ktorého zakladajúce zhromaždenie sa uskutočnilo v polovici apríla v Dome osvetly na bratislavskej Vajnorskej ulici. List neprítomného biskupa Lazíka, ktorý bol práve služobne v Ríme, pred tristo laikmi i kňazmi prečítal Gábriš.⁷⁾ Už keď prvý krát vyslovil Lazíkovo meno, strhol sa silný potlesk, ktorý znovu zaznel aj v závere čítaného posolstva. Biskup Lazík kňazom poďakoval za prácu v sťažovaných podmienkach, apeloval na udržanie bratskej lásky a porozumenia v jednote srdc a duší, ubezpečil ich o Božej pomoci, ktorá ich bude sprevádzať.⁸⁾

Súhlasné potlesky vonkoncom neznamenali, že vzťahy s novým hnutím pretrvávajú bez akýchkoľvek problémov. Podľa zistení ŠtB sa biskupovi Lazíkovi situácia neskôr „*úplne vymkla z rúk a je viac-menej vo vleku všetkých prúdov, ... listami ho mnohí kňazi i veriaci žiadajú zbaviť funkcií kňazov aktívnych v MHKD a, aby sa aj on sám zriekol funkcie.*“⁹⁾ „*Ozývajú sa hlasy, akoby som nič nerobil,*“ písal trpkô Lazík do konceptu nerozoslaného obežníka, „*ba dostávam aj celkom urážlivé listy, akoby som si zanedbával svoje arcipastierske povinnosti a, že nechcem robiť poriadky. ... Niektorí vylamovali už otvorené dvere a urážlivo, ba zanedbávajú najzákladnejšiu spoločenskú slušnosť obviňovali ma zo zanedbávania takých vecí, o ktorých sa s kompetentnými činiteľmi už dávno rokovalo.*“¹⁰⁾ Na schôdzi, zvolanej do sakristie trnavského

františkánskeho kostola – pôvodne za účelom liturgického školenia – Lazíka niektorí kňazi ostro skritizovali: za ponechávanie mierových kňazov na ich postoch, pričom nerád prijíma kňazov z väzenia. Nech sa teda vzdá funkcie! Na kúriu sa Lazík vrátil veľmi rozrušený, „*šlo podľa neho nie o obnovu, ale o pomstu.*“¹¹⁾

Gábriš tento postup po Lazíkovej smrti, keď ako „*dočasný ordinár*“ za zložitých okolností prevzal vedenie diecézy,¹²⁾ odsúdil na porade okresných a obvodných dekanov Trnavskej diecézy, keď „*obhajoval cirkevnú politiku zomrelého biskupa Lazíka s poukazom na to, že boli proti nemu nátlakové skupiny kňazov, ktorí ho žiadali, aby sa vzdal funkcie biskupa*“. Podľa Gábriša títo

Biskup Július Gábriš.

Zdroj: súkromná zbierka Milana Ivánku.

6) Archív rímskokatolíckeho Arcibiskupského úradu v Trnave (ďalej ARKABÚ), f. Július Gábriš. Referát Júliusa Gábriša o zániku MHKD a vzniku DKO – nedatované.

7) LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948–1989. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (Zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, s. 271.

8) Súkromný archív Milana Hajdina, kazeta č. 11. Audiozáznam z pracovnej porady volených delegátov diecéz v Bratislave zo 17. 4. 1968.

9) Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), f. Krajská správa ZNB Správa ŠtB Bratislava (ďalej KS ZNB S–ŠtB), sk č. 5. Správa o štátobezpečnostnej situácii v Západoslovenskom kraji – nedatované.

10) ARKABÚ, f. Ambróz Lazík. Obežník „*Drahým synom v Kristu*“ – nedatované.

11) Osobná výpoveď Mons. Jána Repiského v Hlohovci 7. 8. 2004.

12) Bližšie o okolnostiach prevzatia funkcie porov. HALKO, J.: *Ave Crux – život a dielo biskupa Ambróza Lazíka*. Trnava 2006, s. 279–284.

kňazi pokračujú v nátlaku aj na neho, ale „on bude vyžadovať poslušnosť a kto sa nepodriadi, musí odísť do inej diecézy“.¹³⁾ Z týchto slov, prednesených niečo vyše roka po vzniku DKO, citíť Gábrišov zmenený postoj voči Dielu. V dobe jeho radikalizácie si totiž od neho začal vytvárať odstup, a podľa vlastných slov „*dal lekcii DKO a jeho členom*“, ba – ako sám priznal – nebezpečenstvo vtedy oznámil riaditeľovi Sekretariátu pre veci cirkevné, Andrejovi Belánskemu, a preto sa aj stal generálnym vikárom.¹⁴⁾

Podobne premenlivý sa javil aj Gábrišov neskorší postoj počas politického kriesenia prorežimného mierového hnutia začiatkom sedemdesiatych rokov. O jeho znovuoživení rokovali Ústredné výbory KSČ a KSS už v decembri roku 1969 a v máji 1970, keď minister kultúry Miroslav Válek predložil konkrétny návrh na obnovenie hnutia aj s jeho základnými úlohami: paralyzovať nepriaznivý vplyv Vatikánu, zahraničnej emigrácie a domácej hierarchie; a tiež poskytnúť platformu pre činnosť duchovenstva nakloneného socializmu. Navrhli preto, „*aby nová kňazská organizácia bola voľným združením, na činnosť ktorého bude môcť Ministerstvo kultúry v plnej miere uplatňovať svoj vplyv...*“.¹⁵⁾ Gábriš v tom čase nebol „*v zásade proti hnutiu, musíme však vedieť, čo sa tam bude robiť*“.¹⁶⁾ Neskôr upresnil, že navrhuje „*dobrovoľnú účasť všetkých kňazov, charakterných občiansky i kňazsky*“.¹⁷⁾ Následne sa však, napriek pochybnému charakteru nových funkcionárov Združenia, v januári 1971 zúčastnil jeho prípravnej porady. Podľa Katolíckych novín na nej „*...zdôraznil, že slovenskí ordinári vyslovujú svoj súhlas s pripravovaným záujmovým združením, ktoré si ukladá medzi svoje úlohy – popri vernom plnení kňazských pastoračných povinností – angažovať sa v spoločenskej činnosti. Aj v tomto občianskom usmerňovaní kňazov i veriacich*

vidia ordinári službu Cirkvi, ktorá sa naplní hlavne vtedy, ak sa združenie stane zjednocovacím faktorom pre všetkých, aby nikto nezostal stranou“.¹⁸⁾ Kňazov a veriacich Gábriš na jeseň toho istého roku 1971 sám „*usmernil*“ rozsiahlym úvodníkom v Katolíckych novinách o „*Cirkvi a časných potrebách ľudstva*“, ktorým sa do veľkej miery stotožnil s dikciou mierového duchovenstva. Cez inak zaujímavý štruktúrovaný rozbor koncilových dokumentov, cez historické alúzie o zásluhách kresťanstva a ľudskej tvorivosti došiel k vyhláseniu, že si „*musíme uvedomiť a poctivo uznať tie nebývalé dobré, ktoré naša vlasť poskytuje celému obyvateľstvu v sektore zdravotníctva*“, čo je „*praktický a všeobecný prejav lásky k bližnému v socialistickom štáte*“, za čo sa i Cirkev „*štátu v úctivosti skláňa i so svojou pospolitosťou veriacich*“.¹⁹⁾ K téme „*lásky v socializme*“ sa Gábriš vrátil aj v novoročnom hodnotení roku 1971, keď zdublikoval, že „*sotva ktoré iné štátne zriadenie bolo by ochotné obetovať také obrovské miliardy, ako to urobila naša vláda v minulom roku, ... najmä v starostlivosti o matku a o narodené dieťa*“.²⁰⁾

Natiska sa predpoklad, že Gábriš snád cieľavedome taktizoval v predtuche, že jeho meno, ako „*dočasného ordinára*“ trnavskej diecézy, sa skloňuje aj na Československo-vatikánskych rokovaniach o nových biskupoch pre slovenské diecézy. Mal pravdu, figuroval v nich ako kompromisný kandidát.²¹⁾ Tieto rokovania vyvrcholili v sobotu dňa 16. decembra 1972, keď predstavitelia vaticánskej i československej delegácie podpísali dokument, ktorým Svätá stolica okrem iného deklarovala pripravenosť „*pro Apoštolskou administraturu v Trnavě jmenovat apoštolským administrátorem s biskupským charakterem duchovního Júliusa Gábriša*“.²²⁾ „*Svätá stolica sa rozhodla*“ – vysvetlil neskôr sám Casaroli – „*pristúpiť na toto zvláštne riešenie vzhľadom k celkovo neutešenej situácii po*

13) A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, šk. č. 5. Správa o poznatkoch získaných k štátobezpečnostnej situácii v Západoslovenskom kraji z 24. 6. 1969.

14) Diecézny archív (ďalej DA) – Nitra, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné (ďalej SLOVÚC), šk. č. 47, fs. 5. Záznam z rozhovoru s biskupom dr. Júliusom Gábrišom z 21. 9. 1982.

15) SNA, f. ÚV KSS – Preds., šk. č. 19a. Stanovisko ideologického oddelenia ÚV KSS k návrhu obnovenia činnosti lojálnych katolíckych duchovných zo 16. 12. 1970.

16) DA – Nitra, f. Pozostalosť Jána Pásztor. Zápisnica z porady Zboru ordinárov Slovenska z 10. 9. 1970.

17) ARKABÚ, f. Július Gábriš. Fragment Gábrišovho rukopisu o mierovom združení katolíckeho duchovenstva. Nedatované.

18) Nemôže byť dobrým kresťanom, kto nie je dobrým občanom. *Katolícke noviny*, roč. 86, 1971, č. 5, s. 1, 3.

19) GÁBRIŠ, J.: Cirkev a časné potreby ľudstva. *Katolícke noviny*, roč. 86, 1971, č. 42, s. 1.

20) GÁBRIŠ, J.: Novoročné perspektívy. *Katolícke noviny*, roč. 87, 1972, č. 1, s. 1.

21) Vatikán pre Trnavu navrhoval: V. Mitošinku, V. Patku, V. Hofku, F. Šimeka, F. Truca, M. Jurišina, F. Baumgartnera, D. Tótha, J. Gábriša; pre Nitru A. Patku, Š. Janegu, P. Beňušku, J. Vrableca; Československá vláda pre Trnavu navrhovala J. Gábriša, J. Čížika, M. Krovinu, G. Navrátila. Teda k personálnemu prieniku došlo iba v prípade Júliusa Gábriša. SNA, f. MK – SPVC, šk. č. 7. Prehľad o personálnom obsadení diecéz v SSR a navrhovaných kandidátoch zo strany Vatikánu a MK SSR zo 4. 1. 1971.

22) Archív Ústavu soudobých dějin Akademie věd ČR (AUSD), f. Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, F 29, kr. Cirkev F1–62. Dokument o dohode diplomatov Vatikánu a Československej republiky parafovaný Tichým a Casarolim zo 16. 11. 1972. Obe strany sa okrem iného dohodli, že funkcia biskupa je nezlučiteľná s účasťou v organizácii *Pacem in Terris*; že Svätá stolica nijako

tom, ako sa v podstate uistil o kánonickej vhodnosti vybraných kandidátov...“.²³⁾ V súvislosti s touto „kánonickou vhodnosťou“ bola v obojstranne parafovej dohode aj klauzula, podľa ktorej „funkcie biskupa, jakožto otce a pastýře všech kněží a věřících není slučitelná s vedoucí funkcí nebo aktivní účastí na hnutích a sdruženích, která - jako ku příkladu Sdružení Pacem in Terris - vyplývají z iniciativy pouze určité části duchovenstva“.²⁴⁾ Takýto záväzok museli potom prijať aj samotní nominanti. „Jako podmínka jmenování“ – opakuje Agostino Casaroli – „se od všech jmenovaných požadovalo ... nepodílet se aktivně na hnutích, ... jmenovitě hnutí Pacem in Terris, představují iniciativy jen části katolického kléru. ... Jednotlivě podepsaly závazné prohlášení koncipované v tomto smyslu.“²⁵⁾

O to zvláštnejšie je, že vysviacku troch novomenovaných biskupov sa režimu podarilo zneužiť na propagáciu mierového Združenia, žiaľ nie bez určitej spoluúčasti aj čerstvo konsekrovaného trnavského biskupa. V rámci skladania sľubu vernosti tri dni po vysviacke Gábriš predniesol prorežimnú laudáciu, plnú poddajnej socialisticko-náboženskej frazeológie. Ubezpečil, že noví biskupi budú „nielen najvyššími reprezentantmi Cirkvi v našich diecézach, ale aj budovateľmi dobrých vzťahov medzi Katolíckou cirkvou a našim štátnym zriadením“. Potom, možno v okamžitom návale emócií, pochválil „...všetky tie hodnoty a dobrá, ktoré sa v našej socialistickej vlasti za ten čas vytvorili pre bohatší a šťastnejší život človeka“. Po prísľube predsedovi vlády usmerňovať duchovných k občianskej angažovanosti (veď i taký kňaz môže byť „hodnotným pomocníkom biskupa“) Gábriš ocenil duchovných Združenia katolíckych duchovných *Pacem in Terris* (ZKD PiT) a to, že „významnou mierou sa zaslúžili, že došlo k vzájomnej dohode medzi Svätou stolicou a vládou ČSSR a k vymenovaniu nových biskupov“. „Kiež by sme čo najviac duchovných tohto Združenia“ – končil biskup

– „mohli postaviť ako ideál vzorného kňaza pre celé naše duchovenstvo“.²⁶⁾ Tieto slová akoby ešte spečatil samotný text takzvaného „Sľubu vernosti Československej socialistickej republiky“, kde Gábriš „na svoju česť a svedomie“ okrem iného prehlasoval vernosť socialistickému zriadeniu a snahu „podporovať budovateľské úsilie“.²⁷⁾

Vernosť, sľúbená behom niekoľkých týždňov súčasne Rímu i komunistickej vláde, dávala tušiť, že nasledujúce mesiace a roky naplní riskantný balans na hrane nebezpečných kompromisov. Tajná služba čoskoro referovala, že s Gábrišovou lojalitou to vonkoncom nebude jednoznačné. Komunisti o nej mohli zapochybovať už púhy mesiac po citovanom sľube vernosti: tajná služba totiž referovala o biskupových pravidelných kontaktoch s členmi bývalého „Diela koncilovej obnovy“, ktorí v rámci konšpirácie o ôsmej večer preklzajú do kúrie zadným vchodom, doprevádzaný tajomníkom Repiským.²⁸⁾ Súčasne so zblížovaním s DKO akoby narastal aj dištanc od komunistami favorizovaného Združenia, ako to vyplýva z Gábrišovho prvého „biskupského“ príhovoru pred plénom krajského výboru *Pacem in Terris* koncom marca 1973. Namiesto ústupčivej vďačnosti zrazu prehovoril s posvätným seba-vedomým čerstvo pomazaného biskupa, už nie ako člen Združenia, ale ako ordinár zodpovedný za veriacich i kňazov svojej diecézy: „Niekoľko úprimných slov pri tejto příležitosti nezaškodí povedat“ – uviedol mnohohoznačne – „... naša biskupská konsekrácia nás postavila do funkcie otca všetkých našich kňazov: otec zo svojej strany sa musí snažit' vytvorit' si rovnako spravodlivý vzťah ku všetkým svojim kňazom, duchovným deťom, ... záleží na jednotlivých kňazoch, ... ako sa budú snažit' toto duchovné synovstvo praktizovat...“²⁹⁾

Nie je ťažké si domyslieť, že podobné myšlienky nevelmi nadchli tam prítomného

nepodporí nepriateľské politické aktivity cirkevnej emigrácie; že Svätá stolica bude hľadať riešenie otázky tajných biskupov; že je nutné zladíť hranice diecézy so štátnymi hranicami; že v máji roku 1973 budú skúmané ďalšie, teraz neriešené otázky, ako sú ďalšie vakantné diecézy, tajní biskupi a hranice diecéz. Tamže.

23) CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti*. Kostelní Vydří 2001, s. 158.

24) AUSD, f. Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970, F 29, kr. Církev F1-62. Dokument o dohode diplomatov Vatikánu a Československej republiky parafovaný Tichým a Casarolim zo 16. 11. 1972.

25) CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti*, s. 158. Podrobnejšie k samotnému Združeniu katolíckych duchovných *Pacem in Terris* pozri výber zo samizdatových dokumentov: ŠIMULČÍK, J.: *Pacem in Terris – Zdruzenie katolíckych duchovných*. Prešov 2002.

26) Biskupi – budovateľia dobrých vzťahov. *Katolícke noviny*, roč. 88, 1973, č. 11, s. 3.

27) DA – Nitra, f. SLOVÚC, šk. č. 47. Sľub vernosti Československej socialistickej republiky Júliusa Gábriša zo 6. 3. 1973. Sľub vernosti doslova znel: „Sľubujem na svoju česť a svedomie, že budem verný Československej socialistickej republiky a jej socialistickej zriadeniu a že nepodniknem nič, čo by bolo proti jej záujmom, bezpečnosti a celistvosti. Budem ako občan socialistickej štátu plniť svedomite svoje povinnosti, ktoré vyplývajú z môjho postavenia, a vynasnažím sa podľa svojich síl podporovať budovateľské úsilie smerujúce k blahu ľudu“. Tamže.

28) A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 7, a. j. 192. Správa o štátobezpečnostnej situácii v Západoslovenskom kraji a hlavnom meste Slovenska Bratislave za obdobie od 1. 4. 1973 do 15. 4. 1973.

29) ARKABÚ, f. Július Gábriš. Rukopisná príprava Júliusa Gábriša na príhovor kňazom Združenia *Pacem in Terris* dňa 14. 3. 1973.

súduhu Karola Homolu zo Sekretariátu pre veci cirkevné. Veď cieľom cirkevnej politiky bolo buď biskupov využiť, alebo izolovať, iste nie pripustiť ich formačne účinné „duchovné otcovstvo“. Ale čoraz sebaistejší Gábriš kňazom pripomenul sľub ich poslušnosti biskupovi, keďže „... kňaz len dotiaľ si udrží svoj duchovný synovský vzťah ku svojmu biskupovi, dokiaľ tento ordinačný sľub dodržiava, veď na ňom spočíva jednota kňazskej rodiny na čele so svojím otcom biskupom“. Potom Gábriš síce potvrdil počiatočný súhlas so vznikom Združenia, keď „nikto z nás sa nepostavil proti zrodu hnutia, ... naopak, privítali sme jeho zrod“, ale vzápätí načal pricitlivú tému: že by sa tiež tešil, „keby sa v tomto hnutí sústredila elita nášho kňazstva, ... nech je toto hnutie v rukách kňazov, ktorí nemajú nejaké charakterové kňazské kazy; kňazi uznávaní za dobrých kňazov svojimi biskupmi, či ordinármi, svojimi bratmi a svojimi veriacimi“.³⁰⁾

Čo iné si o tomto všetkom mohli myslieť prísediaci Jozef Krajčí, Gejza Navrátil, či Jozef Vrablec,³¹⁾ ako že oni kritérium „elity bez kňazských kazov“ nie celkom spĺňajú? Podľa neskorších zistení ŠtB mieroví kňazi po opakovaných narážkach tohto druhu biskupa podozrievali, že hovorí s „úmyslom zdiskreditovať hnutie“³²⁾ a aj silne angažovaný olomoucký kapitulný vikár Jozef Vrána si postažoval, že trnavský ordinár má k združeniu negatívny postoj, čím vraj cirkvi „viacej škodí ako osoží“.³³⁾ Nesporne to „škodilo“ aj Gábrišovmu kádrovému hodnoteniu, veď podľa jedného z komunistických posudkov menovaný „... po vysvätení za biskupa ... voči mierovému hnutiu *Pacem in Terris* zaujal kriticky otvorené, odmietavé stanovisko, kňazov pracujúcich v *Pacem in Terris* pri každej príležitosti podpichuje a snaží sa ich pri každej príležitosti zosmiešniť“.³⁴⁾ Zmienené „odmietavé stanovisko“ sa vystupňovalo po Gábrišovom návrate z Vatikánu, kde ho 18. júna 1973 na súkromnej audiencii prijal pápež Pavol VI. Počas kolokvia s pápežom ako novovysvätený biskup referoval o stave Apoštolskej administratúry, potom

Svätý otec žiadal „plnenie povinností všetkých na poli náboženskom“.³⁵⁾ Na toto sa Gábriš mohol odvolať, keď sa opäť postavil pred prorežimných duchovných. „Keď sme boli po našej biskupskej konsekrácii v Ríme“ – spomínal ordinár – „nielen Svätý otec, ale aj iné cirkevné authority nám dávali túto radu: ako biskupi si snažte vytvoriť otcovský vzťah k celému kňazskému kolektívu vášho biskupstva.“ Tým Gábriš nepriamo spochybnil výlučné postavenie mierového hnutia, veď z hľadiska propagácie mieru tvoria podľa neho „všetci pastorační kňazi jednu skupinu“, ba dokonca je úlohou Združenia „zjednocovať všetkých našich kňazov“. „To sa môže tomuto hnutiu podariť len vtedy,“ – zopakoval Gábriš – „keď bude mať skutočne charakterných kňazov vo svojom vedení. Kto je charakterný pastoračný kňaz? Kto dôsledne zachováva božie, cirkevné, ale i občianske zákony. ...Čistota kňazského charakteru mala by sa pre vás stať jedinou normou pri hodnotení jednotlivých kňazov.“³⁶⁾ Medzi Gábrišovým prvým a druhým expozé na platforme Združenia *Pacem in Terris* je teda citeľný významový posun. Kým prvýkrát apeloval najmä na charakter kňazov, pri druhom stretnutí mieril už aj komplexnejšie na základné zameranie Združenia, najmä keď ho žiadal „zjednocovať“ duchovných. Ešte ďalej Gábriš zašiel svojim „pozdravným vystúpením“ pred rozšíreným plénom Federálneho výboru Združenia v marci roku 1976, kde neváhal zdôrazniť, že „každé kňazské zhromaždenie má byť prinajmenej pod dohľadom miestneho ordinára“. Takéto porady majú podľa neho mať „nielen nezávadný, ale úplne prijateľný charakter“, keďže Katolícka cirkev sa „snaží odpútať od akéhokoľvek jednostranného politického vplyvu“. Kritiku dvojtvárnosti Združenia Gábriš šikovne zabalil do Brežnevovho, čiže nenapadnuteľného citátu, že „nie je logické hovoriť o mieri vo svete a pritom porušovať mier doma“.³⁷⁾

O takto kriticky štruktúrovanom Gábrišovom prístupe k mierovému združeniu sa verejnosť nemala šancu dozvedieť, veď ešte aj jediný katolícky týždenník napríklad správu

30) Tamže.

31) Krajské pléna Združenia *Pacem in Terris*. *Katolícke noviny*, roč. 88, 1973, č. 12, s. 1, 3.

32) A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 8, a. j. 199. Správa o štátobezpečnostnej situácii v Západoslovenskom kraji a hlavnom meste Slovenska Bratislave za obdobie od 16. 12. do 31. 12. 1974; A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 8, a. j. 199. Týždenná informácia z 20. 12. 1974.

33) A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 8, a. j. 199. Týždenná informácia zo 22. 10. 1974.

34) DA – Nitra, f. SLOVÚC, šk. č. 59, fs. 5. Hodnotenie dr. Júliusa Gábriša, biskupa Arcibiskupského úradu v Trnave – nedatované.

35) ARKABÚ – Trnava, INT. 22/6. Správa Dr. Gábriša pre SPVC MK o ceste do Ríma z 21. 8. 1973. Gábriš ďalej navštívil viaceré kongregácií – pre biskupov, pre sviatostnú disciplínu, pre vieru, pre Boží kult a pre klerikov, na každej ho prijali prefekti a informovali o kompetenciách ich úradov. Na Štátnom sekretariáte prehovoril aj s mons. Casarolim. Dňa 13. 6. 1973 navštívil veľvyslanectvo, 14. 6. 1973 sa tam zúčastnil obeda poriadanej na počesť Svätej stolice, potom tiež večere usporiadanej Štátnym sekretariátom na počesť čs. veľvyslanca dňa 19. 6. 1973. Rozhovory Gábriš charakterizoval ako „voľné a srdečné“. Tamže.

36) ARKABÚ, f. Július Gábriš. Rukopisná príprava Júliusa Gábriša na príhovor kňazom Združenia *Pacem in Terris* - nedatované.

37) SNA, f. SPVC – MK, šk. č. 55, fs. „Plán nových úloh“. Pozdravné vystúpenie biskupa Gábriša na zasadaní rozšíreného pléna FV ZKD PiT v Bratislave z 11. 3. 1976.

o odchode biskupov do Ríma zverejnil prí značne až po ich návrate. Isteže s nutkovou potrebou opäť podsúvať tézu, že je to práve Združenie *Pacem in Terris*, od ktorého biskupi závisia a ktorého „oporu“ a „podporu“ vraj „veľmi kladne“ hodnotia.³⁸⁾ V dôsledku týchto manipulatívnych poloprávd mali Gábrišove kontakty s mierovými kňazmi dvojaký účinok: na jednej strane Združenie pred verejnosťou legitimizovali, u niektorých zasa samotného biskupa diskreditovali. Na druhej, verejnosti odvrátenej strane zasa Združenie ohrozovali v jeho základoch, lebo Gábriš neskrýval ambíciu na Združenie vplývať a viesť ho. Veď už aj ním proklamovaný cieľ „*zjednocovať kňazov*“ bol predbežne azda nevedomým, ale pre režim naprosto neprijateľným útokom na najhlbšie jadro kňazského zoskupenia, založeného ateistami s explicitným zámerom „*paralyzovať nepriaznivý vplyv Vatikánu, zahraničnej emigrácie a domácej hierarchie*“.³⁹⁾

Podľa bezpečnostných správ z roku 1974 sa Gábriš naďalej odhodlával jednať nekompromisne, v jednom odpočutom rozhovore sa dokonca odhodlával pri stretnutí s Homolom už „*nebrať ohľad na nič*“. Na výčitky za negatívny postoj k prorežimnému Združeniu vtedy Gábriš ostro namietal, že on oddávna kritizoval tých, čo pod titulom mierového hnutia „*robili všelijaké kňazské svinstvá, zhanobili Cirkev, robili jej hanbu, pričom argumentovali činnosťou v mierovom hnutí – a on má teraz týchto kňazov podporovať?!*“ Homolovo jednanie neskôr charakterizoval ako „*sprosté vystúpenie*“ a vôbec, pracovníci štátnej správy by sa mali naučiť jemnejšiemu jednaniu, lebo takto potom aj jeho nútia „*jednať grobiansky*“. Gábriš sa dôrazne bránil aj ďalšej výčitke, že v Ríme nehovoril o pomere cirkvi a štátu: ale veď tento pomer je zlý, preto o ňom hovoriť nemohli! Na otázku, či pôjde na septembrovú schôdzu Združenia do Banskej Bystrice Homolovi a Káčerovi odpovedal, prečo mu „*už v tejto veci nedajú pokoj?*“, veď „*čo on má s PiT?*“. „*Veľmi ho rozčúľila*“ aj

výzva angažovať sa „*ako biskup Feranec*“, veď on už učinil maximum, je to štátna správa, čo všetko komplikuje a porušuje aj zákon. Nech predsa berú do úvahy aj jeho návrhy, všetko to označil za „*hnusnú luteránsku slovenskú komunistickú spoluprácu*“.⁴⁰⁾

Na základe uvedených skutočností neprevkpuje, že od polovice sedemdesiatych rokov začala Štátna bezpečnosť Gábriša „*rozpracovávať*“ systematicky. Založili naňho osobný zväzok „BRUTUS“ s odôvodnením, že „*i naďalej bojkotuje nariadenia štátnej správy*“ a „*zintenzívnil činnosť na zaktivizovanie náboženského života v diecéze*“. Preto sú s Dr. Gábrišom pracovníkmi Správy ŠtB Bratislava „*prevádzané preventívno-rozkladné pohovory, v jeho rozpracovaní sa pokračuje*...“⁴¹⁾ Vskutku „*rozkladné*“ boli aj rozhovory s reprezentantmi Ministerstva kultúry Karolom Homolom a Ondrejom Káčerom, ktorí pravidelne pred každým odchodom do Ríma, a ešte viac po návrate, biskupom „*vyhodnocovali*“ jeho tamjšie pobyty, výnimkou nebola ani cesta v roku 1976. Vyšťavujúce kolokvium sa uskutočnilo 30. júna 1976 v Gábrišovej trnavskej rezidencii, kde ho Homola a Káčer vystavili paľbe otázok: prečo sa v poslednej dobe tak správa k ZKD PiT? Prečo má voči nemu a duchovným, ktorí sa tam angažujú, výhrady?! Prečo sa nezúčastňuje jeho podujatí, hoci boli rozoslané osobitné pozvánky?! Gábriš netajil, že vo Vatikáne biskupom podporu hnutia vytýkali, aj on sám terajšiu štruktúru *Pacem in Terris*, tento „*rušivý moment v Cirkvi*“, pokladá za „*abnormálnu*“, hnutie „*pôjde dolu*“, zaznáva ho i mladšie, k spolupráci neochotné duchovenstvo. Gábriš skritizoval aj prvotné kádrové obsadenie čelných funkcií Združenia, riešením by bolo nechať mierové hnutie viesť biskupom..., keďže Vatikán odsudzuje každú organizáciu mimo hierarchie. Ale u nás to biskupi majú zakázané, veď svoju účasť na zasadaní PiT v marci 1976 musel vo Vatikáne „*veľmi veľa vysvetľovať*“. Na argument, že Vrána na zasadnutia chodí, mal Gábriš reagovať poznámkou,

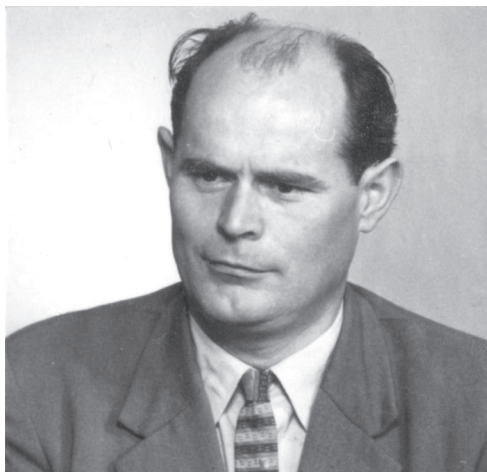
38) Naši biskupi v Ríme. *Katolícke noviny*, roč. 88, 1973, č. 25, s. 1.

39) SNA, f. ÚV KSS – Preds., šk. č. 19a. Stanovisko ideologického oddelenia ÚV KSS k návrhu obnovy činnosti lojalných katolíckych duchovných zo 16. 12. 1970.

40) A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 8, a. j. 199. Týždenná informácia z 9. 8. 1974.

41) A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 10, a. j. 226. Zhodnotenie plánovaných úloh a výslednosti práce po línii II. odboru Správy ŠtB Bratislava na rok 1976 z 10. 1. 1977. Pokiaľ ide o predchádzajúci priebeh vzťahov Štátnej bezpečnosti a dr. Gábriša, z príslušných registračných protokolov vyplýva nasledovné: v júni roku 1961 naňho zakladajú „osobný zväzok“, z ktorého sa v lete 1962 stáva zväzok „*pozorovací*“, o rok neskôr (1963) ho registrujú ako kandidáta tajnej spolupráce a dňa 11. 7. 1964 preregistrujú na „*agenta*“. Po „*zrušení*“ pôvodného zväzku v máji roku 1968 je Gábriš od leta roku 1973 opäť vedený ako „*kandidát tajnej spolupráce*“, ale začiatkom roku 1975 jeho spis zakladajú do archívu, resp. vzniká osobný operatívny zväzok „BRUTUS“. Porov. Registračné protokoly KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Kniha III/č. 981–1970, s. 54; Kniha I/č. 7981–8990, s. 61; Kniha X/č. 15941–17010, s. 52. Dostupné na www.upn.gov.sk/regpro

Podplukovník Jozef Kozina.
Zdroj: Archív ÚPN.

že „Vrána je ľavičiar“. ⁴²⁾ Bezvýslednou teda zostala požiadavka predstaviteľov PiT, ktorí pred odchodom do Vatikánu Gábriša žiadali brániť tam ich združenia, proti čomu už vtedy „ostro vystúpil, že on nebude nič obhajovať, nakoľko PiT má napomáhať k likvidovaniu Cirkvi v ČSSR“. ⁴³⁾ „Z celkového rozhovoru s biskupom Gábrišom je možno usúdiť“ – uzatváral Káčer po stretnutí – „že tento koná a vyjadruje sa pod vplyvom jeho cesty do Vatikánu, kde istotne dostal úlohy, alebo sa im zaviazal tieto úlohy presadzovať“. ⁴⁴⁾

Po týchto konštatovaniach niet divu, že sa komunisti dosť obávali ďalšej pripravovanej návštevy slovenských biskupov vo Vatikáne na jar roku 1977, na takzvanej návšteve *Ad Limina Apostolorum*. A aby bolo jasné, že chcú a budú mať všetko pod dôslednou kontrolou, hneď v prvých dňoch spomínaného roku Gábriša zasa predvolali na preventívny pohovor. Homola biskupa upozornil, aby Vatikán informoval pravdivo ako občan ČSSR a neodporúčal mu kontaktovať emigráciu. ⁴⁵⁾ Po návrate Gábriš odmietol podať písomnú správu o ceste do Vatikánu, podľa Káčera sa „všemožne vyhovárať, že nemá čo písať, lebo to, čo povedal, nemôže napísať, ... to nebola služobná cesta, nemá to význam písať...“. ⁴⁶⁾

Kým Gábriš odmietal poskytovať informácie, príslušníci Štátnej bezpečnosti sa uzniesli získavať ich aj technickými prostriedkami. Podľa „Plánu činnosti Západoslovenskej Správy ŠtB“ na rok 1977 počítali so zavedením „dlhodobého odposluchu“ na biskupskom úrade do 31. marca 1977. ⁴⁷⁾ Ploštica začala fungovať najneskôr v júli toho istého roku, keď zachytila biskupov rozhovor s archívárom Jánom Plankom, pred ktorým pranieroval komunistov: oni si myslia, že im biskupi a kňazi podľahnú a budú presadzovať ich politiku, stane sa však opak: kňazi musia v tejto – pre cirkev priaznivej – dobe zostať pevní aj opatrní, nesmú sa nechať vyprovokovať. „Kňazi sa nemusia báť nijakých perzekúcií“ – dôvodil biskup doslova – „lebo dnes si komunisti nemôžu dovoliť zatváranie, nakoľko je iná situácia, ako v päťdesiatych rokoch.“ ⁴⁸⁾

Biskupa, podľa ktorého sa „netreba báť“, bolo žiadúce podľa komunistickej logiky zastrešiť. „Dlho biskupom nebudeš!“ – vyhrážal sa anonym do Gábrišovho telefónu v roku 1979, čo boli azda prvé náznaky cielavedomého teroru voči jeho osobe. Znervóznený Gábriš bol presvedčený, že ho organizuje Štátna bezpečnosť, menovite naňho nasadený podplukovník ŠtB Jozef Kozina. „Mravne, alebo dokonca fyzicky,“ – žaloval sa Gábriš – „nechcel by som sa dať zničiť dajakým eštébáckym vrahom, ktorému som nikdy nič zlého neurobil!“ ⁴⁹⁾ V tomto podozrení biskupa utvrdzoval aj neznámy pracovník ústredného úradu v Bratislave, podľa ktorého mal Kozina „podlý charakter a zlomyseľný plán biskupa náležite využívať pre svoje iste nekalé ciele“. „Keď Kozinovi nevyšli jeho plány Vás zneužiť,“ – tvrdil neznámy – „rozhodol sa Vás skompromitovať a zničiť.“ ⁵⁰⁾ Kozina sám priznal, že už niekedy začiatkom 70. rokov – ako náčelník oddelenia siekt a cirkví – na pokyn X. správy FMV nadviazal styk s biskupom, aby o každom rozhovore s ním referoval Federálnemu ministerstvu vnútra. ⁵¹⁾ „Biskup Gábriš sa nútenému styku formálne nevyhýba“ – upresňoval

42) DA – Nitra, f. SLOVÚC, šk. č. 47, fs. 17. Informácia o postojoch a rozhovoroch s rímskokatolíckym biskupom dr. Gábrišom z 12. 7. 1976.

43) A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 11, a. j. 240. Správa o formách a metódach ideologického pôsobenia cirkví, rehól a náboženských siekt v Západoslovenskom kraji z 9. 3. 1976.

44) DA – Nitra, f. SLOVÚC, šk. č. 47, fs. 17. Informácia o postojoch a rozhovoroch s rímskokatolíckym biskupom dr. Gábrišom z 12. 7. 1976.

45) DA – Nitra, f. SLOVÚC, šk. č. 47, fs. 17. Záznam z rozhovoru, ktorý sa previedol dňa 12. januára 1977 na Sekretariáte pre veci cirkevné MK SSR s rímskokatolíckym biskupom dr. Júliusom Gábrišom z 12. 1. 1977.

46) DA – Nitra, f. SLOVÚC, šk. č. 47, fs. 17. Káčerov rukopisný záznam o telefonáte s Gábrišom – nedatovaný.

47) A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 11, a. j. 240. Ročný plán činnosti Správy Štátnej bezpečnosti v Západoslovenskom kraji na rok 1977 – nedatovaný.

48) A ÚPN, f. B8/II, šk. č. 11, a. j. 257. Príloha č. 3. k informácii ŠtB za 28. týždeň zo dňa 6. 7. 1977.

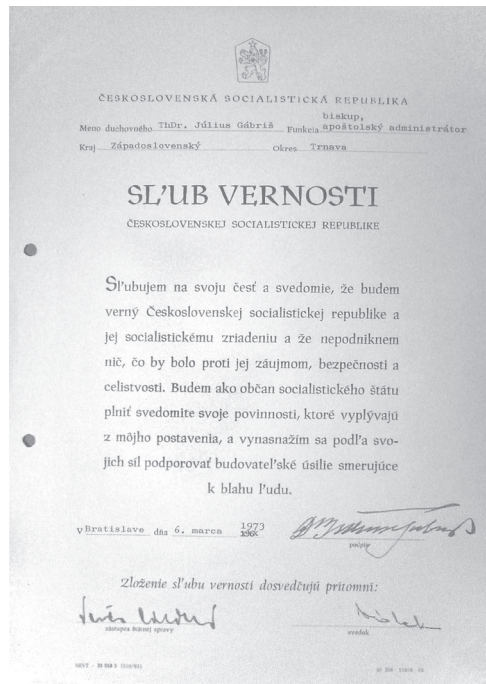
49) A ÚPN, f. A33, a. j. 23. List Gábriša Husákovi z 3. 7. 1979.

50) A ÚPN, f. A33, a. j. 23. Anonym „pracovníka ústredného úradu“ biskupovi Gábrišovi – nedatovaný.

51) A ÚPN, f. A33, a. j. 23. Prípis pplk. Jozefa Kozinu zo 7. 9. 1979. V príslušných pražských, ani slovenských archívoch sa však tieto správy nezachovali.

Kozinov nadriadený plukovník Michal Kasan – „... avšak pri vyvolávaní kontaktu trvá často aj mesiac, kým je možné s ním nadviazať osobný styk, vyhovára sa na zaneprázdnenosť, choroby a pod., pričom cestou iných prostriedkov je preverené, že sa styku vyhýba. Voči Kozinovi vystupuje otvorene nepriateľsky a považuje ho za pôvodcu opatrení voči svojej osobe“.⁵²⁾ Jedného dňa mu celkom odmietol rozhovor a zakázal mu vstúpiť do rezidencie.⁵³⁾ Ale vzoprel sa aj iným, naprosto bezprikladným spôsobom: v lete roku 1979 zažaloval Kozinu rovno prezidentovi republiky Husákovi a žiadal celý prípad „objektívne, nezáujate a pravdive“ prešetriť.⁵⁴⁾ Šance na „objektívne“ vyhodnotenie prípadu boli samozrejme nulové, lebo na pokyn prvého námestníka ministra vnútra ČSSR plukovníka Jána Kováča prípad postúpili náčelníkovi Správy ŠtB Bratislava plukovníkovi Michalovi Kasanovi, teda Kozinovmu nadriadenému.⁵⁵⁾

Gábriš napriek všetkému pokračoval v zamedzovaní vplyvu Združenia Pacem in Terris, pričom zvlášť citlivý bol na pokusy etablovať ho medzi klerikmi na bohosloveckej fakulte. Tí svoj odmietavý postoj dávali najavo neúčastou na podujatiach Združenia, napríklad na oslavách 10. výročia encykliky *Pacem in Terris*.⁵⁶⁾ Hoci bohoslovci argumentovali, že účasť bola iba doporučená,⁵⁷⁾ Fakultná rada sa pod nátlakom všadeprítomného Ondreja Káčera uzniesla šiestim piatom odložiť vysviacku a ďalším dvom udeliť verejné pokarhanie.⁵⁸⁾ Gábriš sa bohoslovcov zastal, ich podráždenosť síce neodobrill, ale keďže o uvedených poslucháčoch doteraz nič zlého nepočul, ich chovanie počas vypočúvania vysvetlil „momentálnym napätím“, u niektorých aj „zhoršeným zdravotným stavom“. Podľa Gábriša preto nemožno z jediného prejavu vyvodzovať tak vážne dôsledky, veď napokon ani spôsob pozvania piatkov na zasadanie PĽ správne nebolo.⁵⁹⁾ Pravdepodobne najmä na základe tejto skúsenosti si Gábriš začal vydobýjať stále širšie

právomoci z titulu Veľkého kancelára fakulty, protestujúc proti svojoľnému prepúšťaniu z fakulty. „Ak fakultná rada chce niekoho vylúčiť“ – vyhlásil – „má to prekonzultovať s príslušným ordinárom, nikto však nekonzultoval ordinárov. ...Podľa cirkevných predpisov, seminár podlieha právomoci miestneho ordinára, u nás je však internátom fakulty.“⁶⁰⁾

O právomociach v seminári však komunisti mali celkom odlišnú predstavu, preto čakali na najbližšiu príležitosť vylúčiť spomedzi klerikov tých neprajníkov *Pacem in Terris*, ktorý by sa proti mierovému združeniu nejako otvorene búrili. Príležitosť sa naskytla napríklad na jeseň roku 1980, keď sa v dňoch 20. a 21. októbra mal na Fakulte uskutočniť seminár *Pacem in Terris* pre vybraných funkcionárov západoslovenského kraja. Keď seminaristi v prvý deň plánovanej akcie z protestu odmietli stravu,⁶¹⁾ komunisti konštatovali, že „toto je práca aj biskupa Gábriša, ktorý negatívne hovorí

Sľub vernosti Československej socialistickej republiky Júliusa Gábriša zo 6. 3. 1973.

Zdroj: súkromná zbierka Milana Ivánku.

52) A ÚPN, f. A33, a. j. 23. Prípís náčelníka správy ŠtB JUDr. Kasana Federálnemu MV z 13. 9. 1979.

53) A ÚPN, f. A33, a. j. 23. Anonym „pracovníka ústredného úradu“ biskupovi Gábrišovi – nedatovaný.

54) A ÚPN, f. A33, a. j. 23. List Gábriša Husákovi z 3. 7. 1979.

55) A ÚPN, f. A33, a. j. 23. Prípís náčelníka sekretariátu námestníka MV ČSSR plukovníka Dezidera Hronca náčelníkovi S-ŠtB Bratislava plukovníkovi Michalovi Kasanovi z 30. 8. 1979.

56) Archív Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského (ďalej ARKCMBF UK) – Bratislava, fs. „Fakultná rada 24. 4. 1975.“ Výkaz poslucháčov V. ročníka – účasť na podujatiach Fakulty 1973–1975 z 15. 4. 1975.

57) ARKCMBF UK – Bratislava, fs. „Fakultná rada 24. 4. 1975.“ Zápis pohovoru s poslucháčmi V. ročníka CMBF, ktorí sa dopustili vážnych disciplinárnych priestupkov zo 16. 4. 1975.

58) ARKCMBF UK – Bratislava, fs. „Fakultná rada 24. 4. 1975.“ Zápisnica zo zasadnutia fakultnej rady z 25. 4. 1975.

59) ARKCMBF UK – Bratislava, fs. „Fakultná rada 24. 4. 1975.“ Výsledok rozhovoru s J. E. najdôstojnejším pánom biskupom Dr. J. Gábrišom z 25. 4. 1975.

60) DA – Nitra, f. Pozostalosť Jána Pásztor. Zápisnica z porady Zboru ordinárov Slovenska z 21. 10. 1975.

61) Leták znel doslova: „Aby všetci jedno boli... Obraciam sa na vás všetkých, ktorým leží na srdci blaho a jednota cirkvi. Preto ako bohoslovci zahajujeme dnes a zajtra hladovku proti zasadaniu PĽ. Táto organizácia narúša jednotu cirkvi. Taktiež postoj cirkvi je odmietavý. Do činnosti spadajú aj stredašie prednášky. Svoj odmietavý postoj k nim vyjadríme neúčastou na nich. Nebojte sa tých, čo zabíjajú telo. Označ ďalej a znič.“ SNA, f. MK-SPVC, šk. č. 90. Záznam Ondreja Káčera o hladovke bohoslovcov na CMBF z 21. 10. 1980.

o ZKD PiT", a keďže je Veľkým kancelárom, „jeho stanoviská sú pre poslucháčov rozhodujúce“.⁶²⁾ Keď potom minister Válek navrhol z devätnástich organizátorov hladovky troch vylúčiť a ďalším šiestnástim na rok prerušiť štúdium a prísne ich pokarhať, Gábriš sa opäť vzoprel. Hoci bol súkromne presvedčený, že „chyba je rozhodne aj na strane bohoslovcov a tých, ktorí ich k hladovke podnecovali“,⁶³⁾ pred komunistami sa naplno postavil na ich obhajobu a koncom januára 1981 od ministra celé dve hodiny vymáhal odpustenie „prehnane prísnych“ trestov a inkriminovaných poslucháčov vyhlásil za nevinných. Válek napokon nepatrne popustil a trest vylúčenia modifikoval na ročné prerušenie štúdia.⁶⁴⁾ „Štyrikrát som bol v tejto veci u pána ministra“ – rekapituloval Gábriš o tri týždne –, „... z mojej strany urobil som všetko, aby neprišlo k tomu, k čomu prišlo. Mrzí ma, že sa vytvára nálada, akoby biskupi boli v tejto veci vinní, vinu je potrebné hľadať niekde inde!“⁶⁵⁾ Gábriš naozaj „urobil všetko,“ keď na Fakultnej rade začiatkom februára 1981 sa záležitosť pokúsil celkom prevziať do vlastných rúk. Z titulu Veľkého kancelára fakulty profesorom i súdruhom zo štátnej správy oznámil, že odvolania voči trestom bude od 1. januára riešiť len on. A keďže „nie je o konkrétnych príčinách, prečo jednotliví poslucháči boli vylúčení zo štúdia, nevinných zo svedomia nemôže potrestať. Tresty vymerané predošlou Fakultnou radou sú nespravodlivé, lebo *Pacem in Terris* je s výchovou v seminári naozaj nezlučiteľné a ako dobrovoľnú organizáciu ho neslobodno medzi bohoslovcami nijako presadzovať.“ Káčer kategoricky nesúhlasil, iniciátori hladovky ako nepriateľskej akcie musia byť potrestaní! Biskupov postoj podľa neho neobstoí, lebo vyvolá nejednotnosť a špekulácie. „Štátna sprava nepripustí“ – hrozil súdruh – „aby sa narušovali záujmy nášho štátu tak, ako sa o to pokúšajú niektorí poslucháči na CMBF.“ Káčer napokon

kompetencie Veľkého kancelára arogantne odignoroval a bezpodmienečné vylúčenie príslušných bohoslovcov jednoducho dohodol s funkcionármi fakulty. Pritom žiadal na Gábriša vyvinúť nátlak, „aby zmenil stanovisko“.⁶⁶⁾ Biskup však svoje stanovisko nielenže nezmenil, ale nasledujúci deň prijal bohoslovcov v Trnave a poľutoval ich ako obeť, ktorým prisľúbil urobiť všetko pre ich znovuprijatie. Odvolanie nech pošlú jemu, aby ich mohol hájiť.⁶⁷⁾

Pokračujúce odpočúvanie biskupovho sídla naďalej potvrdzovalo, že svoj nesúhlas s mierovým združením myslí naozaj vážne, a nielenže by sa pokladal „za zradcu“, keby participoval na jeho zasadaniach, ale tiež urobí všetko pre likvidáciu tejto „komunistickéj záležitosti“. Ostro karhal aj jednotlivých účastníkov zasadani, nech nie sú zradcovia, nech sa nedajú „zneužívať štátom na presadzovanie proticirkevnej politiky“. Ako pozitívny príklad Gábriš uvádzal schôdzu poľských mierových duchovných, na ktorej predsedajúci nepripustil k slovu dokonca ani predsedu vlády Gomulku s argumentom, že hlavou ich združenia môže byť len kardinál Wyszyński: „Kým Poliaci zachraňujú demokraciu“ – rozhorčoval sa Gábriš – „u nás samotní kňazi nivočia Cirkev!“⁶⁸⁾

Iný Poliak, pápež Ján Pavol II., ocenil Gábrišov dôsledný odstup od mierového združenia, a to počas návštevy *Ad Limina Apostolorum* slovenských biskupov v Ríme v marci roku 1982.⁶⁹⁾ Na väčšine tamojších stretnutí dominovala téma prokomunistického Združenia katolíckych duchovných *Pacem in Terris* a práve v deň príchodu biskupov promulgovaný dekrét *Quidam episcopi*. Tento dokument „o združeniach a hnutiach, nepovolených pre klérus“ vo svojom treťom bode zakazuje kňazom účasť v takých kňazských združeniach, „ktoré, priamo alebo nepriamo, viditeľne alebo otvorene, sledujú politické ciele, a to i keď ich predkladajú

62) SNA, f. MK-SPVC, šk. č. 90. Záznam Ondreja Káčera o hladovke bohoslovcov na CMBF z 21. 10. 1980; SNA, f. MK-SPVC, šk. č. 70, fs. „Pápežské posolstvá“. Správa Feranca Casarolimu o udalostiach v bratislavskom seminári z 20. 4. 1981.

63) ARKABÚ, f. Július Gábriš. List Gábriša Pavlovi Čarnogurskému z 18. 2. 1981.

64) SNA, f. MK-SPVC, šk. č. 7, fs. BB. Záznam z rokovania ministra kultúry s biskupom Gábrišom z 27. 1. 1981.

65) ARKABÚ, f. Július Gábriš. List Gábriša Pavlovi Čarnogurskému z 18. 2. 1981. Gábriš v liste dodáva, že „trnavských bohoslovcov, ktorí na protest chceli zo seminára odísť, som uprosil, aby to nerobili. Všetci ma poslúchlí.“ Gábriš týmto reagoval na Čarnogurského informáciu o náladách medzi veriacimi, očakávajúcimi otvorené stanovisko biskupov, ich zodpovednosť, rozvahy a odvahu spolu s adekvátnymi kánonickými postihmi voči rektorovi Petrovičovi a dekanovi Krovinovi za vylúčenie bohoslovcov, aby sa biskupom „vývoj nevymknul z rúk a nedostal sa do ešte zložitejších polôh“. ARKABÚ, f. Július Gábriš. List Pavla Čarnogurského Gábrišovi zo 16. 2. 1981.

66) SNA, f. MK-SPVC, šk. č. 7, fs. BB. Záznam zo zasadnutia profesorského zboru a vychovávateľov na CMBF v Bratislave z 9. 2. 1981.

67) SNA, f. MK-SPVC, šk. č. 7, fs. BB. Záznam o prijatí bohoslovcov v Trnave z 11. 2. 1981.

68) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 40. Týždenná informácia č. 48/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 30. 11. do 7. 12. 1981.

69) SNA, f. ÚV KSS – Preds., šk. č. 1631, fs. 365/13/82. Záznam z rozhovorov s biskupmi Ferancom, Pásztorom a Gábrišom na Sekretariáte pre veci cirkevné MK SSR z 24. 3. 1982.

spôsobom, akoby sa snažili podporovať humanitné ideály, mier a sociálny pokrok".⁷⁰⁾ Na prehlásenie ešte v samotnom Ríme reagoval pražský arcibiskup kardinál František Tomášek, keď sa na príslušnú kongregáciu obrátil s otázkou, či medzi tieto organizácie patrí aj ZKD PiT v Československu, a či povinnosť zakazovať kňazom účasť platí len pre biskupov, alebo aj pre ostatných ordinárov. Odpoveď bola jednoznačná: *Pacem in Terris* medzi takého spolky patrí a zasiahnuť proti nim sú povinní nielen biskupi, ale aj apoštolskí administrátori a kapitulní či generálni vikári.⁷¹⁾

Dôležité „povinnosti“ slovenským biskupom naliehavo pripomenul aj sám pápež, keď každého z nich dňa 11. marca 1982 osobitne prijal na dvadsaťminútové kolokvium. Jozefovi Ferancovi zdôraznil, že sa ako biskup nesmie zúčastňovať žiadnych podujatí Združenia, pričom nerešpektovanie zákazu mieni sankcionovať. Nitrianskemu biskupovi Pásztorovi, ktorému pápež pripadal „podráždený“ a návšteva uňho „zmanipulovaná“, Ján Pavol II. vytkol podporu komunistov „pod tlakom štátnej správy“, pričom podľa správ zo Slovenska „Cirkev hynie aj zásluhou biskupov“. Márne Pásztor pápežovi ukazoval fotografie opravených fár a kostolov, márne predostieral zoznamy stoviek birmovancov, márne argumentoval, že na mierových schôdzkach pápeža neohovárajú, Ján Pavol II. nepopustil: ako vôbec môžu Združenie, zakázané nie iba biskupom, ale aj kňazom, vôbec trpieť? Veď zo Slovenska prichádzajú tisíce prosieb: zakážete ho!

Iba trnavského biskupa Július Gábriša – ako jediného zo slovenských biskupov – Svätý otec za jeho kritický prístup k Združeniu pochválil. Komunisti sa to dozvedeli od neho samotného, keď o rímskych stretnutiach povinne referoval na ministerstve kultúry, podľa súdruha Káčera však až priveľmi

„stroho“. Nuž isteže, stroho, až príkro museli znieť biskupove slová o „hnusnej povesti“ Združenia vo svete, o „suspenzií“ neposlušných kňazov, o „zlej, chybnéj štruktúre“ neprijateľného *Pacem in Terris*, ktoré „musí zaniknúť“. Podľa Gábriša „...pápež je proti, Cirkev je proti a on ako biskup musí poslúchať...“, musí to vyžadovať aj od svojho duchovenstva, lebo jednota s pápežom je prioritná aj za cenu vyostrenia vzťahov medzi štátom, cirkvou a Vatikánom!⁷²⁾

Vzťahové „vyostrenie“ na seba naozaj nedalo dlho čakať, veď ateizačná moc kvalifikovala zákaz mierového Združenia ako „nástup otvoreného politického útoku proti ČSSR a *Pacem in Terris*“,⁷³⁾ preto sa jeho veľkoplošné zverejnenie komunistom javilo ako naprosto neprijateľné. Už aj bez publikovania prichádzali z terénu alarmujúce signály, že jasné stanovisko Apoštolského Stolca „rozvírilo hladinu“, do radov *Pacem in Terris* vnieslo „porazenecké nálady s tendenciou rozpustiť PiT“, pričom súčasne zak-tivizovalo mladších kňazov, horlivých laikov i prevažnú časť strednej kňazskej generácie.⁷⁴⁾ Z hľadiska komunistickej cirkevnej politiky bolo nevyhnutné dopad vatikánskeho dekrétu neutralizovať, maximálne ho obmedziť. Preto všetkých biskupov na konci detailného výsluchu o priebehu rímskej návštevy Hruza s Homolom a Káčerom „požiadali“, aby do troch týždňov kňazom nedávali ohľadom mierového Združenia nijaké stanoviská, čo mali – podľa komunistickej interpretácie – všetci biskupi aj prisľúbiť.⁷⁵⁾

Trojtyždňový odklad komunistom postačil na rozvinutie propagandistického protitlaku, na ktorý sa žiaľ celkom prepožičal biskup Feranec. Hoci pápežov neprijemný zákaz angažovať sa v *Pacem in Terris* kuloárne priznával,⁷⁶⁾ v Katolíckych novinách verejnosť zavádzal idylickým opisom vatikánskej návštevy. „Myslím, môžeme sa pochváliť,“ – prekrúcal

70) SNA, f. ÚV KSS – Preds., šk. č. 1631, fs. 365/13/82. Prehlásenie kongregácie pre duchovenstvo o združeniach a hnutiach, nepovolených pre klérus z 8. 3. 1982.

71) SNA, f. ÚV KSS – Preds., šk. č. 1631, fs. 365/13/82. List Oddiho Tomáškovi z 18. 3. 1982.

72) SNA, f. MK-SPVC, šk. č. 70, fs. 78. Záznam z prijatia biskupov a kapitulných vikárov u ministra kultúry SSR dňa 27. 5. 1982; SNA, f. ÚV KSS – Preds., šk. 1631, fs. 365/13/82. Záznam z rozhovorov s biskupmi Ferancom, Pásztorom a Gábrišom na Sekretariáte pre veci cirkevné MK SSR z 24. 3. 1982. Na vatikánskych inštitúciách s Gábrišom rozoberali aj ďalšie horúce témy: o čestných doktorátoch „nechceli ani počuť“; nijakú tajnú cirkev Vatikán v Československu „nevydržiže“, ale podľa Gábriša „určité sily vo Vatikáne s ňou počítajú na použitie, ak nedôjde k dohode“, Vatikán neverí v dobrú vôľu československých orgánov k obsadeniu vakantných diecéz. Tamže.

73) SNA, f. SPVC-MK, šk. č. 1. Rukopisné poznámky z pracovnej porady cirkevných tajomníkov, 29. 12. 1982.

74) SNA, f. ÚV KSS – Preds., šk. č. 1631, fs. 365/13/82. Informácia o pobyte biskupov z ČSSR vo Vatikáne *ad limina* v dňoch 8.-19. 3. 1982, o súčasných stanoviskách Vatikánu a návrh na náš ďalší postup, 6. 4. 1982.

75) SNA, f. ÚV KSS – Preds., šk. č. 1631, fs. 365/13/82. Záznam z rozhovorov s biskupmi Ferancom, Pásztorom a Gábrišom na Sekretariáte pre veci cirkevné MK SSR z 24. 3. 1982.

76) Tamže.

Feranec - „že Svätý Otec Ján Pavol II. nás biskupov z ČSSR prijal naozaj láskavo, s úprimnosťou...“ raňajky s ním mali byť „veľkým poctením, prejavom mimoriadnej pozornosti, slovanskej srdečnosti, otvorenosti a úprimného záujmu o riešenie problémov pre pokoj, spokojnosť, oživovanie dôvery, z ktorej môžu vyrásť želateľné pozitíva.“⁷⁷⁾

Na rozdiel od Feranca sa Gábriš ateistickému režimu javil ako biskup stále nelojálnejší, ba nebezpečnejší. Veď od bratislavského kanonika Záreczkého ku komunistom presiakla informácia, že to bol trnavský biskup, kto spolu s biskupom Tomáškom spolupracoval na príprave vatikánskeho dokumentu!⁷⁸⁾ Preto sa Gábrišom čoraz intenzívnejšie zaoberalo aj najvyššie velenie tajnej služby, jeho meno sa intenzívne skloňovalo na celoštátnom služobnom aktíve ŠtB „o boji proti nepriateľským prejavom na úseku cirkví“. Tam prvý námestník Ministerstva vnútra ČSSR, generálmajor Ján Kováč, opisoval Gábrišov „otvorený útok proti SKD PiT s cieľom dosáhnout jeho postupnou likvidáciou“, k čomu šéf X. správy ZNB plukovník Zdeněk Wiederlechner dodal, že trnavský biskup je „hlavným nositeľom a vykonávateľom vatikánskej politiky“, zameranej na „likvidáciu mierovej kňazskej organizácie *Pacem in Terris*“, a to bez ohľadu na prípadnú konfrontáciu so štátom a represie voči svojej osobe. Wiederlechner to doložil tvrdením, že Gábriš mal v polovici januára 1983 aj u ministra kultúry „až nepříčetně útočit proti ZKD PiT“, pričom inde sa zasa „... netajil tím, že práve on spolu s kardinálom Tomáškom prosadili u papeže a ve Vatikánu, aby se zákaz činnosti duchovních v organizacích a hnutích vztahoval na ZKD PiT“. Ďalším Gábrišovým previnením malo byť, že „zabezpečoval rozmnožování rozesílání obsahu vysílání vatikánskeho rozhlasu k uvedenému zakazu, stal se zuřivým odpůrcem tohoto združení, podřízeným zakázal účast na jeho činnosti a duchovním vyhrožoval exkomunikací“. V závere pražského aktívu

veliteľov tajnej bezpečnosti padlo rozhodnutie „dostávat biskupa Gábriše do částečné izolace“, na základe toho, že „biskupové Pásztor, Feranec a kapitulní vikáři Onderko a Belák a celá řada duchovních veřejně odsuzují jeho postoje a činnost“.⁷⁹⁾

„Odsúdeniahodné“ bolo podľa komunistov aj Gábrišom nedodržané trojtýždňové embargo na akékoľvek informácie o zákaže Združenia, hoci komunistom po návrate z Ríma tvrdil, že nevydal nijaké usmernenie a poslušnosť pápežovi ako hlave cirkvi pokladá za vec samotného kňazského svedomia.⁸⁰⁾ Štátna bezpečnosť ale zistila, že výlučne na kňazské svedomie sa biskup až tak spoliehať nemienil. Veď už bezprostredne po takzvanom „dohodnutí“ mlčanlivosti na Ministerstve kultúry Gábriš pred spolupracovníkmi na biskupskom úrade potvrdzoval, že je odhodlaný nedať sa funkcionármi ministerstva nikdy donútiť „k spolupráci na likvidácii Cirkvi“, lebo jeho povinnosťou je bojovať proti *Pacem in Terris* ako Vatikánom zakázanej organizácii!⁸¹⁾ „Nemyslite si,“ - povedal narodeninovým gratulantom už v decembri 1981 - „že sa pridám ku kňazom, čo budú rozbíjať Cirkev.“⁸²⁾ A tak zakázal aj generálnemu vikárovi Čížikovi a tajomníkovi Biskupského úradu Turányimu zúčastňovať sa na schôdzach *Pacem in Terris*,⁸³⁾ čo Čížik neskôr Homolovi aj otvorene priznal - áno, z obavy pred exkomunikáciou je naozaj pasívnejší. Tajomníkov strach potvrdil aj ďalší poznatok ŠtB: Čížik o rozhovore s Homolom okamžite informoval Gábriša.⁸⁴⁾

Okrem ústneho oznamovania zákazu Združenia sa Gábriš najneskôr koncom apríla 1982 podujal šíriť ho aj písomne - dal cyklostylovať spolu s výzvou „byť dobrými a pápežovi poslušnými kňazmi“.⁸⁵⁾ O distribúciu dokumentu sa potom postaral bývalý šoporňanský farár, v tom čase kňaz mimo pastoraácie, Andrej Ďuriš.⁸⁶⁾ Uprostred leta roku

77) FERANEC, J.: Naša cesta Ad limina Apostolorum. *Katolícke Noviny*, roč. 97, 1982, č. 16, s. 3.

78) DA - Nitra, f. SLOVÚC, šk. č. 48, fs. 6. Informácia o pobyte biskupov z ČSSR vo Vatikáne v rámci „ad limina“ v dňoch 8.-19. 3. 1982, súčasných stanoviskách Vatikánu voči ČSSR a návrhu na náš postup zo 6. 4. 1982.

79) A ÚPN, Zbierka interných predpisov FMV, neinventarizované. *K aktuálnym otázkám ŠtB boje proti nepřátelské činnosti církví a náboženských sekt.* X. správa SNB : únor 1983, s. 3, 14-16.

80) SNA, f. MK-SPVC, šk. č. 70, fs. 78. Záznam z prijatia biskupov a kapitulných vikárov u ministra kultúry SSR dňa 27. 5. 1982; SNA, f. ÚV KSS - Preds., šk. č. 1631, fs. 365/13/82. Záznam z rozhovorov s biskupmi Ferancom, Pásztorom a Gábrišom na Sekretariáte pre veci cirkevné MK SSR z 24. 3. 1982.

81) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 29/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 12. do 19. 7. 1982.

82) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 40. Týždenná informácia č. 49/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 7. do 14. 12. 1981.

83) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 15/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 5. do 12. 4. 1982.

84) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 39/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 20. do 27. 9. 1982.

85) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 18/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 26. 4. do 3. 5. 1982.

86) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 17/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 19. do 26. 4. 1982.

1982 ŠtB alarmovala správami, že Tomášek s Gábrišom zvažujú prípadnú exkomunikáciu ordinárov a radových kňazov, angažovaných v Združení. V rozhovore Gábriš ale priznal, že pred ministrom takéto tresty zo svojej strany nepriamo vylúčil, ale vzhľadom na snahy štátu dosiahnuť od Vatikánu odvolanie zákazu je naozaj nevyhnutné siahnuť práve k takýmto trestom. Aj keď vie, že to „značí katastrofu, ... otvorenú vojnu!“⁸⁷⁾

Aj kňazi Gábrišovej diecézy diskutovali o jeho úmysle exkomunikovať činovníkov Združenia, čo vraj je biskup vo svojej „nenávisti“ naozaj schopný urobiť. Pochybovali však o súhlase Vatikánu vzhľadom na riziko nežiadúceho pobúrenia veriacich i celosvetovej verejnej mienky.⁸⁸⁾ Gábriš aj v rozhovore s Čížikom potvrdil, že dekrét nemôže odvolať a prorežimných duchovných mieni exkomunikovať, aj keby malo dôjsť k priamej konfrontácii so štátnou správou. Lebo „Cirkev si nedá svoju činnosť dirigovať a vedome paralyzovať“. Nech štátne orgány, ktoré dokonca porušujú zákony, a ktorých pracovníci sú „bezcharakterní podvodníci“, nepočítajú so spoluprácou kňazov. A ani jeho samotného, on je „v prvom rade poslušný pápežovi“.⁸⁹⁾ Aj pred sebecklebským okresným dekanom Pavlom Kováčikom, žiadajúcim oficiálne stanovisko k účasti v *Pacem in Terris*, Gábriš pápežský zákaz označil za „posvätný príkaz“ každému duchovnému nezávisle na jeho zverejnení, či nezverejnení. Kto zákaz nerešpektuje, nech si je vedomý, že nasleduje sankcia exkomunikácie. Kováčik ocenil, že konečne vie o existencii zákazu a môže informovať aj kňazov svojho okresu.⁹⁰⁾ Aj ďalšieho „nezisteného“ duchovného biskup ubezpečil o nemennosti svojho stanoviska napriek všetkým tlakom štátnej správy: jeho zásadou je rešpektovať nariadenia pápeža. Priznal, že tento svoj postoj prezentoval aj pred pracov-

níkmi štátnej správy, ktorí by ho za to „najradšej roztrhali“. Gábriš nešetril ani ostatných cirkevných hodnostárov: exkomunikovali sa sami a budú z cirkevného života „úplne odizolovaní“.⁹¹⁾ Keď sa Gábriš dozvedel o spochybňujúcom výroku profesora Dúbravca z bohosloveckej fakulty, že činnosť PiT nemohla byť zakázaná, nakoľko zákaz nebol nikdy oficiálne zverejnený, Gábriš opäť vyhlásil, že „každý kňaz má vlastné svedomie a podľa neho má aj konať, aj bez akýchkoľvek výslovných príkazov!“⁹²⁾

Aj bohoslovcov Gábriš informoval o postoji pápeža a znovu priznal, že to bol on s kardinálom Tomáškom, čo pápeža podnietili zakázať mierovú angažovanosť duchovných v Československu, avšak oni, bohoslovci, nech zostanú bokom a dávajú si pozor, s kým o vážnych veciach rozprávajú, hoci aj medzi sebou. Na otázku jedného z klerikov, prečo dosiaľ ani on nepublikoval výslovný zákaz, Gábriš odpovedal, „či nepočúvali Vatikánsky rozhlas“.⁹³⁾ Iste nie náhodou zožal veľký kancelár na slávnosti „Veni Sancte“ práve na začiatku školského roku 1982/83 mnohознаčne búrlivý potlesk seminaristov.⁹⁴⁾

Na pozadí práve citovaných bezpečnostných hlásení o Gábrišových radikálnych postojoch vyznievajú viac ako paradoxne jeho občasné verbálne vybočenia z tejto línie, a to vo forme kompromisných zmienok, že napríklad on „vlastne nemá nič proti PiT“, alebo, že to on pápeža ohľadom Združenia „prehovoril, aby nerobil priamy zásah, že bude stačiť, aby tam nechodili biskupi“.⁹⁵⁾ Alebo že „on osobne mal a dodnes má k mierovému hnutiu kladný vzťah a ani nechce ako-koľvek jeho doterajšiu činnosť odsúdiť“,⁹⁶⁾ či komformisticky znejúce vyjadrenie „nášho obdivu, úcty a vďaky“ za mierové iniciatívy súdruha Bohuslava Chňouška.⁹⁷⁾ Chcel biskup zmäčkujúcimi formuláciami azda tmiť ťaživo konfliktné vzťahy s predstaviteľmi štátnej správy? Alebo

87) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 32/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 2. do 9. 8. 1982.

88) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 36/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 30. 8. do 6. 9. 1982.

89) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 38/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 13. do 20. 9. 1982.

90) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 40/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 27. 9. do 4. 10. 1982.

91) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 41/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 4. do 11. 10. 1982.

92) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 47/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 15. do 22. 11. 1982.

93) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 38/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 13. do 20. 9. 1982.

94) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 41/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 4. do 11. 10. 1982.

95) DA – Nitra, f. SLOVÚC, šk. č. 48, fs. 6. Záznam napísaný z rozhovoru s biskupmi Ferancom, Gábrišom a Pásztorom z 24. 2. 1982.

96) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 41. Týždenná informácia č. 26/S o štátobezpečnostnej situácii v rámci SSR za obdobie od 21. do 28. 6. 1982.

97) SNA, f. SPVC – MK, šk. č. 55, fs. „Plán nových úloh“. Pozdravné vystúpenie biskupa Gábriša na zasadaní rozšíreného pléna FV ZKD PiT v Bratislave z 11. 3. 1976.

si cieľavedome vytváral ideové predpolie pre svoj ďalší návrh, totiž „vstrebať“ Združenie do cirkevnej štruktúry?⁹⁸⁾ „ZKD PiT nemožno podriaďiť hierarchii,“ - nesúhlasil v kuloároch minister Válek - „bol by to prvý krok k jeho likvidácii alebo jeho premene na nástroj Vatikánu voči ČSSR.“ Preto sa komunisti rozhodli na vatikánsky dokument nereagovať a pokračovať v činnosti PiT podľa programu, „lebo umenšovanie činnosti by sa mohlo pokladať za umŕtvovanie združenia“.⁹⁹⁾ Oni síce mohli „nereagovať“, ale „reagovalo“ samotné Združenie. Západoslovenský cirkevný tajomník, Vincent Máčovský, totiž koncom roku 1982 nemohol nekonštatovať, že po vydaní Dekrétu sa mierové Združenie v Bratislavskom kraji „prakticky rozpadlo!“¹⁰⁰⁾

Rúcal sa teda ťažiskový pilier cirkevnej politiky, zanikala piata kolóna v lone cirkvi. Bolo nutné radikálne zasiahnuť voči biskupovi, ktorý sa tak veľmi zmenil: kým v dňoch svojej konsekrácie prorežimné Združenie verejne chválil, po diesiatich rokoch vystupoval ako jeho najaktívnejší odporca. Zásah proti biskupovi prišiel z nečakanej strany, v duchu vopred premysleného plánu „diskreditovať ho aj pred Vatikánom, klérom i veriacimi“.¹⁰¹⁾

Nástrojom na Gábrišovo znemožnenie sa stali Katolícke noviny, ktoré ho pod titulom „Podpora mierového úsilia“ zrazu odprezentovali ako podporovateľa mierového Združenia. Zverejnili jeho údajné výroky na pražskom stretnutí ordinárov s miestopredsedom vlády Matejom Lúčanom. „Aj naše kňazstvo“ - mal vraj konštatovať Gábriš - „sa združilo v hnutí PiT a realizuje v ňom mierovú službu. Každý by mal pracovať v tomto zmysle! Bude potrebné v tejto práci sa lepšie poznať, lebo mierové hnutie v nej dostáva praktický charakter a preto ju musíme otvorene podporovať...“ Kým práve citovaný výrok bol celkom vymyslený, ďalšiu Gábrišovu vetu prekrútili. Pôvodne znela: „Mierovým kňazom nie je len ten, čo je členom Združenia PiT, ale predovšetkým ten, čo pôsobí na svojich veriacich“. Katolícke noviny priliš rozhrávajúce slovné spojenie „nie je len ten“ a „predovšetkým“ nahradili stmelujúcejším slovom „súčasne“. Takže veta napokon znela:

„... kňazovi však už dnes nestačí, aby bol iba členom združenia PiT, ale je potrebné, aby súčasne pôsobil na svojich veriacich...“¹⁰²⁾

„Napiš mi, jak tomu mám rozumieť“ - nestačil sa čudovať pražský biskup Tomášek - „neboť jsme spolu hovořili o Prohlášení kongregace pro klérus ... zcela jednoznačně a jasně, jak zavazuje ve svědomí všechny kněze, ale zvláště ordináře!!!“¹⁰³⁾ „Toto, ani nič podobné“ - hájil sa osočený Gábriš - „som u pána podpredsedu vlády nepovedal, ... doteraz vždy a všade pri každej príležitosti som verejne prehlasoval, že PiT je cirkevne zakázaná organizácia, ... odstavec publikovaný v Katolíckych novinách ... je nimi vymyslená vsuvka. ... Snažím sa kňazov informovať o tejto lži. ... Po prečítaní správy o mojom diskusnom príspevku bol som priamo psychicky šokovaný!“¹⁰⁴⁾

„Psychické šoky“, trýzniace diabetika chorého i na srdce dokonale zapadali do prísne tajných plánov Štátnej bezpečnosti, ktorej agenti sa v rokoch 1983 a 1984 uzhodli trnavského biskupa zdravotne zlikvidovať. Podľa vykonávacieho plánu ŠtB na rok 1983 chceli jeho aktivitu paralyzovať zhoršením zdravotného stavu, doslova plánovali „naďalej ho udržiavať v psychickej labilitate“ zamestnávaním svetskými záležitosťami, odmietaním jeho „reakčných návrhov“, hatením jeho aktivít „pri riadení arcidiecézy“. Stačilo okolo biskupa nabudovať permanentne konfliktné prostredie, napríklad umelým udržiavaním rozporov v Zbore ordinárov, ktorý mal odmietaf Gábrišove iniciatívy a cez nútené styky postupne zostal celkom v područí štátnej správy. Cieľom bolo biskupa od ostatných ordinárov izolovať, diskreditovať ho, nesmel vyjsť žiaden jeho článok, „ktorý by popularizoval jeho osobu“.¹⁰⁵⁾

Cielený atak na Gábrišovo zdravie ešte detailnejšie konkretizoval ďalší „vykonávací plán“ Štátnej bezpečnosti, vypracovaný na rok 1984: pomocou „vybudovaných agentúrnych prostriedkov“ sa malo dosiahnuť, aby biskup vzhľadom na zlý zdravotný stav po dovŕšení 70. roku života „požiadal Vatikán o odchod do dôchodku“. Komunisti si boli úspechom svojho likvidačného plánu natoľko istý, že ani Gábrišovo nástupcu neponechávali náhode:

98) SNA, f. ÚV KSS - Preds., šk. č. 1631, fs. 365/13/82. Informácia o pobyte biskupov z ČSSR vo Vatikáne *ad limina* v dňoch 8. - 19. 3. 1982, o súčasných stanoviskách Vatikánu a návrh na náš ďalší postup zo 6. 4. 1982.

99) Tamže.

100) SNA, f. SPVC-MK, šk. č. 1. Rukopisné poznámky z pracovnej porady cirkevných tajomníkov z 29. 12. 1982.

101) AÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 42. Vykonávací plán práce na rok 1983 - nedatované.

102) Okrem Gábriša, ktorý na svoje námietky nedostal nijakú odpoveď, protestoval aj Ján Čarnogurský, ktorému šéfredaktor Alojz Martinec napísal, že pri uverejňovaní príspevku z Prahy nebol prítomný a ani naňho nedal súhlas. SNA, SPVC-MK, šk. č. 70. List Čarnogurského redakcii Katolíckych novín z 3. 5. 1983.

103) SNA, MK-SPVC, šk. č. 70. List Tomáška Gábrišovi z 15. 2. 1983.

104) SNA, MK-SPVC, šk. č. 70. List Gábriša Tomáškovi zo 17. 2. 1983.

105) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 42. Vykonávací plán práce na rok 1983 - nedatované.

Biskup Július Gábriš.
Zdroj: súkromná zbierka
Milana Ivánku.

aktívne pracovali na výbere „vhodných typov“ a udržiavali „nútený styk“ s topolčianskym dekanom Emilom Scheimerom, ktorý mal v Gábrišovom testamente figurovať ako jeho nástupca.¹⁰⁶⁾

A sústavné napätia sa na Gábrišovom už bezťak chorľavom organizme postupne naozaj čoskoro objavili. Vedľajším účinkom *diabetes mellitus* bol v roku 1983 nález na oku a následné prudké slepnutie, ktoré sa zhoršovalo aj v nasledujúcich rokoch, komplikované rozkolísanou cukrovkou.¹⁰⁷⁾ Niet divu, že tak mimoriadne „rozkolísané“ zdravie primälo starnúceho trnavského biskupa k neštandardnému rozhodnutiu, ktoré však presne zodpovedalo najtajnejším plánom bezpečnostných orgánov: Svätej stolici podal žiadosť o uvoľnenie z funkcie. „Byl získán neprověřený poznatek“ – hlásili agenti ŠtB o Gábrišovi začiatkom roku 1985 – „že abdikoval ze zdravotných dôvodů na dosavadní funkci, o svém rozhodnutí měl informovat dne 4. 2. 1985 Vatikán a kardinála Tomáška...“¹⁰⁸⁾

Prijme Vatikán abdikáciu biskupa v situácii vysokého rizika, že trnavský biskupský stolec zostane dlho neobsadený? Alebo, že riadenie diecézy bude vystavené manipuláciám ateistického režimu prostredníctvom aktivistu mierového hnutia? Táto spleť a neprehľadná situácia vysvetľuje, prečo musel Gábriš svoju abdikáciu žiadať opakovať niekoľkokrát: prvú z roku 1984 zopakoval začiatkom nasledujúceho roku v nádeji na odpoveď od nuncia Luigi Poggiho, ktorý mal na jar 1985 navštíviť Prahu.¹⁰⁹⁾ Odpoveď neprichádzala, preto v októbri roku 1986 tajná služba opäť referovala, že v posledných septembrových dňoch do Ríma odcestoval trnavský čestný dekan Karol Kolečanský, ktorý „so sebou niesol abdikáciu biskupa Gábriša k 1. januáru 1987“.¹¹⁰⁾ Po Kolečanského návrate agenti upresnili, že prípis odovzdal Mons. Johnovi Bukovskému a Gábriš v ňom nedoporučil nijakého nástupcu, ktorého voľbu ponechal na konzultorov.¹¹¹⁾ Napokon Bukovský prišiel odpovedať osobne, keď počas Vianoc roku 1986 Gábriša v jeho

106) A ÚPN, f. XII. správa ZNB, šk. č. 43. Vykonávací plán práce 2. odboru XII. správy ZNB na rok 1984 z 8. 12. 1983.

107) Osobná výpoveď Augustíny Karelovej. V Trnave 9. 5. 2007. Augustína Karelová, zdravotná sestra chirurgického oddelenia trnavskej nemocnice, v spolupráci s rehoľnými sestrami dooopatruovala biskupa Gábriša a tak bola priamym svedkom priebehu jeho choroby, agónie i smrti.

108) A MV ČR, f. X. práva SNB, a. j. 966. „Informace“ z 12. 2. 1985.

109) A MV ČR, f. X. práva SNB, a. j. 1185. Denná situačná informácia z 1. 3. 1985.

110) A MV ČR, f. X. práva SNB, a. j. 1187. Denná situačná informácia z 8. 10. 1986.

111) A MV ČR, f. X. práva SNB, a. j. 1187. Denná situačná informácia z 28. 12. 1986. Biskup Gábriš zriadil Zbor konzultorov na podnet Štátneho Sekretariátu Svätej Stolice, úlohou Zboru bolo v prípade smrti biskupa zvoliť jeho dočasnýho zástupcu až do rozhodnutia Svätej Stolice. Menovania členov zboru boli vykonané tajne, bez súhlasu štátnych orgánov, aby sa zabránilo vplyvu štátnej moci na voľbu biskupovho nástupcu. Porov. Vyhlásenie Mons. Ladislava Čerího k osobe arcibiskupa Jána Sokola z 12. januára 2007. Dostupné na www.spesnet.info

Biskup Július Gábriš.
Zdroj: súkromná zbierka
Milana Ivánku.

piešťanskom dome presviedčal, „aby napriek žiadosti ... zostal na svojom mieste až do vyriešenia obsadenia biskupských miest“.¹¹²⁾

Podobne Gábriš „podmieňoval“ aj nominácie prípadných nových biskupov, čo zreteľne vysvetlil počas odpočúvaného rozhovoru Agostinovi Casarolimu a Johnovi Bukovskému, ktorí do Trnavy zavítali začiatkom júla 1985. Kým podľa agentov ŠtB ich koncelebrácia v trnavskom Mikulášskom kostole „neměla závadový charakter“, inak to už bolo s rozhovorom v biskupovej rezidencii, kde sa debatovalo hlavne okolo „otázek obsazení trnavské arcidiecéze biskupem a SKD PIT“. Z dvadsaťminútového kolokvia vyplynuly skutočné Gábrišove postoje k mierovému Združeniu. Podľa neho kandidát na biskupa „nesmie byť kompromitovaný“ pôsobením v *Pacem in Terris*, teda prorežimne angažovaní kňazi „neprichádzajú vôbec do úvahy“. Naopak, výber sa má uskutočniť z okruhu odporcov Združenia, ktorých je medzi duchovnými vlastne väčšina. Gábriš Casaroliho varoval pred kandidátmi, navrhovanými štátnou správou: „... iste spolupracujú s ŠtB, inak by ich nenavrhovali; a ak by aj predbežne niektorí so štátom nekolaborovali, donútili by ho ešte pred udelením súhlasu na biskupskú nomináciu“. Na Casaroliho otázku, či by za takýchto okolností mali vôbec menovať biskupa, Gábriš odvetil, že „ak by mal byť ako Feranec, tak radšej nie“. Na-

vrhuje teda nomináciu oddialiť a realizovať ju až po úplnom zákaze Združenia. V súvislosti so samotným Gábrišovým odstúpením ŠtB referovala, že naopak, Vatikán ho navrhuje za kardinála, čo zostalo u československej vlády absolútne nepriechodné. Vatikán zasa podľa Casaroliho Gábrišovu abdikáciu „nemůže za daného stavu přijmout“.¹¹³⁾

Gábriš však cítil blízkosť inej, existenciálnej abdikácie, tej z pozemského života, veď mu v roku 1986 diagnostikovali rakovinu hrubého čreva.¹¹⁴⁾ Preto na prelome rokov 1986 a 1987 nielenže svojim konzultorom vydal pokyn pripraviť sa na voľbu jeho nástupcu, ale žiadal aj voliť ho z ich vlastných radov.¹¹⁵⁾ Temná predtucha smrti sa naplnila dňa 13. novembra roku 1987.

Na základe analýzy osemnásťročného Gábrišovho pôsobenia na čele trnavskej diecézy, najprv ako „dočasného ordinára“, a potom ako riadne konsekrovaného diecézneho biskupa, možno v jeho vzťahu k mierovému Združeniu *Pacem in Terris* identifikovať tri etapy. V prvej sa javí ako angažovaný podporovateľ mierového hnutia, počítajúci s jeho prepojením na hierarchiu. To sa však mení v druhej etape, začínajúcej jeho biskupskou vysviackou. Pravdepodobne v dôsledku vedomia určitej definitívnosti nadobudnutej pozície a opakovaných kontaktov s pápežmi

112) A MV ČR, f. X. práva SNB, a. j. 1183. Zaslание poznatku do situačnej správy z 8. 1. 1987.

113) A MV ČR, f. X. práva SNB, a. j. 966. Informace z 15. 7. 1985.

114) Osobná výpoveď Augustíny Karelovej. V Trnave 9. 5. 2007.

115) A MV ČR, f. X. práva SNB, a. j. 1188. Denná situačná informácia z 27. 1. 1987.

Pavlom VI. a Jánom Pavlom II. sa jeho postoj k Združeniu postupne radikalizoval, najmä v súvislosti s pokusmi komunistov etablovať hnutie aj medzi študentmi teologickej fakulty. Druhá etapa vrcholí – prerastajúc do etapy tretej – po promulgovaní vatikánskeho zákazu Združenia na jar roku 1982, keď sa z biskupa Gábriša stáva aktívny uskutočňovateľ tohto dokumentu Svätej stolice. Tento prístup získava Gábrišovi v posledných rokoch života sympatie verejnosti vrátane kňazov i veriacich, a silnú averziu komunistov, pre ktorých biskup predstavuje najnežiadúcejšieho hierarchu na Slovensku.

Nič na tom nemenia ani verbálne piruety šéfa Sekretariátu vlády pre veci cirkevné, Vincenta Máčovského, ktoré v rámci pohrebných obradov predniesol dňa 18. novembra 1982. Ani pri tejto príležitosti sa totiž nevymalil zo zovretia skostnatelo ideologizovaného výraziva: vskutku zvláštny musel byť pohľad na prísluhovača komunistického režimu, ktorý spoza kazateľnice trnavskej katedrály presviedča „vážené smútočné zhromaždenie“, že aj vláda ČSSR prijala biskupovu smrť „s hlbokým zármutkom“. Zdôvodnil ho obligátnym refrénom na tému „pracujúceho ľudu“, keďže podľa Máčovského v zosnulom vraj „strácame“ človeka „hlboko cítiaceho s pracujúcim ľudom“, ktorý nielen „pochádzal z ľudu“, ale sa aj „vždy postavil na stranu pracujúceho ľudu“. „Obdivovali sme jeho pracovné zameranie“ – klamal potom súdruh Máčovský a pokračoval, že zosnulý „v rozhodujúcich chvíľach vždy vedel, kde je jeho miesto, miesto čestného kňaza slúžiaceho Cirkvi, ale i občana vrúcne milujúceho svoju vlasť“. Vo vzťahu k štátnej správe zosnulý podľa Máčovského

vystupoval „štátotvorne, realisticky v úsilí hľadať vyššiu kvalitu vzťahov štátu a Cirkvi“. Príhovor vrcholil frázami typu „náš socialistický štát nezabúda na to, čo pozitívneho vykonal pre ušľachtilé ciele“, či dokonca „náš štát si ho vysoko váži“ a preto mu „ďakujeme za vykonanú prácu...“

Máčovského pseudo-nekrológ si vyslúžil nápadne krátky potlesk, neporovnateľný s viacnásobne skandovaným aplauzom pre kardinála Tomáška. Ten v improvizovanom, no o to presvedčivejšom prihovore vyznal, ako bol povzbudený Gábrišovým „zářícím příkladem“, jeho „pevným kněžským postojem biskupa Římskokatolické církve“, ktorý „si byl vědom do všech důsledků, že Kristus založil církev na Petrovi, na skále“. Najdemonstratívnejší potlesk zaburácal po tom, ako pražský kardinál vyzdvihol Gábrišovu „bezvýhradnú“ poslušnosť Svätému otcovi a vyhláseniu Kongregácie, pretože „to není k diskusi, to je k akci!“. Napokon kardinál pripomenul posledné utrpenia zosnulého, ktorý „věděl, že kdo se modlí za Boží království, dělá více“; vedel, že treba „modlit se a trpět s Kristem, ať to stojí cokoliv!“

Uprostred tohto utrpenia si Gábriš na smrtelnej posteli akiste uvedomil, že uprostred zložitých a často neprehľadných situácií svojho života, neraz pod mnohostranným tlakom jednotlivcov i rôznych záujmových skupín, nie vždy postupoval správne, citlivo, principiálne. V posledné ráno svojho pozemského bytia chytil za ruku svojho blízkeho spolupracovníka Ladislava Čeriho, aby mu pošepkal takýto odkaz: „Povedzte všetkým, ktorých som v živote nejako nahneval, ... nejako urazil a ... akýmkoľvek spôsobom zarmútil: aby mi odpustili!“¹¹⁶⁾

SUMMARY

After the death of Dr. Ambróz Lazík, the bishop RNDr. Július Gábriš (1913-1987) became his temporary deputy and after the agreement of the Czechoslovak Government and the Holy Stool in 1973 he was appointed a bishop. At the same time the peace association Pacem in Terris originated at the instance of the Communist Party with an active support of former activists of the so-called Peace Movement of the catholic clergy that perished during democratising process in 1968. Gábriš's attitude to the new peace association was complicated and during eighteen years in a position of an ordinary of the Trnava diocese he went through a complicated development, including an active support of the association in late 60's and early 70's, an effort to integrate the association into church structures, and openly critical and disapproving attitude in compliance with the pope decree *Quidam Episcopi* dated 1982. In the last years of his life, the regime considered the bishop Gábriš its most irreconcilable recusant of the church hierarchy.

116) Súkromný zberka Milana Ivánka. Videozáznam z pohrebu Dr. Júliusa Gábriša dňa 18. novembra 1987.

Rusínska problematika vo fondoch armádneho spravodajstva 1940–1941

PhDr. Martin Lacko, PhD.
(1976), absolvent Filozofickej fakulty UK v Bratislave (odbor história – filozofia), pracuje v ÚPN.

Jednota národa či „ľudu“, hoci propagandisticky často deklarovaná, nie je nikdy úplnou skutočnosťou. Rovnako tomu bolo aj v rokoch Slovenskej republiky 1939–1945. Na súdobom Slovensku nebolo jednotné ani slovenské obyvateľstvo, nevraviac už o príslušníkoch národnostných menšín.

Aj keď rusínska otázka nie je z viacerých príčin bádateľsky tak príťažlivou ako napr. židovská, svoju pozornosť si iste zaslúži aj dnes. O vzrastajúcom odbornom záujme slovenskej historiografie v poslednej dobe konečne svedčí aj viacero štúdií od rôznych autorov.¹⁾ Cieľ tejto práce však bude oveľa skromnejší, a to pohľad na otázku cez prizmu zachovaných dokumentov armádneho spravodajstva, ktoré ako celok posiaľ neboli preskúmané.²⁾ Konkrétne pôjde o roky 1940–1941, v ktorých rusínsky problém zaznamenal, aspoň navonok, najvyššiu mieru konsolidácie.

Na úvod treba poznamenať, že Rusíni mali špecifické postavenie nielen medzi menšinami v Slovenskej republike. Obývali pomerne úzky priestor, obmedzujúci sa len na severovýchodné okresy Slovenska. Ďalším výraz-

ným prvkom u Rusínov bola deformovanosť ich sociálnej štruktúry, najmä absencia mestského obyvateľstva, s čím súviselo minimálne zastúpenie v radoch kultúrnej a hospodárskej elity. Tento stav pretrval fakticky až do roku 1948.³⁾ Postavenie Rusínov bolo nezávideniahodné už na začiatku 20. storočia, a to snáď zo všetkých hľadísk: sociálno-ekonomického, politického, či kultúrno-ideového. Obývali najchudobnejšie kraje, bez zárobkových možností, čoho dôsledkom bola najvyššia miera vysťahovalectva v celom Uhorsku. Boli menšinou nielen bez kultúrno-vodcovskej vrstvy, ale aj bez jednotného jazyka, preto si len sotva mohli vybudovať povedomie národnej spolupatričnosti.⁴⁾ Otázka národnej identity Rusínov sa nedoriešila ani za dvadsať rokov demokratickej ČSR.⁵⁾ Skôr opačne, pretrvalo rozdrobenie, tiahnuce sa fakticky dodnes.

Ďalšou charakteristikou Rusínov bola konfesijná homogenosť. Kým národná identita u Slovákov nebola viazaná na príslušnosť k jednej cirkvi, u Rusínov to bolo inak; viazali sa na gréckokatolícku cirkev, čo národno-vedomovací proces za daných podmienok

- 1) Cieľom príspevku nie je menovať všetky dôležité vedecké práce k problematike rusínstva, resp. gréckokatolíckej cirkvi v rokoch Slovenskej republiky, spomeniem len, že iba v roku 2005 vyšli k tejto štyri štúdie od rôznych autorov: KONEČNÝ, S.: Rusínska a ukrajinská menšina po vzniku Slovenskej republiky. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (zost.): *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 283–291; PEKÁR, M.: Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1939–1945 a alternatívy jej riešenia, v tomže zborníku (s. 292–302); BÖRZA, P.: Biskup P. P. Gojdič a Gréckokatolícka cirkev v období SR (1939–1945), v tomže zborníku, s. 271–282; ŠTURÁK, P.: Účasť gréckokatolíckych kňazov a veriacich v protifašistickom odboji na Slovensku v r. 1933–1945. In: OLEJKO, A. (zost.): *Powstanie Warszawskie i Slowackie Powstanie Narodowe 1944 – cienie alianckiej pomocy*. Rzeszów 2006, s. 27–35. Z odborných štúdií publikovaných po roku 1989 možno spomenúť napr. štúdie KOVAČ, A.: Rusíni-Ukrajinci a upevňovanie národnostného súladu v Slovenskej republike (v intenciách národnostného katastru). In: BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava 1991, s. 135–139; GAJDOŠ, M.: Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1938–1945 a jej výskum, v tomže zborníku (s. 140–144), neskôr štúdia KOVAČ, A.: Slovenskí Rusíni-Ukrajinci v rokoch 1943–1945 (alebo dve päťky polstoročného oblúka). In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (zost.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny*. Bratislava 1994, s. 227–232. Z monografií napr. MAGOCSI, P. R.: *Rusíni na Slovensku*. Prešov 1994; PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939–1945*. Prešov 2007 a ďalšie práce.
- 2) Armádne spravodajstvo, tzv. 2. oddelenie MNO, nazývané aj obranné, patrilo medzi inštancie, ktoré boli, povedľa ďalších štátnych a bezpečnostných úradov, ako Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) či Hlavné veliteľstvo žandárstva (HVŽ), pravidelne oboznamované s celkovou politickou i bezpečnostnou situáciou v regiónoch. V súčasnosti sú spisy uložené vo Vojenskom historickom archíve Bratislava, fondy 53 a 55.
- 3) ŠOLTÉS, P.: Historické a konfesijné súvislosti asimilácie rusínskeho/ukrajinského etnika na Slovensku. In: ŠUTAJ, Š. (zost.): *Národ a národnosť. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov 2004, s. 181.
- 4) Podľa sčítania z r. 1910 ich v Uhorsku žilo temer pol milióna. DANILÁK, M.: Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. In: *HISTÓRIA III. Spoločenskovedný zborník FF UPJŠ v Prešove*. Prešov 1994, s. 97–99.
- 5) Časť Rusínov sa pokladala za Rusov (tzv. Veľkorusi, tí žiadali pripojenie k Podkarpatskej Rusi), časť za príslušníkov ukrajinského národa, ďalšia časť bola za samostatnú národnosť. To sa odrazilo aj v národnostne protichodne profilovaných stranách. BARNOVSKÝ, M.: Rusínsko-ukrajinské strany. In: LIPTÁK, L. (zost.): *Politické strany na Slovensku 1860–1989*. Bratislava 1992, s. 204–210. Za Uhorska tu bol i štvrtý prúd, pokladajúci Rusínov za Maďarov – gréckokatolíkov. DANILÁK, M.: *Ukrajinci východného Slovenska*, s. 204.

komplikovalo.⁶⁾ V podstate všetci Rusíni boli vyznavačmi gréckokatolíckej viery, no nie všetci gréckokatolíci boli Rusínmi.

V Slovenskej republike žili Rusíni na území Šarišsko-zemplínskej župy, predovšetkým však v jej severovýchodných častiach, v oblasti Vyšného Svidníka a Medzilaboriec, kde dosahovali viac než 50 % zastúpenie. Na základe sčítania z roku 1940 ich žilo na území župy viac než 50 tisíc, čo bolo približne 11 % celkového obyvateľstva.⁷⁾

Aj v tomto období pretrvávala ich národná nevyhranenosť, vlašné, a tým ľahko manipulovateľné národné citenie.⁸⁾ To, v konečnom dôsledku, prišlo vhod aj režimu, ktorý sa snažil rusínsku menšinu, ako aj gréckokatolícku cirkev, poslovenčiť. Rusíni sa tak ocitli v postavení trpenej, aj keď sotva trpiacej menšiny.⁹⁾ Za menšinu vlastne ani uznani neboli. No ani režim si u väčšiny príslušníkov tejto komunity nezískal mimoriadnu obľúbenosť. Podozrieval Rusinov z promaďarskej, potom aj prorúskej náklonnosti. Za zmienku stojí možno aj fakt, že HSLS sa medzi Rusínmi, resp. medzi gréckokatolíckimi, ani predtým nepodarilo výraznejšie uchytiť.¹⁰⁾

V napätej situácii spôsobenej anexiou južného Slovenska Maďarskom v roku 1938, ako aj neskorším marcovým ozbrojeným vpádom Maďarov, režim venoval zvýšenú pozornosť práve Rusinom. Vládna moc tu zohľadňovala v prvom rade „štátno-bezpečnostné“ hľadisko, čiže obavy z ďalšieho možného narušenia územnej integrity. Vzhľadom na

predchádzajúce snahy niektorých rusínskych predstaviteľov o posunutie hraníc Podkarpatskej Rusi na západ, to neboli celkom nepodstatné obavy. Nie nepodložená bola aj téza o náklonnosti gréckokatolíckeho kléru k Maďarom.¹¹⁾ Rusinom sa tiež pripisovala náchylnosť k podľahnutiu nielen maďarskej, ale aj bolševickej propagande. Možno poznamenať, že nielen na Slovensku boli Rusíni pokladaní politickou mocou za temer agentov nepriateľskej krajiny.¹²⁾ Vládna moc sa preto snažila rusínske hnutie pacifikovať a Rusinov *de facto* poslovenčiť. To sa v praxi dialo predovšetkým v osobe šarišsko-zemplínskeho župana Štefana Haššika a neskôr Andreja Dudáša; tiež sa snažila posilniť slovenské pozície v gréckokatolíckej cirkvi, ktorá bola pokladaná za hlavný nástroj rusinizácie.¹³⁾

Sčítanie obyvateľstva v decembri 1940

Národnostné rozvrstvenie sa oficiálne odvíjalo od sčítania obyvateľstva, ktoré, zhodou okolností, pripadlo na druhý rok existencie SR – 1940, a to 15. decembra.

Samotné prípravy na sčítanie vyvolávali v rusínskych regiónoch značné napätie.¹⁴⁾ Bolo zrejmé, že na snahy gréckokatolíckeho biskupstva o propagáciu rusínstva bude režim rázne reagovať.¹⁵⁾ Ten pokladal najmä gréckokatolíckych kňazov za agentov Maďarska a maďarónstva. To bol zakorenený názor.¹⁶⁾ Obával sa, že prípadný nárast príslušníkov rusínskej národnosti zneužije maďarská

6) ŠOLTĚS, P.: *Historické a konfesijné súvislosti*, s. 181. V gréckokatolíckej cirkvi až do r. 1918 pôsobil dvojaké národné hnutie – rusínske a maďarské. Slovenská inteligencia, naopak, úplne chýbala. Až do r. 1950 by sme medzi jej cirkevnými hodnosťami nenašli jediného Slováka! Avšak opačný vzťah, že by sa gréckokatolícka viera viazala len na Rusinov, ako už bolo spomenuté, neplatí. Aj r. 1930 sa totiž väčšina stúpencov tejto viery hlásila za Slovákov. Tamže, s. 183. LETZ, R.: Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v r. 1918–1950. In: DORUĽA, J. (zost.): *Slovensko–rusínsko–ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava 2000, s. 104.

7) Centrami politicko-cirkevných aktivít menšiny boli Prešov a Medzilaborce. PEKÁR, M.: *Rusínska otázka*, s. 292.

8) Tamže, s. 292.

9) Aspoň nie v porovnaní s postavením ich spolubratov v hortýovskom Maďarsku, kde zažívali neporovnateľne väčší útlak. Tu akoby sa Rusíni vrátili svojim postavením do 19. storočia. KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina*, s. 283.

10) KONEČNÝ, S.: *Rusínska otázka v období Prvej SR*. In: BOBÁK, J. (zost.): *Slovenská republika (1939–1945)*. Bratislava 2000, s. 176.

11) Tamže, s. 174. Promaďarská propaganda vychádzala najmä od starších gréckokatolíckych kňazov. Podľa M. Daniláka bolo gréckokatolícke biskupstvo v Prešove začiatkom 20. st. nástrojom maďarizácie a teda zohralo negatívnu úlohu v politickom i duchovnom živote Rusinov. DANILÁK, M.: *Ukrajinci východného Slovenska*, s. 104.

12) Poliari napr. už v 19. storočí pokladali Rusinov na svojom území za nástroj v rukách Rakúšanov. WANDYCYZ, P. S.: *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti*. Praha 2004, s. 175.

13) KONEČNÝ, S.: *Rusínska otázka*, s. 177, PEKÁR, M.: *Rusínska otázka*, s. 293.

14) KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina*, s. 286.

15) Biskup Gojdič zorganizoval dokonca sieť kňazov, ktorí mali agitovať svojich veriach za rusínsku národnosť. PEKÁR, M.: *Rusínska otázka*, s. 294.

16) Tak napr. keď spravodajský dôstojník vyšetroval štátnu spohľadnosť mjr. Štefana Želinského, v spise z 9. januára 1940 uviedol o. i. aj fakt, že dôstojník mal brata gréckokatolíckeho kňaza, pričom je vraj „všeobecne známe, z gr.-kat. farárov je 90 % naklonených a presiaknutých maďarónstvom“. VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 124, č. 2006/taj. 2 odd., Prešov, vyšetrovanie štátnej spohľadnosti mjr. Želinského.

propaganda. Preto sa rôznymi formami snažil vplývať na to, aby bolo na východnom Slovensku dosiahnuté čo najvyššie percento Slovákov. Okrem verejnej propagácie „slovenskosti“ to mohli byť aj niektoré nekalé spôsoby – napr. manipulácia s národnostnými údajmi v rukách sčítacích komisárov, či iné, dost paradoxné prostriedky: napr. boj článkom ústavy o zákaze odnáródňovania.¹⁷⁾

Podľa hlásenia Prezídia policajného riaditeľstva v Prešove z 31. 12. 1940, ani v týždňoch okolo sčítania, sa nevyskytli vážnejšie problémy politického, ani technického rázu, okrem rozširovanej fámy, že vraj od sčítania bude závisieť, „či gréckokatolíci majú byť zrimokatolizovaní“.¹⁸⁾ Tieto poplašné fámy označil policajný riaditeľ za nevydarenú agitáciu „určitých kruhov“. Ktoré to asi mohli byť, ľahko sa dovtípiť. Boli to gréckokatolícke cirkevné kruhy na čele s biskupom Gojdičom. Šlo o to, že rusínska národnosť sa odjakživa identifikovala s gréckokatolíckym náboženstvom. V cirkevných kruhoch preto vládla obava, že v prípade prihlásenia sa gréckokatolíka k národnosti slovenskej sa automatický poprie jeho viera! Z tohto dôvodu aj Gojdič verejne agitoval za hlásenie sa k rusínskej národnosti, čím sa dostával do protikladu k snahám režimu o poslovenčovanie obyvateľstva a cirkvi. Výstižne to napísal aj spomínaný policajný riaditeľ Gustáv Pongrácz, podľa ktorého by gréckokatolícke cirkevné kruhy chceli stále samy určovať „národnosť vzhľadom na náboženstvo“. Tieto snahy však podľa neho troskotajú medzi samotnými ľuďmi – ľud totiž vraj začína rozlišovať náboženstvo od národnosti a „netají sa tým, že bude vedieť byť dobrým gr. katolíkom tiež ako Slováč“. Ľud tak bude v konečnom dôsledku sám povďačný, ak nebude musieť „ako Slováč s ohľadom na svoje náboženstvo trieštiť členov svojej rodiny na niekoľko národností, podľa toho, do akej školy dieťa chodí“.¹⁹⁾ Pokles prihlásených k rusínskej národnosti práve v decembri 1940 mu dáva sčasti za pravdu.²⁰⁾

Obranný dôstojník veliteľstva 2. divízie predložil takisto správu o priebehu sčítania, ako aj o slovensko – rusínskome pomere, a to v okrese Michalovce. V tomto okrese s významným zastúpením gréckokatolíckeho obyvateľstva sa vraj už v roku 1937 objavili snahy o zavedenie ruštiny do škôl. Pred decembrovým sčítaním sa znova objavila agitácia gréckokatolíkov, aby sa hlásili k Rusinom. Na tieto tendencie sa však úradné miesta (najmä okresný úrad) pozerali ako na otázku, „ktorú treba posudzovať z hľadiska maďarskej a maďarónskej škodlivej činnosti, že tu vlastne ide o to, aby pomocou zastretej rusínskej otázky dostalo sa obyvateľstvo do vleku maďarskej iredenty, aby sa mohlo s úspechom poukázať na to, že tento kraj je súčasťou Podkarpatskej Rusi a patrí Maďarom“.²¹⁾ Tomuto sa však vraj podarilo úspešne zabrániť. Sčítanie bolo totiž pripravené tak, aby sa „podkopná práca“ zmarila a uplatnilo sa slovenské národné povedomie – čo sa ukázalo na celkovom výsledku.²²⁾

Vojenské spravodajstvo v súvislosti so sčítaním zachytilo leták s názvom „Naše poznámky ku spočítaniu ľudu“.²³⁾ Pisateľ letáku v úvode ironizuje vyslanca Killingera, ako aj F. Karmazina, ktorí vraj „zistili“, že na východnom Slovensku nie je čosi v poriadku: žijú tu ľudia, ktorí sa vyhlasujú za Rusinov a Ukrajincov a „nie je ich ani tak málo, asi tak 400 000. Preto dali rozkaz Šaňovi Machovi, aby za každú cenu presvedčili týchto ľudí, že oni nie sú Rusíni alebo Ukrajinci,“ ale majú len gréckokatolícku vieru a sú preto „Slováci ruskej viery!“ Podľa pisateľa „každý vie“, že gréckokatolíkov vždy ráтали k Rusinom alebo k Ukrajincom a títo sa v otázkach viery vždy „obracali do Ruska“. „Je iste veľká urážka slovenského národa, keď Maďari píšú, že u nich nieta Slovákov, že sú to Maďari hovoriaci po slovensky. A naraz sa objaví človek, a k tomu učení, a vystupuje na verejnosti s tvrdením, že títo ľudia nie sú Rusíni ale Slováci. A takýto človek, ktorý o národopise vie toľko, ako žiak 3. triedy ľudovej školy je ešte ministrom!“, ironizoval pisateľ letáku končiac

17) Pozri KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina*, s. 287. Paragraf sa v praxi obracal najmä proti tým, čo verejne agitovali za prihlásenie sa k rusínskej národnosti, čo potvrdzujú aj niektoré konkrétne prípady. V Michalovciach sa vraj pri sčítaní roku 1940 stal prípad: Občan Gejza Ivanický, Maďar, agitoval istého gréckokatolíckeho študenta, aby sa prihlásil za Rusína. Podľa úradného hlásenia mu bol za túto jeho činnosť udelený trest 5 000 Ks, resp. 15 dní väzenia VHA Bratislava, f. 53, šk. 94, 95/5-3-4, situačné hlásenie z okresu Michalovce za december 1940 z 3. 1. 1941. R. Letz upresňuje, že za prorusínsku agitáciu bola v r. 1940 niekoľkým kňazom zastavená kongrua, ba boli dočasne internovaní v Ilave. LETZ, R.: *Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v r. 1918-1950*, s. 114.

18) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 90, hlásenie Prezídia policajného riaditeľstva v Prešove z 31. 12. 1940, č. 9134/40 prez.

19) Tamže. K poslovenčovacej tendencii vraj prispela aj návšteva ministra Macha, ktorá v obyvateľstve prebudila „slovenskosť“.

20) Napriek výzvam biskupa Gojdiča sa oproti poslednému sčítaniu z roku 1938 prihlásilo k Rusinom temer o 7, 5 tisíce osôb menej, teda asi 72 500. KONEČNÝ, S.: *Rusínska otázka*, s. 177.

21) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 90, 61/2/1, hlásenie obranného dôst. 2. divízie na MNO č. 20358/dôv. z 15. 2. 1941.

22) Za Rusinov sa nakoniec prihlásilo len 170 obyvateľov okresu! Okres sa tak mohol aj úradne vykázať 86, 5 % prevahou slovenského živilu. VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 90, 61/2/1, hlásenie obranného dôst. 2. divízie na MNO č. 20358/dôv. z 15. 2. 1941.

23) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 87, 53/41-28/2-3, č. 20. 487 dôv. zo 4. 3. 1941.

vetou: „Pozrite si dobre každú starú mapu národnostnú, pán minister vnútra!“²⁴⁾

Stav nedôvery až kritickosti príslušníkov menšiny k režimu nepriamo priznávajú aj jeho zástupcovia na nižších zložkách štátnej správy, ako aj ozbrojených zložiek.

V okrese Humenné bola napr. podľa prešovského policajného riaditeľa nálada obyvateľstva po národnostnej stránke „uspokojivá, až na niektoré obce, kde bývajú Rusíni“. Obyvateľstvo okresu Medzilaborce, kde boli iba dve menšie obce s rímskokatolíckimi hlásiacimi sa za Slovákov, charakterizoval, že „život a povaha ľudu sú oveľa uzavretejšie“ ako v humenskom okrese.²⁵⁾

Okresný náčelník z Medzilaboriec, Dr. Peter Starinský²⁶⁾, v bilancii za december 1940 zas spomína, že medzi Rusínmi nastalo „ukľudnenie“. Najmä na rusínsku inteligenciu vraj kladne zapôsobilo povolenie časopisu *Novoje vremja* redaktora G. Mlinariča. Hoci časopis vraj nebol príliš rozšírený, ba ani žiadaný, tento krok zapôsobil ústretovým smerom a prispel k „uspokojeniu Rusínov v prospech štátu.“ Tento pokoj sa vraj odrazil aj v priebehu sčítania ľudu, počas ktorého vraj nebola v okrese zaznamenaná „pozoruhodnejšia apatia alebo neprístopnosti“.²⁷⁾

Od prelomu rokov 1940/1941 sa celková situácia upokojila. Rusínske hnutie sa dostalo do značnej defenzívy a utíchli aj prejavy komunistických aktivít.²⁸⁾

Zaujímavým a veľavravným prípadom je aj udalosť, ktorú vyšetrovalo armádne spravodajstvo ešte na jar 1940. Pri príležitosti rusínskych veľkonočných sviatkov vtedy do Bardejova prišli aj štyria dôstojníci rusínskej národnosti: npor. Kapišinský, por. Popovič, por. Novotný a por. Hricišák. 29. apríla večer spolu popíjali v hoteli Republika v Bardejove, pričom na pretras došla aj situácia Rusínov v štáte. Kapišinský sa vraj vyjadril, že „Rusíni na Slovensku nemajú ani tých najminimálnejších práv ako mali Slováci v bývalej ČSR“ a rozčuľoval

sa aj nad faktom, že v predošlý deň nebolo rusínskej národnej skupine v Prešove povolené verejné zhromaždenie, na rozdiel od Maďarov v Bratislave. Na argument prítomného predsedu MO HSLŠ, ako je vraj potom možné, že sa ako Rusín stal slovenským dôstojníkom odpovedal, že do armády bol prijatý len pod písomne signovanou podmienkou, že nebude ako Rusín tri roky povyšovaný. Rusíni podľa neho tiahnu k Maďarsku vraj preto, že „nakol'ko tam majú väčšie práva a je im lepšie ako na Slovensku“. Hlásenie si takisto všímalo, že Kapišinský uvádzal viacero konkrétnych prípadov zo školskej praxe – v čisto rusínskych obciach sú školy so slovenskými učiteľmi – pričom na ich margo spravodajca priznáva, že „nadporučík Kapišinský je o celej politickej otázke Rusínov dobre informovaný a sa s ňou zaobiera“.²⁹⁾

Úteky do ZSSR v roku 1940

Nielen národnostná odlišnosť vplývala na skutočnosť, že Rusíni sa len málo identifikovali s režimom Slovenskej republiky. Dôležitou skutočnosťou a zároveň smutným špecifikom severovýchodu Slovenska bola sociálno-ekonomická zaostalosť regiónu. Od nedobrej sociálno-ekonomickej situácie bol často len krok k sympatiám s komunistickými heslami o sociálnej spravodlivosti. Aj tento fakt si uvedomovali už viaceré úradné osoby vo svojej dobe. Najlepšie to vyjadril okresný náčelník z Medzilaboriec Dr. Starinský, podľa ktorého treba poznamenať, že „v tunajšom okrese otázka komunistická bola len otázkou sociálnej biedy tunajšieho ľudu a nikdy nevyvierala zo srdca národa“.³⁰⁾ Názor o priamej súvislosti medzi sociálnou situáciou a sympatiami ku komunistickým ideám „rovnosti“ zopakoval viackrát.³¹⁾ Podobne, aj podľa okresného náčelníka z Humenného, pre spomenutý okres, ako aj sociálne orientovaných obyvateľov, je „komunistické presvedčenie skôr niečo nabiffovaného“.³²⁾

Jedným z riešení politickej situácie bol podľa zidealizovaných predstáv útek do

24) Leták bol podpísaný „Rusínsko-ukrajinským národným výborom“. Podľa oznámenia Žandárskej stanice Marhaň zo 7. 4. 1941 bol ako podozrivý z rozširovania tohto „protištátneho“ letáku, ktorý sa našiel v obci Štefurov, Mikuláš Kašpar, miestny gréckokatolícky farár.

25) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 90, hlásenie Prezídia policajného riaditeľstva v Prešove z 31. 12. 1940, č. 9134/40 prez.

26) Neskôr sa stal prednostom ÚŠB.

27) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 94, situačné hlásenie z okresu Medzilaborce za december 1940 zo 7. 1. 1941.

28) PEKÁR, M.: *Rusínska otázka*, s. 294–296.

29) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 59, hlásenie OŽV Bardiov č. 153 dôv. z 5. 5. 1940.

30) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 94, situačné hlásenie z okresu Medzilaborce za december 1940 zo 7. 1. 1941.

31) Komunizmus vraj nebude mať v okrese žiadne zdroje a pôdu, keď tu bude dostatok roboty a potravinových článkov. „Otázka komunizmu je pre tento obvod špeciálnou otázkou žalúdka, práce, ako aj bývania, ideove tu trvale zakoreniť nemôže.“

VHA Bratislava, f. 55, šk. č. 32, 55–32–3, všeobecná obranná situačná správa za október 1941.

32) VHA Bratislava, f. 55, šk. č. 32, 55–32–3, všeob. obranná situačná správa za október 1941.

ZSSR. Niet sa však čo čudovať. Bolševickej propagande sa podarilo rôznymi frázami či „potemkinovskými“ dedinami dlhý čas zavádzať aj mnoho západných intelektuálov, nielen obyčajných schudobnených roľníkov slovenského severovýchodu. Preto z tohto pohľadu neboli ani severovýchodné oblasti Slovenska výnimočné.³³⁾

11. novembra 1940 zaregistrovalo vojenské spravodajstvo hlásenie Žandárskej stanice (ŽS) Zborov, že v uplynulých mesiacoch sa vyskytli prípady, keď obyvateľstvo Generálneho Gubernátu prechádzalo cez územie slovenského štátu za účelom poľnohospodárskych prác. Títo vraj pri stretnutiach a rozhovoroch s obyvateľstvom regiónu „zvlášť vychvaľovali pomery v Rusku“ najmä v tom smere, že v ZSSR „sa veľmi dobre vedie robotníctvu, že tu každý dostane prácu, akú kto môže zastávať a k tomu primeraný plat“.³⁴⁾ Na základe tejto propagandy vraj následne vzrástla nálada medzi vrstvami mladých chudobných obyvateľov rusínskej národnosti, že „pôjdu do Ruska, aby si tam zaistili budúcnosť“.³⁵⁾

Už v októbri 1940 utiekol do ZSSR Nikolaj Masica s tromi kamarátmi.³⁶⁾

Na jar 1941 vojenské spravodajstvo znova vyšetruvalo otázku ilegálnych vysťahovalcov do ZSSR. Záver bol ten, že „pokiaľ ide o ilegálny odchod slovenských štátnych príslušníkov, resp. navádzanie, nedialo sa toto na popud zo zahraničia, ale najviac z neinformovanosti tunajšieho obyvateľstva, ktoré predpokladá, že v ZSSR bude mať dobré zamestnanie a výhodný plat“. Jedným z obvinených z dlhodobého navádzania k útekom a tým z trestného činu „podrývačnej činnosti“ voči štátu bol Ján Kačur (1898, Pittsburgh) z Vyravy, slovenskej národnosti, gréckokatolík. Kačur bol zatknutý zato, že sa 20. septembra 1940 v hostinci Hospodárskeho družstva v Medzilaborciach stretol s tunajším občanom Petrom Vojtekom, ktorého nahováral, aby sa

vysťahoval do ZSSR, „že je tam blahobyť“, vraj tiež vie o tom, že do ZSSR sa chystajú viacerí mládenci z mesta. Kačur Vojtekovi prízvukoval, že „v Rusku je dosť roboty“, obzvlášť pre odborníkov a tiež pre takých chlapcov, ktorí by tam chceli študovať, že „v Rusku môžu študovať na školách zadarmo“. Súčasne sa mal Kačur pochváliť, že do ZSSR previedol už niekoľkých Židov.³⁷⁾

Kačur mal na prechod naviesť aj skupinu deviatich mužov, zväčša občanov Medzilaboriec. Pod jeho vedením hranicu ZSSR aj nakoniec 24. 9. 1940 prekročili. Mali však veľké šťastie, že po prekročení hranice ich Sovieti iba zatkli, vypočuli a vrátili na Slovensko. Podľa výpovede Petra Vojtka im pohraničníci údajne ešte odkázali, že každého, kto sa pokúsi o útek do ZSSR vrátiť.

Vasil Gališin (1916, Medzilaborce, Rusín, gréckokatolík) bol v skupine mladíkov, ktorí prekročili 24. 9. 1940 hranicu nad Palotou, cez rieku San. Gališin na margo motivácie svojho činu poznamenal, že „do Ruska som odišiel s tým úmyslom, aby som tam dostal prácu, keďže som sa dosiaľ na Slovensku uplatniť nemohol a tiež preto, že s otčimom nežijem v dobrom pomere, a preto som sa chcel z domu stratiť“.³⁸⁾

Peter Karpinský (1902, Medzilaborce, gréckokatolík, národnosť neuvedená), bol tiež v skupine, ktorú mal do ZSSR previesť Ján Kačur a ktorá sa tu zdržala v dňoch 24.-29. 9. 1940. Karpinský sa pri vyšetovaní hájil tým, že nebol členom KSČ, ani inak politicky činným a do Ruska „som šiel preto ilegálne, že som nemal žiadne zamestnanie a ostatní ma nahovárali o blahobyte“.³⁹⁾

Vasil Husťák (1920, Medzilaborce), gréckokatolík, Rusín, pri výsluchu takisto tvrdil, že politicky organizovaný ani inak činný nebol, a do Ruska šiel len „za účelom hľadania práce a hlavne na návod J. Kačura, cestou Petra Vojtka, nakoľko tento pri každej príležitosti, keď prišiel do

33) Ako poznamenáva S. Konečný, názor o tom, že by práve Rusíni boli obzvlášť naklonení komunistickej propagande, a preto politicky nespohľadliví, neobstojí. KONEČNÝ, S.: Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*, s. 141.

34) Vzhľadom na to, čo dnes vieme o pomeroch v ZSSR, najmä na územiach bývalého Poľska okupovaných po roku 1939, ako aj zo samotnej skutočnosti, že občanom izolovaného ZSSR nebol umožnený vstup do „kapitalistickej“ cudziny, sa prikláňam k názoru, že v tomto prípade šlo o agentov NKVD.

35) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 84, hlásenie ŽS Zborov č. 263 dôv. z 11. 11. 1940.

36) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 84, ilegálne úteky do SSSR, č. 21. 153 dôv. z 23. 5. 1941.

37) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 84, vyšetrovací spis z 28. 5. 1940. Malo ísť pravdepodobne o týchto Židov: F. Klein, M. Klein, V.

Rosenberg, E. Weidmann, D. Jozefovič. (Spis tu uvádza ako Žida aj V. Cupera, čo bol však nepravdivý údaj – za upresnenie ďakujem J. Hlavinkovi).

38) Tamže, zápisnica spísaná na ŽS Medzilaborce z 8. 10. 1940.

39) Tamže

*Medzilaboriec, vychvaľoval pomery v Rusku a radil nám, aby sme tam šli“.*⁴⁰⁾

Michal Savka (1909, Medzilaborce), gréckokatolík, Rusín, uviedol, že do Ruska chcel ísť takisto len preto, lebo v rodnom meste nemohol zohnať zamestnanie. Robotu chcel však získať v ZSSR – o pomeroch v tejto krajine počúval vychvaľovať Kačura, ktorý ju opisoval ako krajinu blahobytu a radil mladým, aby tam odchádzali.⁴¹⁾

Peter Vojtek (1911, Medzilaborce), pravoslávny, národnosti ruskej, ktorý mal byť po Kačurovi druhým hlavným aktérom útekov uvádzal, že do ZSSR sa rozhodol odísť z existenčných dôvodov, ostatní však „z príkladu Cuperovho syna, ktorý údajne v Rusku zdarma študuje a dostáva celé zaopatrenie“.⁴²⁾

Okresné žandárske veliteľstvo Humenné zaslalo obrannému oddeleniu MNO aj zoznam osôb, ktoré boli zatknuté v spojitosti s ilegálnym útekom do ZSSR. Vasil Cuper a spol. boli prepustení na slobodu po desiatich dňoch väzby. Hlavný obvinený aktér útekov – Ján Kačur – bol vo väzbe od jesene 1940 do 4. januára 1941, keď mu bola následkom amnestie pre Rusinov väzba zrušená a trestné stíhanie zastavené.⁴³⁾

O dôsledkoch „výletu“ do ZSSR na zmýšľanie samotných utečencov nie sme oficiálne informovaní. Isté náznaky sa však v spravodajských dokumentoch zachovali. O situácii ohľadom útekov do ZSSR a komunistickej otázky vôbec písal v súkromnom liste bývalý okresný veliteľ HG z Medzilaboriec Juraj Zombor. O príslušníkoch skupiny, ktorí ako nezamestnaní utiekli do ZSSR, a následne boli vrátení späť, uvádza, že sa z nich stali „najväčší odporcovia komunizmu“.⁴⁴⁾ Pritom spomenul aj iný konkrétny prípad – istého Buchlu z Medzilaboriec. Ten takisto ilegálne ušiel do ZSSR, no „po pol roku, vrátiac sa späť, bol z komunizmu na celý život vyličený“. Dnes je vraj vzorným robot-

nikom v Nemecku a počas dovolení doma „nevie si prenachváliť režim Nemcov“.

Zombor v liste takisto píše, že sociálna bieda, a tým pádom aj sympatie ku komunistickým heslám, boli najviac rozšírené v obciach Habura, Čertižné, Ňagov, Vyrava a Medzilaborce. Bol to vraj „komunizmus žalúdka, nie srdca“. Preto aj príčiny útekov do ZSSR boli čisto sociálne – nedostatok práce a tým prostriedkov na živobytie.⁴⁵⁾

Celkový záver ohľadom aktuálneho stavu rusínskej otázky v kraji bol podľa bývalého gardistického veliteľa optimistický: Rusínska otázka vraj „dnes straší iba v niekoľkých hlavách gr. kat. farárov, ktorým sa plány skrížili“, a niekoľkých ich civilných pomocníkov. Naopak, pospolitý ľud vraj netrápi, čoho dôkazom, je aj aktuálna situácia v kedysi nepokojných obciach: „Krásne pracujú už miestne organizácie HSL strany. Také obce ako je Habura, Čertižné, ktoré v minulosti revoltovali, dnes sú najusporiadanejšie a tak každý disciplinovaie plní povinnosť.“⁴⁶⁾

Vypuknutie vojny v lete 1941

Národnostné napätie okolo rusínskej otázky nepresiahlo teda istú hranicu nebezpečnosti pre režim. Skôr opačne, po ukončení sčítania už akoby len potichu tlelo, situácia sa navonok upokojila. Len z tohto pohľadu možno totiž najskôr vysvetliť viaceré správy hovoriace o celkovo pokojnej situácii v etnicky rusínskych oblastiach. Tak napr. podľa správy jedného zo spravodajcov, spravodajského referenta OVHG z Medzilaboriec v apríli 1941, tento konštatoval, že v okrese je „klúd a spokojnosť. Hnutie v prospech SSSR nie je. Pospolitý ľud si chváli terajší režim, vedenie hospodárske i politické.“ Ba čo viac, podľa spravodajcu je ľud „nadšeným stúpencom Šaña Macha, ktorého si veľmi obľúbili“, zvlášť po jeho návšteve Medzilaboriec.⁴⁷⁾ Aj keď, pochopiteľne, niektoré režimistické

40) Tamže

41) Tamže, zápisnica spísaná na ŽS Medzilaborce z 9. 10. 1940.

42) Tamže, zápisnica spísaná 7. 10. 1940 na ŽS Medzilaborce, ŽS M. Andrej Postiháč (1921, Kalinov, gréckokatolík, Rusín) to potvrdil a upresnil s tým, že istý Vasil Cuper tu nielenže študuje na gymnáziu a súčasne sa učí za strojnika, ale vraj k štúdiu ešte dostáva 180 rubľov. Tamže.

43) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 84, hlásenie OŽV Humenné z 19. 5. 1941 č. 143 dôv.

44) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 95, 95/5/11-6, súkromný list J. Zombora z 19. 2. 1941.

45) Tamže. Celkovo vraj z okresu Medzilaborce ostali v ZSSR len dvaja Kuzejovci z Ňagova, Cuper z Medzilaboriec a Kulík z Čertižného. Z toho „Kuzej a Kulík pre marcové udalosti zutekali do Maďarska“ a len odtiaľ do ZSSR, poznamenáva. Iľko Kuzej sa však pravdepodobne dostal do gulagu, keďže jediná správa, ktorú poslal domov znela, že žije a má sa dobre. Tamže.

46) Gréckokatolíckych farárov, a najmä biskupský úrad, opisoval značne negatívne: narobili vraj veľa zla. Pospolitý ľud ich však vraj nemá v láske a politicky im neverí. Farári vraj stratili kontakt s ľudom. „Ľud v nich vidí ešte pozostatok nekďajšej úhorskej džentrickej kasty, ktorá sa nevie ani dnes k nemu skloniť. Príčina väzí v tom, že gr. kat. farár je synom kat. farára, žení sa iba vylučne s gr. kat. farárskou dcérou, lebo k tomu prešovské biskupstvo dáva súhlas bez kaucie. Medzi nimi je málo farárov vyšších z pospolitého ľudu.“ Tamže.

47) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 95, 95-5/13-6, prísne dôv. hlásenie župného inšpektora HG A. Sabola-Palka z 3. 5. 1941.

hlásenia treba brať s rezervou, aj historici potvrdzujú, že v roku 1941 sa situácia aj u Rusínov upokojila.⁴⁸⁾

Tendencie utlmovania odporu pokračovali aj počas leta.

V súvislosti s vypuknutím vojny sú zaujímavé aj ďalšie aspekty. Tak napr. už koncom apríla zachytilo armádne spravodajstvo informácie, že v okolí Humenného kolujú neustále chýry o príchode nemeckých vojsk na východné Slovensko v súvislosti s útokom na ZSSR „lebo vraj bez Ukrajiny nemohli by vyhrať vojnu, nakoľko majú nedostatok potravín.“ Je vraj pozoruhodné, dodáva spravodajský dôstojník, že správy o príchode nemeckých vojsk do východnej časti Slovenska kolovali medzi ľuďom už dávno pred príchodom prvých jednotiek.⁴⁹⁾

Podľa starších, všeobecne rozšírených názorov ešte z čias hegemonie marxistickej ideológie, značilo vypuknutie protisovietskej vojny o. i. silný nárast rusofilských či slovanských nálad v obyvateľstve Slovenska všeobecne. Tejto téze však odporujú mnohé dobové dokumenty a svedectvá, ktoré naopak hovoria o prudkom náraste protisovietskych nálad, v horšom prípade o úplne pokojnom priebehu mobilizácie a frontového nástupu, vrátane čisto rusínskych obcí.⁵⁰⁾ Protisovietske nálady súviseli predovšetkým so svedectvami frontových vojakov o masových vraždách NKVD či katastrofálnej hospodárskej situácii na Ukrajine, ktoré prinášali či už osobným stykom alebo prostredníctvom médií. Najmä Medzilaborce boli jedným z takýchto „exponovaných“ miest, kadiaľ vojaci prechádzali. Tak napr. podľa spravodajského

hlásenia, medzi 16. a 19. augustom sa cez mestečko vracali prepustení záložníci. Tu prichádzali do styku s civilným obyvateľstvom, pričom rozprávali o svojich dojmach z Ukrajiny a „popisujú ukrutnosti bolševikov“, ktoré buď vojaci sami videli, alebo o nich počuli.⁵¹⁾

Verejnú činnosť v prospech komunistickej idey vraj nebolo pozorovať. Táto, kedysi zreteľná činnosť, bola vraj teraz „hodne potlačovaná práve vojakmi, ktorí prichádzajú, teraz už priamo zo starej čiastky SSSR. Títo videli mnoho, na vlastné oči sa presvedčali čo je pravda o hrôzach bolševizmu.“ Takto vraj donášajú „dobrý prínos do boja proti myšlienke komunizmu“.⁵²⁾ Okresný náčelník navyše odporučil vláde zorganizovať, podobne, ako to spravil Mach pre niekoľkých komunistických intelektuálov v septembri 1941, akési poznávacie exkurzie aj pre miestnych ľudí: „... niekoľko ľudí z každej obce mohlo navštíviť niektoré kraje v SSSR a tým by nadobudli úplného obrazu o tom, ako vypadá komunizmus v praxi“.⁵³⁾

Podobné referencie o zločinných aspektoch ZSSR však prichádzali v lete a v jeseni 1941 nielen do Medzilaboriec, ale aj do ostatných okresov. Tak napr. podľa hlásenia okresného náčelníka zo Sabinoва, skúsenosti slovenských vojakov, či už z frontu alebo demobilizovaných, ako aj tlače a rozhlasu „odvracajú od bolševickej ideológie aj presvedčených komunistov“, akých je vraj v okrese málo.⁵⁴⁾

Tu však vyvstáva otázka, do akej miery sa poznatky a informácie o zločinoch bolševického režimu premietli do vedomia rusínskej menšiny.⁵⁵⁾

V augustovom hlásení okresného úradu z Medzilaboriec sa spomína aj iný rozmer

48) S. Konečný charakterizuje obdobie od leta 1941 do vojnového obratu roku 1943 z hľadiska rusínskeho hnutia ako „defenzívu“ KONEČNÝ, S.: *Rusínska a ukrajinská menšina*, s. 291.

49) VHA Bratislava, f. 55, šk. č. 32, 55-32-3, č. 20939/dôv. z 29. 4. 1941.

50) Podľa spravodajského hlásenia z Medzilaboriec dňa 26. 7. 1941, bol nielen v mestečku, ale aj v jeho širšom okolí úplný kľud. Menovite sa spomínajú aj obce Habura a Kalinov. VHA Bratislava, f. 55, policajná skup. Medzilaborce, č.j. 10/41.

51) VHA Bratislava, f. 53, šk. č. 95, 95/5/14-25, č. 21943 z 19. 8. 1941.

52) Tamže. Dobové dôkazy o negatívnom vnímaní ZSSR som bližšie opisoval v iných prácach, preto sa na tomto mieste už nebudem opakovať.

53) VHA Bratislava, f. 55, šk. č. 32, 55-32-3, prehľad o sit. vo vlastnej obrannej oblasti za august 1941.

54) VHA Bratislava, f. 55, šk. č. 32, 55-32-3, všeob. obranná situač. správa za október 1941. Aj v hláseniach za november sa uvádza, že „porážka komunizmu na východe má svoj hlboký účinok na ľudí kedysi oddaných komunistickej myšlienke“ (Medzilaborce) alebo „obecenstvo zjavne poukazuje na zverské a neľudské výčiny komunistov v Rusku“, pričom vraj odsudzuje terajších prívržencov tejto idey (Poprad). Tamže, 55-32-3, prehľad o situácii vo vlastnej obr. oblasti za november 1941.

55) Rusíni však vraj, aj napriek tomu, že odmietali bolševický režim, ani v týchto chvíľach nepopierali svoju príslušnosť „k ruskému národu“ od ktorého stále očakávali morálnu podporu, predovšetkým mládež. VHA Bratislava, f. 55, šk. č. 32, 55-32-3, prehľad o situácii vo vlastnej obrannej oblasti za august 1941.

vplyvu nemeckých úspechov v lete, konkrétne pripojenie Haliče k Riši. Anexia týchto zväčša etnicky ukrajinských území mala vraj vplyv najmä na tú časť Rusínov, ktorá inklinovala k Ukrajincom. Konkrétne v tom, že ich nádeje na vytvorenie „Veľkej Ukrajiny“ úplne zhasli.⁵⁶⁾

Všeobecno-politická situácia, predovšetkým vývoj na fronte, tak na jednej strane pôsobil pre režim značne optimistickým dojmom s dobrou perspektívou do budúcnosti. To uviedol aj náčelník z Medzilaboriec. Podľa neho sa dá očakávať, že „konsolidáčny proces bude vo veciach národných pokračovať“, okrem toho však zopakoval aj ďalšie, už

skôr prednesené propozície, najmä pozdvihnutie sociálno-ekonomickej úrovne rusínskeho obyvateľstva. Toho sa malo aktuálne dosiahnuť najmä prerozdelením židovskej pôdy do rúk „spolahlivým Rusínom“. V chudobnom kraji by to bol vraj veľmi zásluhný čin, keďže otázka pôdy, najmä pasienkov, tu bola dlhodobo páľčivou. K tomu však už nakoniec, ako je známe, nedošlo. Situácia sa totiž začala pre režim vyvíjať nepriaznivo a po vojnovom obrate roku 1943 sa dostal do hlbkej vnútornej krízy. Vtedy nastala aj nová etapa vzťahu Rusínov k režimu. Alebo presnejšie, začas skrývané cistenie sa mohlo už otvorenejšie prejavíť.⁵⁷⁾

SUMMARY

Among Ruthenians the social-economic problems were accompanied by the weak national feeling living during the Slovak republic 1939-1945. Ruthenians were not recognized as nationality and the regime was suspicious towards them for proclivity towards the Hungary. Many Greek-catholic priests were considered to be „agents“ of Hungarian irredentist movement. Bad economic situation caused that many Ruthenians sympathized with USSR and it's „social justice“. Slovak regime therefore considered Ruthenian national movement to be the state-security problem and tried to pacify it and to slovakize Ruthenians as a group. The public propagation of the Ruthenian national identity, mostly during the census of 1940, was looked after by the state apparatus, Gendarmerie and the military surveillance took it's part as well. However, among Ruthenians there were no significant signs of disagreement to regime visible in 1941. In contrary, after the stabilization of the regime and after the break out of the anti-Soviet war there were no voices of disagreement. The cruel reality at the Soviet Ukraine caused temporary „consolidation“ of the Ruthenian question.

56) Okrem toho bol ukrajinský smer oslabený aj administratívnymi zásahmi úradov – niekoľkí predáci tohto smeru boli buď prepustení zo štátnych služieb alebo boli presunutí do izolácie. VHA Bratislava, f. 55, šk. č. 32, 55-32-3, prehľad o sit. vo vlastnej obrannej oblasti za august 1941.

57) Aj keď to už presahuje rámec práce, poznamenám, že nespoľahlivosť Rusínov vo vzťahu k režimu sa prejavila aj v armáde. Vzhľadom na početnosť, prebehlo r. 1943 oveľa viac Rusínov, než Slovákov. V priebehu vyšetrovania týchto prípadov sa naznačovalo, že vzájomná nedôvera režimu a Rusínov mala hlbšie korene. Tak napr. o Petrovi Savkovi žandárska stanica z Medzilaboriec hlásila, že ako Rusín je „naklonený ZSSR“, rovnako ako jeho príbuzní. Ba, dodávajú žandári, „v Medzilaborciach nielen táto rodina, ale i ostatní občania rusínskej národnosti sú naklonení ZSSR“. VHA Bratislava, f. 55, šk. č. 65, hlásenie ŽS Medzilaborce z 15. 11. 1943. V súvislosti s dezerciou Ondreja Baču z Vyšného Orlíka zas žandári referovali, že nielen on bol „zarytého veľ'korusko-komunistického zmýšľania“, hoci toto vraj verejne najavo nedával. Aj ostatné obyvateľstvo v obci vraj prevažne „zmýšľania veľ'koruského“. Tamže, hlásenie ŽS Vyšný Orlík z 20. 11. 1943.

Problematika vnútorného nepriateľa v činnosti II. odboru XII. správy ZNB v roku 1980

Mgr. Jerguš Sivoš

(1979), absolvent Pedagogickej fakulty UK Bratislava, doktorand na Katedre histórie TU Trnava, pracuje v ÚPN.

Štátna bezpečnosť, ako mocenský aparát zabezpečujúci hegemoniu Komunistickej strany Československa, zameriavala svoju pozornosť aj na občanov vlastnej krajiny, ktorých totalitný režim považoval z rôznych príčin za nepohodlných. Činnosť tzv. vnútorného nepriateľa monitorovala prostredníctvom siete tajných spolupracovníkov a dôverníkov, spravodajskej techniky, sledovania a kontroly korešpondencie. Poznatky a informácie, zhromažďované v osobných zväzkoch, rovnako ako analytické materiály dostávali najvyšší štátni a stranícki funkcionári, predstavitelia ŠtB a sovietskej KGB. Najexponovanejší predstavitelia tzv. vnútornej opozície boli vedení v evidencii ako nepriateľské osoby (NO).

Činnosť kontrarozvedky výrazne ovplyvnila politické udalosti v Československu v rokoch 1968 – 1969. Pod vplyvom Pražskej jari stratila táto zložka Štátnej bezpečnosti takmer 50 % agentúry¹⁾ a v dôsledku prijatia Ústavného zákona o československej federácii sa dostala do situácie, keď jej jednotlivé kontrarozvedné útvary riadili až traja ministri vnútra. Obdobie organizačnej stabilizácie trvalo päť rokov a diskusiu o podobe československej kontrarozvedky ukončil až rozkaz federálneho ministra vnútra Jaromíra Obziny²⁾ č. 15/1974 z 20. mája 1974. V snahe o „prehĺbenie kontrarozvednej práce“ boli k 1. júlu 1974 zriadené tri centrálné kontrarozvedné útvary so sídlom v Prahe, ktoré mali zabezpečovať činnosť Štátnej bezpečnosti po línii ochrany ekonomiky a boja s tzv. vonkajším a vnútorným nepriateľom. Na Slovensku vznikla, pod krycím názvom XII. správa federálneho ministerstva vnútra (ďalej FMV), Správa kon-

trarozvedky v Bratislave, ktorá mala vykonávať kontrarozvednú činnosť v určených objektoch a problematikách federálneho, resp. republikového charakteru.

Zodpovednosť za stav a úroveň kontrarozvednej práce na úseku vnútorného spravodajstva na celom území Československa prevzala v polovici roku 1974 Správa kontrarozvedky pre boj proti vnútornému nepriateľovi pod vedením plk. RSDr. Vladimíra Stárka.³⁾ Správu, operujúcu pod krycím názvom X. správa FMV, tvorilo okrem funkčných útvarov aj päť výkonných, operatívnych odborov, ktoré rozpracovávali jednotlivé záujmové problematiky Štátnej bezpečnosti: I. odbor – pravicové a oportunistické sily, II. odbor – kultúra, veda, oznamovacie prostriedky a ideodiverzné centrá, III. odbor – mládež, školstvo, zahraniční študenti, šport, IV. odbor – antisocialistické sily, V. odbor – nepriateľské sily v cirkvách a sektách a zahraničné cirkevné centrá.⁴⁾ X. správa FMV v rámci svojich vymedzených právomocí a kompetencií riadila a kontrolovala činnosť II. odborov na krajských správach ŠtB, ktoré problematiku tzv. vnútorného nepriateľa rozpracovávali na úrovni kraja. Vzťah k XII. správe FMV upravoval rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 34/1974 z 8. októbra 1974.⁵⁾ Náčelník X. správy FMV disponoval širokou právomocou – vyjadroval sa k vnútornému členeniu II. odboru XII. správy FMV, systematizácii, plánovaným stavom, prípadným štrukturálnym zmenám a personálnemu obsadeniu funkcie náčelníka odboru. Podľa zamerania kontrarozvednej činnosti, stanovenej ministrom vnútra ČSSR, určoval hlavné smery činnosti pre ročné vykonávacie plány II. odboru a vyjadroval sa

1) Koncom roka 1967 využívala československá kontrarozvedka 11 603 tajných spolupracovníkov. Do konca roka 1969 klesol ich počet o 49,8%, na 5 936. Archiv Ministerstva vnútra ČR (A MV ČR), f. A31/2, Inv. j. 162. Grafické znázornění vývoje KTR rozpracování a TS 1967–1979.

2) Doc. PhDr. Jaromír Obzina, CSc. bol federálnym ministrom vnútra od 30. 3. 1973 do 20. 6. 1983.

3) Plk. RSDr. Vladimír Stárek (1924) bol náčelníkom X. správy ZNB od 1. 6. 1974 do 31. 5. 1982. K 20. 4. 1976 povýšený do hodnosti generálmajor.

4) K problematike činnosti X. správy ZNB pozri: KOUTEK, Ondřej: X. správa SNB – útvar Štátní bezpečnosti určený pro boj proti tzv. vnitřnímu nepříteli. In: *Securitas imperii* č. 14. Praha 2006, s. 354–410.

5) Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 34/1974 z 8. 10. 1974. Úprava součinnosti mezi II., X. a XI. správou a XII. správou.

k návrhom týchto plánov pred ich schválením náčelníkom XII. správy FMV. Určoval taktiku a metodiku spravodajskej činnosti, ako aj rozsah objektov a problematik, ktoré mali byť spravodajsky rozpracovávané, schvaľoval postup pri previerkach signálov a rozpracovávaní prípadov a zakladal kontrolné zväzky na akcie rozpracovávané II. odborom XII. správy FMV. V rámci zabezpečenia informovanosti slovenských stranických funkcionárov bol náčelník X. správy FMV povinný zasielať poznatky majúce vzťah k územiu Slovenska pre informáciu I. tajomníkovi Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS).

II. odbor XII. správy FMV, ktorý od júla 1974 viedol plk. Michal Dušák,⁶⁾ tvorili najskôr tri, od júna 1977 štyri oddelenia: 1. oddelenie – pravica, pravicový oportunizmus, 2. oddelenie – kultúra, veda, oznamovacie prostriedky, 3. oddelenie – mládež, školstvo, spoločenské organizácie a politické strany národného frontu, sionizmus, maďarský nacionalizmus, slovenský separatizmus, zvláštne oddelenie – cirkev a sekty.

V druhej polovici 70. rokov ŠtB rozpracovávala niekoľko skupín predstaviteľov tzv. pravice, ktorí sa formovali z bývalých funkcionárov a pracovníkov štátnych, stranických, kultúrnych, vedeckých a bezpečnostných orgánov a organizácií, vylúčených z verejného života v rámci normalizačného procesu. V pozornosti boli aj ďalšie skupiny osôb, pôsobiace v záujmových objektoch (oznamovacie prostriedky, sionistické organizácie, štátne úrady), emigranti a tzv. ľudáci. Kontrarozvedke sa prostredníctvom tajných spolupracovníkov podarilo úspešne preniknúť do týchto záujmových skupín a začiatkom 80. rokov spoľahlivo kontrolovala činnosť tzv. vnútorného nepriateľa. K 31. decembru 1980 Štátna

bezpečnosť využívala na Slovensku proti tzv. vnútornému nepriateľovi 1 118 tajných spolupracovníkov (TS), z toho 170 XII. správa ZNB, 385 Správa ŠtB Bratislava, 228 Správa ŠtB Banská Bystrica a 335 Správa ŠtB Košice.⁷⁾ II. odbor XII. správy ZNB rozpracovával 158 osôb – 25 v osobnom operatívnom zväzku (OS), 37 v zväzku preverenia signálu (S), 96 v spise preverovanej osoby (PO) a 1 prípad, neznámeho páchatela, v agentúrno-pátracom zväzku (P). Okrem spomínaného počtu tajných spolupracovníkov operatívni pracovníci tohto odboru evidovali 223 dôverníkov (D), 19 kandidátov tajnej spolupráce (KTS) a 9 konšpiračných (KB) a 8 prepožičaných bytov (PB), ktoré využívali na schôdzkovú činnosť s preverenou a spoľahlivou agentúrou. Pri sledovaní osôb jeho pracovníci spolupracovali s odborom sledovania a pri nasadzovaní a využívaní spravodajsko-technických úkonov (odpočúvanie, kontrola korešpondencie, tajné prehliadky bytov) s odborom spravodajskej techniky XII. správy ZNB.⁸⁾

Činnosť II. odboru XII. správy ZNB v roku 1980 približuje dokument „Zhodnotenie pracovných výsledkov za 2. odbor XII. S-ZNB za rok 1980.“⁹⁾ Dokument vypracovali na základe materiálov náčelníkov oddelení na Analyticko-informačnom odbore XII. správy ZNB 9. januára 1981. Výtlačky boli expedované 13. januára 1981 na štyri úrovne. Na základe rozdeľovníka, môžeme sledovať hierarchiu kontrarozvedných útvarov, postup informácií na jednotlivé úrovne, ale najmä dôležitosť, ktorú problematike boja proti tzv. vnútornému nepriateľovi pripisovali bezpečnostné orgány nielen ČSSR, ale predovšetkým ZSSR. Po jednom výtlačku dostali náčelník X. správy ZNB genmjr. Vladimír Stárek, náčelník XII. správy ZNB plk. Jozef Vavro,¹⁰⁾ sovietsky „poradca,“ príslušník KGB legalizovaný na generálnom konzuláte ZSSR,

6) Plk. Michal DUŠÁK (1923) bol účastníkom Slovenského národného povstania a do služieb ZNB vstúpil v roku 1946, niekoľko mesiacov po ukončení vojenskej služby. Pracoval na viacerých útvaroch Štátnej bezpečnosti na východnom Slovensku. V roku 1971 bol menovaný do funkcie zástupcu náčelníka odboru vnútorného spravodajstva Hlavnej správy Štátnej bezpečnosti SSR v Bratislave a v polovici roku 1973 do funkcie náčelníka odboru. Po vzniku XII. správy až do polovice roku 1983, kedy odišiel do dôchodku, viedol odbor pre boj proti vnútornému nepriateľovi.

7) X. správa FMV ako centrálny útvar FMV pre boj proti tzv. vnútornému nepriateľovi riadila k 31. 12. 1980 celkom 609 tajných spolupracovníkov, z toho 606 agentov a 3 rezidentov. A MV ČR, f. A31/2, Inv. j. 166. Statistické prehľady osôb evidovaných, KTR rozpracovaní, TS a schůzkových bytů za r. 1980.

8) Odbor sledovania zabezpečoval na základe požiadaviek operatívnych pracovníkov 2. odboru XII. správy v roku 1978 sledovanie rozpracovávaných osôb 115-krát, v roku 1979 89-krát a v roku 1980 69-krát.

9) Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), f. XII. správa FMV, šk. č. 40. Prvým dokumentom, ktorý zachytáva vyhodnotenie činnosti XII. správy FMV po línii vnútorného nepriateľa je zhodnotenie pracovných výsledkov 2. odboru XII. správy FMV za rok 1978. Tento dokument, uložený v A ÚPN, bude publikovaný v pripravovanej publikácii o činnosti XII. správy FMV. Ďalšie ročné zhodnotenia práce 2. odboru, z rokov 1984–1988, sa nachádzajú v A MV ČR.

10) Plk. Jozef VAVRO (1926) začínal svoju kariéru v ZNB v roku 1950 ako starší referent II. odboru krajského veliteľstva Štátnej bezpečnosti v Košiciach. Od roku 1954 pôsobil ako zástupca náčelníka a od roku 1955 náčelník OO MV Moldava nad Bodvou. V rokoch 1956 až 1969 pracoval v riadiacích funkciách na úrovni odboru na Krajskej správe ZNB Správe Štátnej bezpečnosti v Košiciach. Od 1. mája 1969 bol zástupcom náčelníka Hlavnej správy ŠtB SSR Bratislava a od 1. júla 1974 zástupcom náčelníka XII. správy. Od 1. júna 1979 až do odchodu do dôchodku v júli 1986 bol náčelníkom XII. správy. V Moskve absolvoval v roku 1960 ročnú operatívnu školu KGB a v roku 1974 trojmesačný kurz na vysokej škole KGB.

gen. Burmistrov¹¹⁾ a náčelník II. odboru XII. správy ZNB plk. Michal Dušák. Piaty výtlačok zostal uložený na Analyticko-informačnom a Štatisticko-evidenčnom odbore.

Zhodnotenie predstavovalo zhrnutie pracovných výsledkov a ich porovnanie s vykonávacím plánom práce odboru, ktorý koncom roku 1979 po zapracovaní pripomienok náčelníkov odborov X. správy ZNB schválil náčelník XII. správy ZNB. Vnútorne bolo rozdelené do štyroch častí. Prvá obsahovala zhodnotenie konkrétnych prípadov kontrarozviedneho rozpracovania a práce s agentúrou a druhá zhodnotenie dosiahnutých výsledkov po problematikách odboru. V tretej časti sa nachádzali štatistické prehľady o počtoch a druhoch operatívnych a agentúrnych zväzkov, prehľady o novozavedených a ukončených zväzkoch v roku 1980 a prehľad spôsobu realizácie jednotlivých prípadov. Poslednú časť tvoril výkaz o preventívno-výchovných, profylaktických a rozkladných opatreniach za rok.

V dokumente sa nachádzajú informácie predovšetkým k činnosti predstaviteľov tzv. pravicového oportunistu – Miroslavovi Kusému, Milanovi Šimečkovi, Júliusovi Strinkovi, Dominikovi Tatarkovi, Jozefovi Jablonikom, Hane Ponickéj a iných. Meno Alexandra Dubčeka bude čitateľ v dokumente hľadať márne, hoci Štátna bezpečnosť rozpracovávala nielen samotného Dubčeka (akcia „ESER“), ale aj jeho synov Pavla, Petra a Milana (akcie „PRIMA“, „SECUNDA“ a „TERCIA“). Ako „hlavnému objektovi z radov pravice“ mu bola venovaná zvláštna pozornosť a preto plány a hodnotenia rozpracovania jeho osoby boli vykonávané v samostatných dokumentoch pracovními 1. oddelenia II. odboru XII. správy ZNB.

Text dokumentu je prispôsobený súčasnému jazykovému úzu a opravili sme v ňom gramatické chyby (napríklad neustále chybné skloňovanie podstatného mena objekt). Či-

tateľa tiež upozorňujeme na fakt, že krycie mená, ktoré sú v úvode či poznámkach pod čiarou písané veľkými písmenami v úvodzovkách, v texte dokumentu nechávame bez úvodzoviek. Zásahy editora do textu sú odlišené kurzívou.

DOKUMENT

1981, 9. január, Bratislava.

**Zhodnotenie pracovných výsledkov
2. odboru XII. S ZNB Bratislava za rok
1980, Č.p.: KR-0022/AN-1981**

I.

Kontrarozviedna práca po problematikách 2. odboru XII. správy ZNB Bratislava bola v zmysle vytýčených úloh vo vykonávacom pláne práce na rok 1980 organizovaná na včasné odhaľovanie zámerov nepriateľskej činnosti pravicových a antisocialistických síl, prehlbovanie ich politickej izolácie a spoločenskej diskreditácie, ďalej na narušovanie a rozkladanie tzv. druhej kultúry, na prenikanie do ideodiverzných a emigrantských centier protivníka, kontrarozviednu ochranu vyčlenených objektov kultúry, vedy, oznamovacích prostriedkov a školstva, na zvyšovanie úrovne agentúrno-operatívneho rozpracovania a dokumentácie nepriateľskej činnosti, tvorivé rozvíjanie a presadzovanie osvedčených foriem preventívno-výchovných a profylaktických opatrení a budovanie ďalšej kvalifikovanej agentúry.

V zmysle uvedených cieľov a celkového zamerania, boli plánované úlohy, vyplývajúce z vykonávacieho plánu práce na rok 1980, na jednotlivých úsekoch kontrarozviednej práce splnené nasledovne:

Na úseku rozpracovania prípadov:

V prípadoch RENEGÁT¹²⁾, PASKVIL¹³⁾, ANTI¹⁴⁾, STAROSTA¹⁵⁾ a SELADON¹⁶⁾,

11) Gen. Burmistrov pôsobil na XII. správe ZNB ako „poradca“ do polovice augusta 1982.

12) Pod krycím menom „RENEGÁT“ (predtým „ŠIMON“, „KRITIK“) viedlo 1. oddelenie 2. odboru Krajskej správy ZNB Správy ŠtB Bratislava (KS ZNB S-ŠtB Bratislava) a od 22. 11. 1974 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 11 686 po problematike „VEDA“ a „PRAVICA“ od 1. 2. 1971 pozorovací, od 17. 3. 1972 osobný operatívny, od 11. 5. 1973 signálny a od 11. 1. 1977 opäť osobný operatívny zväzok k osobe Miroslav Kusý (1931). Zväzok bol archivovaný 8. 12. 1982 pod arch. č. 63 124. Miroslav Kusý bol ďalej rozpracovávaný v novozaloženom osobnom operatívnom zväzku „RENEGÁT“ (reg. č. 26 295).

13) Pod krycím menom „PASKVIL“ viedla Hlavná správa Štátnej bezpečnosti ministerstva vnútra SSR (HS ŠtB MV SSR) a od roku 1974 2. odbor XII. správy FMV od 15. 1. 1974 osobný operatívny zväzok pod reg. č. 14 648 k osobe Milan Šimečka. Zväzok bol archivovaný 8. 12. 1982 pod arch. č. 63 135. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989. Milan Šimečka bol aj naďalej rozpracovávaný v novozaloženom osobnom operatívnom zväzku „PASKVIL“ (v registračnom protokole v podobe „PASKVI“, reg. č. 26 294).

14) Pod krycím menom „ANTI“ (predtým „JABLOŇ“) viedol 2. odbor HS ŠtB MV SSR a neskôr 2. odbor XII. správy FMV po problematike „VEDA“ a „PRAVICA“ pod reg. č. 14 446 od 4. 12. 1973 spis dôverníka, od 28. 7. 1974 signálny a od 18. 11. 1975 osobný operatívny zväzok k osobe Jozef Jablonický (1933). Skartácia zväzku bola v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989. Od 9. 11. 1981 bol Jozef Jablonický rozpracovávaný 1. oddelením 2. odboru XII. správy ZNB v osobnom operatívnom zväzku „ANTI“ (reg. č. 26 293).

15) Pod krycím menom „STAROSTA“ (predtým „JULO“, „STRAKA“) viedlo 1. oddelenie 2. odboru HS ŠtB MV SSR a od roku 1974 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 15 145 v problematike „PRAVICA“ od 7. 3. 1974 spis preverovanej osoby, od 16. 4. 1977 signálny a od 2. 6. 1978 osobný operatívny zväzok k osobe Július Strinka (1928). Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená dňa 12. 12. 1989.

16) Pod krycím menom „SELADON“ (predtým „PEGAS“, „OPOZÍCIA“) viedlo 1. oddelenie 2. odboru HS ŠtB MV SSR a od 1. 7. 1974

v ktorých sú rozpracovávaní v protispoločenskej činnosti najaktívnejší predstavitelia pravice, boli – až na zavedenie STÚ „DIAGRAM“¹⁷⁾ na byte objektu SELADON – všetky plánované úlohy splnené a úspešne boli tiež zabezpečené i tie úlohy, ktoré vyplynuli zo vzniklej operatívnej situácie v priebehu roka 1980.

Komplexným využívaním agentúrno-operatívnych prostriedkov, boli v roku 1980 zaznamenané viaceré pokusy o aktivizáciu činnosti pravice v SSR a jej zapojenie do akcií pravice v ČSR, s cieľom vytvorenia tzv. jednotnej čs. opozície. Ako za najzávažnejší pokus takejto činnosti možno označiť ustanovenie objektu RENEGÁT za člena kolektívu tzv. mluvčích charty 77 a jeho programovú platformu, ktorú z titulu tejto funkcie mienil realizovať.

Zodpovedajúcimi a operatívne realizovanými opatreniami boli paralyzované všetky ich pokusy organizovaného vystúpenia už v zárodku, čím sa zabránilo presadiť sa im v širšom rozsahu a narušiť doteraz dosiahnutý stav ich politickej a spoločenskej izolácie. Naopak, realizované opatrenia ukazujú prehlbenie stavu izolácie tejto skupinky predstaviteľov pravice a to nielen v širšom prostredí pravice, ale dosiahnutý bol i čiastočný rozklad jej samotnej a to docielením určitej kompromitácie objektu RENEGÁT.

Mimo plánu si operatívna situácia vyžiadala v priebehu roka 1980 vykonať v uvedených prípadoch tieto aktívne opatrenia:

V prípade RENEGÁT – objekt Miroslav KUSÝ

a/ V januári 1980 bol po návšteve u objektu zadržaný M. HÜBL z Prahy, ktorému boli odňaté písomnosti J. JABLONICKÉHO, ktoré chcel preniesť do Prahy za účelom rozširovania. Po zadržaní HÜBLA boli vykonané následné výsluchy KUSÉHO a JABLONICKÉHO.

b/ V apríli 1980 boli v súčinnosti so S-ŠtB Brno prijaté a realizované opatrenia k prerušeniu spojenia KUSÉHO a ŠIMEČKU cez Brno, s niektorými predstaviteľmi pravice v ČSR,

ako sú VACULÍK, KLÍMA, ŠIMSA a BATTEK s následnými výsluchmi KUSÉHO, ŠIMEČKU a jeho rodinných príslušníkov.

c/ Po ustanovení KUSÉHO za člena kolektívu mluvčích charty, bol spracovaný plán agentúrno-operatívnych a preventívno-rozkladných opatrení, ktorý predpokladá zabrániť KUSÉMU vykonávať funkciu mluvčieho charty.

d/ V septembri 1980 bolo vykonané zadržanie objektu pri pokuse o vycestovanie do Prahy, s cieľom zabrániť mu v účasti na stretnutí členov kolektívu mluvčích charty.

e/ Vzhľadom na stúpajúcu aktivitu činnosti KUSÉHO a na to, že od 1.4.1980 bol bez zamestnania, boli vykonané opatrenia, na základe ktorých sa zamestnal ako dokumentarista v URBIONE¹⁸⁾. Toto opatrenie – poskytnutie mu výhodného zamestnania – sa ukázalo ako účinné, jednak z hľadiska obavy KUSÉHO zo straty tohto zamestnania, ale najmä z ohlasu, ktorý toto vyvolalo v prostredí pravice.

f/ Bolo realizované napojenie TS SABINA¹⁹⁾ na KUSÉHO a vytvorené predpoklady jeho aktívneho rozpracovania týmto TS.

V prípade PASKVIL – objekt Milan ŠIMEČKA

a/ Bola dokumentovaná prekladateľská činnosť a obdržané honoráre manželky objektu a vykonané opatrenia k zamedzeniu jej ďalšej prekladateľskej činnosti, ako aj externého vyučovania anglického jazyka.

b/ Boli vykonané opatrenia a informované vedenie SVŠT²⁰⁾ v Bratislave o chovaní sa syna objektu, Petra, počas letnej brigády v NDR v roku 1979, kde prichádzal do styku so študentami ZSSR, ktorých ohováral a osočoval.

c/ Boli vykonané opatrenia v Bratislave, Pardubiciach a Prahe, k zabráneniu prijatia na vysokoškolské štúdiu syna objektu, Milana, kde sa o štúdium uchádzal, ako aj opatrenia, aby mu nebolo povolené štúdium v KZ,²¹⁾ kde taktiež o štúdium prejavil záujem.

d/ K samotnému objektovi bola vykonaná dokumentácia rozpredaja TK²²⁾

1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 13 651 po problematike „KULTÚRA“, resp. „PRAVICA“ od 1. 3. 1973 signálny a od 2. 5. 1974 osobný operatívny zväzok k osobe Dominik Tatarka (1913). Zväzok bol archivovaný 14. 6. 1989 pod arch. č. 100 968.

17) Spravodajsko-technický úkon „DIAGRAM“ (dlhodobé odpočúvanie) nasadzovali, obsluhovali a vyťažovali pracovníci VI. odboru XII. správy FMV (odbor spravodajskej techniky).

18) Štátny inštitút urbanizmu a územného plánovania

19) Agentúrny zväzok „SABINA“ k osobe Rudolf Olšinský (1933) bol zavedený 19. 11. 1979 na 1. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „PRAVICA“ pod reg. č. 23 596. Archivovaný bol dňa 27. 7. 1983 pod arch. č. 71 783.

20) Slovenská vysoká škola technická

21) Kapitalistické zahraničie.

22) Tuzexové koruny.

na pracovisku, ktorej okolnosti bude využité k jeho ďalšiemu rozpracovaniu.

V prípade ANTI – objekt Jozef JABLO-NICKÝ

a/ Na pracovisku objektu boli vykonané v troch prípadoch STÚ ANALÝZA²³⁾, ktoré potvrdili, že objekt naďalej aktívne spracováva písomnosti protispoločenského charakteru.

b/ Vzhľadom na aktívnu činnosť objektu a jeho ďalšie zámery, bol spracovaný návrh aplikovania STÚ DIAGRAM na jeho byte.

c/ V súčasnej dobe je sústredovaná dokumentácia a odborné posudzovanie obsahovej závadnosti ním spracovaných písomností, najmä tých, ktoré sú publikované v kapitalistickom zahraničí.

V prípade SELADON – objekt Dominik TATARKA

a/ Začiatkom roka 1980 boli s ním vykonané tri pohovory, na základe jeho stykov s VC²⁴⁾ a publikovania jeho práce v emigrantských časopisoch.

b/ Vzhľadom na pretrvávajúcu aktivitu činnosti objektu a nebezpečie jeho ďalšieho zneužívania, najmä jeho prác k zverejňovaniu v kapitalistickom zahraničí a rozširovaniu v edícii PETLICA, bolo prikrčené ku koordi-

novaniu jeho pozitívneho ovplyvňovania s MK SSR²⁵⁾ a SLF.²⁶⁾

c/ V náväznosti na tieto opatrenia, bol nami vykonaný výsluch Jána MLYNÁŘÍKA z Prahy, pri ktorom mu bolo dôrazne vytknuté jeho zneužívanie osoby TATARKU k protispoločenskej činnosti. I toto opatrenie sa ukazuje ako účinné.

K tlmeniu aktivity protispoločenskej činnosti, k rozkladu a izolácie objektov rozpracovávaných v prípadoch RENEGÁT, PASKVIL a ANTI, boli využívané tiež ich styky – najmä osoby – rozpracovávané v prípadoch STAROSTA, SÉPIA²⁷⁾ a HETERA²⁸⁾. Použitím tejto formy kontrarozviednej práce boli v uvedenom smere dosiahnuté viaceré pozitívne výsledky.

S cieľom paralyzovania činnosti objektov rozpracovávaných v uvedených prípadoch a docielenia preventívno-rozkladných opatrení bolo s nimi, ich rodinnými príslušníkmi a dôvernými stykmi, vykonaných v priebehu roka 1980 celkom 39 výsluchov a pohovorov.

Aj v ostatných prípadoch vedených po problematike vyčlenenej pravice, konkrétne v prípadoch EMISÁR,²⁹⁾ HORÁK,³⁰⁾ FILIP,³¹⁾ EXPERT,³²⁾ HRAD,³³⁾ VŠEVED,³⁴⁾ DIPLO-

23) Aj spravodajsko-technický úkon „ANALÝZA“ (tajná technická prehliadka) zabezpečovali pracovníci VI. odboru XII. správy FMV.

24) Vízový cudzinec.

25) Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky.

26) Slovenský literárny fond.

27) Pod krycím menom „SÉPIA“ (predtým „DOKTOR“) viedol 2. odbor HS ŠtB MV SSR a od roku 1974 XII. správy FMV po problematike „SIONIZMUS“ pod reg. č. 14 814 od 22. 1. 1974 spis preverovanej osoby a od 30. 11. 1978 osobný operatívny zväzok k osobe Soňa Čechová (1930). Zväzok bol archivovaný 2. 12. 1982 pod arch. č. 63 057.

28) Pod krycím menom „HETERA“ (predtým „PENTA“) viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 3. 7. 1973 1. oddelenie 2. odboru HS ŠtB MV SSR pod reg. č. 13 879 po problematike „SIONIZMUS“ od 11. 5. 1973 signálny a od 2. 5. 1974 osobný operatívny zväzok k osobe Alma Münzová (1931). Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 12.12.1989.

29) Pod krycím menom „EMISÁR“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 16. 9. 1974 2. odbor XII. správy FMV pod reg. č. 12 141 od 28. 9. 1971 pozorovací, od 4. 4. 1972 osobný operatívny, od 19. 6. 1973 signálny a od 25. 1. 1977 opäť osobný operatívny zväzok k osobe Viktor Pavlenda (1928). Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená dňa 12. 12. 1989.

30) Pod krycím menom „HORÁK“ viedla HS ŠtB MV SSR, neskôr XII. správa FMV a od 16. 12. 1986 ObS ZNB Bratislava III pod reg. č. 14 641 od 15. 1. 1974 spis preverovanej osoby, od 20. 3. 1975 signálny a od 22. 9. 1980 osobný operatívny zväzok k osobe Jarolím Heteš (1926). Zväzok bol archivovaný 30. 12. 1986 pod arch. č. 84 657.

31) Pod krycím menom „FILIP“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava, od 4. 4. 1972 2. odbor HS ŠtB MV SSR, od 25. 7. 1973 opäť KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 22. 11. 1974 2. odbor XII. správy FMV pod reg. č. 11 519 po problematike „KULTÚRA“ od 19. 10. 1972 v rámci skupinového zväzku „ÉTER“ (reg. č. 11 517) agentúrno-pátrací zväzok a od 4. 4. 1972 osobný operatívny zväzok k osobe Svetozár Štúr (1929). Zväzok bol archivovaný 13. 4. 1987 pod arch. č. 86 668.

32) Pod krycím menom „EXPERT“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a neskôr 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 14 556 od 4. 1. 1974 spis nepriateľskej osoby a od 3. 5. 1976 signálny zväzok osobe Jozef Trokan (1919). Zväzok bol archivovaný 7. 10. 1988 pod arch. č. 96 435. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.

33) Pod krycím menom „HRAD“ viedlo 1. oddelenie, od 13. 7. 1972 2. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava, od 22. 9. 1974 XII. správy FMV a od 18. 12. 1986 ObS ZNB Bratislava pod reg. č. 12 237 po problematike „VEDA“ od 13. 1. 1972 pozorovací, od 4. 4. 1972 osobný operatívny a od 8. 5. 1973 signálny zväzok k osobe Samuel Falčan (1920). Zväzok bol archivovaný 30. 12. 1986 pod arch. č. 84 591. Skartácia zväzku je v RP vyznačená dňa 6. 12. 1989.

34) Pod krycím menom „VŠEVED“ (predtým „VILI“, „KANÁL“) viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 13. 8. 1976 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 18 100 po problematike „PRAVICA“ od 15. 12. 1975 spis preverovanej osoby, od 18. 2. 1976 signálny a od 25. 1. 1977 osobný operatívny zväzok k osobe Viliam Ciklamini (1932). Zväzok bol archivovaný 12. 8. 1987 pod arch. č. 88 757. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.

MAT,³⁵⁾ KONTRA,³⁶⁾ PRÁVNIK,³⁷⁾ ŠÉF,³⁸⁾ HRON,³⁹⁾ SKALA,⁴⁰⁾ HRÁČ,⁴¹⁾ KNIHÁR⁴²⁾ a TOPOĽ,⁴³⁾ v ktorých úlohy z hľadiska vytýčených cieľov boli orientované prevažne k aktívnej kontrole činnosti osôb v týchto rozpracovávaných boli všetky plánované úlohy - až na dve - splnené. Nesplnili sa tieto úlohy:

a/ V prípade HORÁK nebolo prikročené k nútenému styku s objektom z dôvodov jeho stupňujúcich sa negatívnych prejavov.

b/ V prípade FILIP bolo upustené od zavedenia STÚ DIAGRAM na byte objektu z dôvodov, že k nemu prestali dochádzať pracovno-orientované osoby.

Na základe doterajších prejavov, bol s objektom vykonaný preventívno-rozkladný pohovor, ktorý podľa doteraz získaných poznatkov splnil svoj účel v tom, že po uskutočnenom pohovore objekt upúšťa od predchádzajúcej činnosti.

Mimo plánovaných úloh bolo prikročené k nútenému styku s objektom TOPOĽ, ktorý plní účel najmä z hľadiska jeho spravodajského využívania k ďalším objektom rozpracovávaných po problematike vyčlenenej pravice. K aktívne kontrolovaným objektom v prípadoch HORÁK, FILIP, EXPERT, HRAD, EMISÁR, VŠEVED,

DIPLOMAT, KONTRA, PRÁVNIK a ŠÉF, boli i v roku 1980 zaznamenávané poznatky o ich negatívnych postojoch a prejavoch k medzinárodným a vnútropolitickým udalostiam, kritickom vyjadrovaní sa k ekonomickej situácii u nás, o spochybnovaní politiky KSSZ a KSCĽ, ohováraní čelných predstaviteľov ZSSR a ČSSR a podobne.

Naproti tomu osoby rozpracovávané v prípadoch HRON, SKALA, HRÁČ, KNIHÁR a TOPOĽ vyjadrovali súhlas s politikou KSCĽ, uskutočňovanou ako v medzinárodnej, tak i vnútro politickej a ekonomickej oblasti.

Po ďalších problematikách vnútorného spravodajstva, menovite kultúry, vedy, oznamovacích prostriedkov, školstva, mládeže, športu, Zväzarmu, ochrany obrodenej politických strán a masových organizácií Národného frontu, ľudáckeho a maďarského nacionalizmu, sionizmu, IDC⁴⁴⁾ a EC⁴⁵⁾ a po problematike ostatných antisocialistických síl, bola hlavná pozornosť v zmysle vykonávacieho plánu práce na rok 1980 venovaná rozpracovaniu týchto prípadov:

V prípade OSVETÁR⁴⁶⁾ boli prostredníctvom agentúrnej a dôverníckej siete, ako aj núteným

35) Pod krycím menom „DIPLOMAT“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 16. 7. 1975 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 14 932 po problematike „PRAVICA“ od 8. 2. 1974 spis preverovanej osoby a od 28. 8. 1979 zväzok preverenia signálu k osobe Ján Telúch (1909). Zväzok bol archivovaný 22. 5. 1985 pod arch. č. 74 657.

36) Pod krycím menom „KONTRA“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 16 644 po problematike „PRAVICA“ od 12. 2. 1975 spis preverovanej osoby, od 19. 8. 1976 signálny a od 25. 1. 1977 osobný operatívny zväzok k osobe Štefan Martišek (1925). Zväzok bol archivovaný 30. 12. 1986 pod arch. č. 84 791. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.

37) Pod krycím menom „PRÁVNIK“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 16 632 po problematike „PRAVICA“ od 11. 2. 1975 signálny zväzok, od 15. 6. 1977 spis preverovanej osoby a od 28. 8. 1979 opäť signálny zväzok k osobe Jozef Daško (1926). Zväzok bol archivovaný 26. 5. 1982 pod arch. č. 60 968. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.

38) Pod krycím menom „ŠÉF“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 16 643 po problematike „PRAVICA“ od 12. 2. 1975 zväzok preverenia signálu, od 17. 1. 1978 spis preverovanej osoby a od 28. 8. 1979 opäť zväzok preverenia signálu k osobe Ján Sútör (1926). Zväzok bol archivovaný 2. 1. 1985 pod arch. č. 72 713.

39) Pod krycím menom „HRON“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava, od 10. 3. 1972 2. odbor HS ŠtB MV SSR a od 18. 12. 1986 ObS ZNB Bratislava II pod reg. č. 12101 po problematike „NEPRIATELSKÉ OSOBY (NO)“ od 23. 8. 1971 pozorovací a od 10. 3. 1972 osobný operatívny zväzok k osobe Anton Ťažký (1921). Zväzok bol archivovaný 30. 12. 1986 pod arch. č. 85 002. Skartácia zväzku je vyznačená 6. 12. 1989.

40) Pod krycím menom „SKALA“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava, od 10. 3. 1972 2. odbor HS ŠtB MV SSR, od 14. 3. 1975 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV a od 18. 10. 1986 ObS ZNB Bratislava III pod reg. č. 11 915 po problematike „KULTÚRA“ a „PRAVICA“ od 4. 5. 1971 signálny a od 10. 3. 1972 osobný operatívny zväzok k osobe Jozef Zrak (1929). Zväzok bol archivovaný 30. 12. 1986 pod arch. č. 85 057.

41) Pod krycím menom „HRÁČ“ viedlo 1. oddelenie, od 13. 2. 1972 2. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava, od 16. 7. 1973 1. oddelenie 2. odboru HS ŠtB MV SSR a neskôr 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 12 463 po problematike „VEDA“ od 16. 5. 1972 signálny a od 11. 1. 1977 osobný operatívny zväzok k osobe Karol Minárik (1930). Zväzok bol archivovaný 15. 8. 1988 pod arch. č. 95 480. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.

42) Pod krycím menom „KNIHÁR“ viedlo 1. oddelenie, od 13. 7. 1972 2. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 16. 7. 1973 2. odbor HS ŠtB MV SSR a neskôr 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 11 685 po problematike „VEDA“ od 1. 2. 1971 pozorovací, od 4. 4. 1972 osobný operatívny, od 7. 5. 1973 signálny a od 5. 9. 1980 opäť osobný operatívny zväzok k osobe Milan Strhan (1929). Zväzok bol archivovaný 4. 1. 1987 pod arch. č. 85 135. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.

43) Pod krycím menom „TOPOĽ“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 22. 9. 1974 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 12 222 po problematike „NO“ a „PRAVICA“ od 10. 1. 1972 pozorovací, od 24. 3. 1972 osobný operatívny a od 26. 4. 1973 signálny zväzok k osobe Štefan Sádovský (1928). Zväzok bol archivovaný 13. 7. 1984 pod arch. č. 70 846.

44) Ideodiverzná centrá.

45) Emigrantské centrá.

46) Pod krycím menom „OSVETÁR“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 6. 3. 1974 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 12 219 po problematike SIONIZMUS od 6. 1. 1972 pozorovací a od 4. 4. 1972 osobný operatívny zväzok k osobe Peter Karvaš (1920). Zväzok bol archivovaný 19. 11. 1984 pod arch. č. 72 179.

stykom, dosiahnuté prehíbenia izolácie objektu v pravicovom prostredí, od ktorého sa v poslednej dobe aj sám dištancuje, pričom vyhlasuje, že sa nemieni v žiadnom prípade nechať zneužiť k akejkoľvek protispoločenskej činnosti. V súvislosti s tým sa vyhýba aj všetkým neoficiálnym stretnutiam s cudzími štátnymi príslušníkmi, prejavujúcimi záujem o jeho osobu alebo tvorbu.

Podobných výsledkov bolo dosiahnutých i v prípade ŽILINSKÝ⁴⁷⁾, ktorý pod našim vplyvom prerušil osobné styky so signatármi charty 77 Miroslavom KUSÝM a ďalšími pravicovo orientovanými osobami, ku ktorým však aj naďalej prechováva značné sympatie. Vzhľadom na jeho fyzický vek, zdravotný stav a rodinné problémy však nie je predpoklad, že by sa znovu aktívne zapojil do protispoločenskej činnosti.

Kontrolou a previerkami stykov a činnosti objektu prípadu SOCHA⁴⁸⁾ bolo potvrdené, že tento sympatizuje s výtvarnými umelcami propagujúcimi tzv. druhú kultúru, avšak nebolo zistene, že by sa v priebehu roka 1980

zúčastnil niektorej z nelegálnych výstav poriadaných zástancami tohoto smeru a taktiež neboli potvrdené ani jeho bližšie styky na ZÚ USA v Prahe.

V prípade TLAČIAR⁴⁹⁾ boli realizované komplexné opatrenia k zisteniu a zadokumentovaniu činnosti objektu – rozmnožovaniu protispoločensky zameraných písomností – na základe ktorých bol spracovaný návrh a prípad bol odstúpený k realizácii orgánom 3. odboru Správy vyšetrovania ŠtB v Bratislave, ktorý ho ukončili prevedením profylaktických opatrení.

V ďalších prípadoch LEKTOR,⁵⁰⁾ ŠPORT,⁵¹⁾ ŠIMAKO⁵²⁾ a VEZÍR⁵³⁾ sa prevedenými opatreniami vyrátili pôvodné podozrenia o ich protispoločenskej činnosti a z toho dôvodu boli vzťahy týchto prípadov uložené do archívu. Objekt prípadu DUŠAN⁵⁴⁾ sa v priebehu previerky prejavil ako vhodný typ pre spravodajské využitie a preto bol na neho založený vzťah KTS.

V prípadoch DEMOKRAT,⁵⁵⁾ ADVOKÁT,⁵⁶⁾ SOCIOLOG,⁵⁷⁾ NEPRIATEL,⁵⁸⁾ NO-

- 47) Pod krycím menom „ŽILINSKÝ“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 18 296 po problematike „PRAVICA“ od 27. 1. 1976 spis preverovanej osoby a od 15. 2. 1977 osobný operatívny vzťah k osobe František Oravec (1930). Vzťah bol archivovaný pod arch. č. 73 502. Skartácia vzťahu je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.
- 48) Pod krycím menom „SOCHA“ (predtým „AKADEMIK“) viedlo 2. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 15361 od 26. 5. 1976 signálny a od 9. 2. 1981 osobný operatívny vzťah k osobe Jozef Jankovič (1937). Vzťah bol archivovaný 14. 6. 1984 pod arch. č. 70 380.
- 49) Vzťah preverenia signálu „TLAČIAR“ k osobe Jozef Karol Fleischer (1946) bol zavedený 8. 1. 1980 na 2. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „KULTÚRA“ pod reg. č. 23 892. Vzťah bol archivovaný dňa 16. 4. 1980 pod arch. č. 46 868.
- 50) Vzťah preverenia signálu „LEKTOR“ k osobe Ladislav Volko (1944) bol zavedený 13. 5. 1978 na 2. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „KULTÚRA“ pod reg. č. 21 754. Vzťah bol archivovaný 19. 12. 1980 pod arch. č. 50 768.
- 51) Vzťah preverenia signálu „ŠPORT“ k osobe Karol Polák (1934) bol zavedený na 2. oddelení 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 18 951 po problematike „KULTÚRA“. Vzťah bol archivovaný 26. 9. 1980 pod arch. č. 49 180.
- 52) Pod krycím menom „ŠIMAKO“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 22 896 po problematike „KULTÚRA“ od 7. 3. 1979 spis preverovanej osoby a od 16. 1. 1980 vzťah preverenia signálu k osobe Eva Mária Chalupová (1942). Vzťah bol archivovaný 24. 2. 1981 pod arch. č. 51 457.
- 53) Vzťah preverenia signálu „VEZÍR“ bol zavedený 14. 2. 1979 na 2. oddelení 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 16 255 po problematike „VEDA“ k osobe Ladislav Kužela (1926). Vzťah bol archivovaný 12. 8. 1980.
- 54) Spis kandidáta tajnej spolupráce „DUŠAN“ bol zavedený 24. 10. 1980 na 2. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „KULTÚRA“ pod reg. č. 25 030 k osobe Dušan Trančík (1946). Spis bol archivovaný 3. 12. 1981 pod arch. č. 65 283.
- 55) Pod krycím menom „DEMOKRAT“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava, od 6. 4. 1972 2. odbor HS ŠtB MV SSR, od 26. 7. 1973 2. odbor KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 22. 9. 1974 2. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 12 050 po problematike „VYSOKÉ ŠKOLY“ od 7. 7. 1971 signálny a od 2. 3. 1981 osobný operatívny vzťah k osobe Vojtech Hatala (1930). Vzťah bol archivovaný 20. 11. 1984 pod arch. č. 72 191.
- 56) Pod krycím menom „ADVOKÁT“ viedlo 3. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 19 877 po problematike „SLOVENSKÍ SEPARATISTI“ od 10. 2. 1977 spis preverovanej osoby, od 22. 11. 1979 signálny a od 22. 3. 1982 osobný operatívny vzťah k osobe Ján Čarnogurský (1944). Skartácia vzťahu je v registračnom protokole vyznačená dňa 5. 12. 1989.
- 57) Pod krycím menom „SOCIOLOG“ viedlo 3. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava po problematike „NO“ pod reg. č. 15 340 od 6. 4. 1974 spis nepriateľskej osoby a od 13. 6. 1975 signálny vzťah k osobe Peter Ondrejko (1940). Vzťah bol archivovaný 30. 7. 1982 pod arch. č. 61 491.
- 58) Pod krycím menom „NEPRIATEL“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a neskôr 2. odbor XII. správy FMV pod reg. č. 14 499 po problematike „NO“ od 13. 12. 1973 spis nepriateľskej osoby, od 7. 4. 1975 signálny a od 29. 6. 1982 osobný operatívny vzťah k osobe Jaroslav Fabok (1921). Vzťah bol archivovaný 23. 6. 1983 pod arch. č. 65 380. Skartácia vzťahu je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.

VINÁR,⁵⁹⁾ EKONÓM,⁶⁰⁾ FREDO⁶¹⁾ a SPOLOČNÍK⁶²⁾ nebola v uplynulom roku zaznamenaná zvýšená aktivita protispoločenskej činnosti zo strany rozpracovávaných objektov, avšak poznatky potvrdzujú, že títo naďalej zotrávajú na svojich nepriateľských a protispoločenských postojoch, ktoré dávali najavo, najmä v súvislosti s významnejšími politickými a spoločenskými podujatiami, prípadne v súvislosti s vývojom zahranično-politickej situácie. Niektorí z nich svoje zmýšľanie kryjú pred svojim okolím, najmä na pracoviskách, svojimi pozitívnymi vystúpeniami /DEMOKRAT, SOCIOLOG/.

V prípadoch PIESOK,⁶³⁾ KAPUCÍN,⁶⁴⁾ SÁVA,⁶⁵⁾ MARYŠKA⁶⁶⁾ a ÚDRŽBÁR⁶⁷⁾ neboli taktiež získané závažnejšie štátno-bezpečnostné poznatky, čo vychádza v značnej miere zo skutočnosti, že sa jedná o osoby vekove staršie, z ktorých niektorí majú i značne podlomené zdravie. Vzhľadom k tejto skutočnosti, ako i z toho dôvodu, že z doterajších poznatkov vyplýva, že u objektov prípadov SÁVA, ÚDRŽBÁR a PIESOK /zomrel v októbri 1980/ nie je predpoklad, že sa opäť

zapoja do aktívnej protispoločenskej činnosti, bolo ich rozpracovávanie ukončené a zväzky boli uložené do archívu.

V ZPS⁶⁸⁾ EURÓPA⁶⁹⁾ napriek vynaloženému úsiliu sa nepodarilo ustáliť neznámeho dopisovateľa RSE⁷⁰⁾, ktorý má bývať v Bratislave a preto bol i tento zväzok archivovaný.

V zmysle vykonávacieho plánu mali byť v prípadoch DEMOKRAT, ADVOKÁT, FREDO a KRIŽIAK⁷¹⁾ vykonané verbovky TS, ktoré však splnené neboli a tento nedostatok musel byť odstránený napájaním doterajšej agentúry na týchto objektoch prípadne doplnením dôverníckej siete.

V prípadoch NOVINÁR a EKONÓM mala byť vykonaná dokumentácia protispoločenských výrokov objektov, čo však bolo znemožnené tým, že títo si uvedomili nebezpečnosť svojho konania, a od ďalších podobných prejavov pred svojim okolím upustili.

Práca na úseku vyhľadávania:

Vyhľadávacia činnosť v roku 1980 bola prevádzaná vo vyčlenených objektoch a problematikách v zmysle vykonávacieho

- 59) Zväzok preverenia signálu „NOVINÁR“ k osobe Radovan Burian (1923) bol zavedený dňa 31. 1. 1979 na 3. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „ŠPORT“ pod reg. č. 22 719. Zväzok bol archivovaný dňa 30. 7. 1982 pod arch. č. 61 435.
- 60) Zväzok preverenia signálu „EKONÓM“ k osobe Aladár Burza (1924) bol zavedený 31. 1. 1979 na 3. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „ŠPORT“ pod reg. č. 22 720. Zväzok bol archivovaný 8. 5. 1981 pod arch. č. 52 135.
- 61) Pod krycím menom „FREDO“, viedlo 3. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 21 882 po problematike „SIONIZMUS“ od 16. 6. 1978 spis dôverníka a od 8. 1. 1979 spis preverovanej osoby k osobe Fridrich Feldmar (1932). Spis bol archivovaný 25. 6. 1982 pod arch. č. 31 624.
- 62) Zväzok preverenia signálu „SPOLOČNÍK“ k osobe Július Holoda (1938) bol zavedený 3. 3. 1980 na 3. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „TELOVÝCHOVNÉ A BRANNÉ ORGANIZÁCIE“ pod reg. č. 24 136. Zväzok bol archivovaný 21. 12. 1982 pod arch. č. 63 291.
- 63) Pod krycím menom „PIESOK“ (predtým „ALEX“) viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 6. 2. 1975 3. oddelenie 2. odboru pod reg. č. 14 504 od 14. 12. 1973 spis nepriateľskej osoby a od 6. 2. 1975 spis preverovanej osoby, od 6. 3. 1975 signálny a od 17. 1. 1977 osobný operatívny zväzok k osobe Alexander Mach (1902). Zväzok bol archivovaný 29. 6. 1981 pod arch. č. 52 424.
- 64) Pod krycím menom „KAPUCÍN“ (predtým „VARŠAVA“) viedlo 4. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 23. 1. 1975 2. odbor XII. správy FMV pod reg. č. 14 478 po problematike „NO“ od 11. 12. 1973 spis nepriateľskej osoby, od 23. 1. 1975 spis preverovanej osoby, od 3. 3. 1975 signálny a od 1. 11. 1976 osobný operatívny zväzok k osobe Pavel Čarnogurský (1908). Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 5. 12. 1989.
- 65) Pod krycím menom „SÁVA“ (predtým „KANÁL“, „HARPYA“) viedlo 4. oddelenie 2. odboru Správy ŠtB Bratislava a od 4. 2. 1976 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 16 549 po problematike „PRAVICA“ od 22. 1. 1975 zväzok preverenia signálu k osobe Irena Blühová (1904). Zväzok bol archivovaný 11. 10. 1980 pod arch. č. 49 268.
- 66) Pod krycím menom „MARIŠKA“ viedlo 4. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava, od 6. 3. 1975 XII. správa FMV a od 18. 8. 1982 Bratislava II pod reg. č. 14 486 po problematike „NO“ od 11. 12. 1973 spis nepriateľskej osoby a od 5. 2. 1975 signálny zväzok k osobe Mária Sedláková (1922). Zväzok bol archivovaný 1. 9. 1982 pod arch. č. 61 879.
- 67) Pod krycím menom „ÚDRŽBÁR“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS ZNB S ŠtB Bratislava a od 4. 3. 1975 3. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 14 558 od 4. 1. 1974 spis preverovanej osoby a od 5. 12. 1979 zväzok preverenia signálu k osobe Ladislav Zajac (1919). Zväzok bol archivovaný 20. 7. 1981 pod arch. č. 53 124.
- 68) Zväzok preverenia signálu.
- 69) Agentúrno-pátrací zväzok „EURÓPA“ bol založený 21. 4. 1979 na 3. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „IDEODIVERZNÉ a EMIGRANTSKÉ CENTRÁ“ pod reg. č. 23 110. Zväzok bol archivovaný 22. 4. 1980 pod arch. č. 46 991.
- 70) Rádio Slobodná Európa.
- 71) Osobný operatívny zväzok „KRIŽIAK“ k osobe Jozef Rydlo (1948) bol založený 7. 11. 1979 na 3. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „IDEODIVERZNÉ CENTRÁ“. Zväzok bol archivovaný 6. 12. 1984 pod arch. č. 72 402.

plánu, čo našlo odraz i v dosiahnutých výsledkoch.

V oblasti kultúry boli získané poznatky o prípravách výtvarných umelcov na usporiadanie nelegálnych výstav, najmä však najrozsiahlejšieho podujatia tohoto charakteru SLNEČNÝCH DNÍ, ktoré sa malo uskutočniť pod záštitou ÚV SZM⁷²⁾ Vysokoškolského klubu v Medickej záhrade v Bratislave. Prijatými a v súčinnosti s MK SSR a ÚV SZM realizovanými rozkladnými opatreniami sa zabránilo usporiadaniu tohoto podujatia ako i ďalších podobných akcií organizovaných výtvarníkmi, FISCHEROM, BOČKAYOM a niektorými ďalšími.

V priebehu celého roku bola venovaná patričná pozornosť vyčlenených objektoch vedy, kultúry, mládeže, športu, obrodenej politickej strán a organizácií Národného frontu, najmä osobám vylúčeným z KSC pre pravicovo-oportunistickú činnosť. Získaním poznatkov o ich názoroch a činnosti sa vytvárali podmienky pre paralyzovanie ich negatívneho vplyvu na činnosť jednotlivých organizácií a inštitúcií /KÚDELKA, JAKUBISKO, KLAUČO, VRÁBEL, HAMADA, FERKO, VÁROŠ a ďalších/.

Účinné opatrenia boli vykonávané v kontrole diplomatov a vízových cudzincov, dochádzajúcich do vyčlenených objektov, pričom bol zistený zo strany ZÚ⁷³⁾ USA, Anglicka a Francúzska zvýšený záujem o rozšírenie doterajších stykov a zmluvných výmien štáťstov a štipendistov.

V súvislosti so zabraňovaním nevhodnej reprezentácie, prípadne emigráciám, bol ovplyvňovaný výber účastníkov zahraničných služobných ciest a podujatí, v rámci ktorého boli uskutočnené opatrenia na zamedzenie vycestovania u viacerých osôb, ako napr. u STRÁNSKÉHO, DVORSKEJ, BUREŠOVEJ, VALENTOVIČA a ďalších, prípadne boli realizované kroky k tomu, aby dotyčný upustil od svojho úmyslu, ako tomu bolo v prípade čs. reprezentanta ROLKU Miroslava.

V umenovedných a spoločensko-vedných ústavoch Slovenskej akadémie vied (ďalej SAV), boli zistené snahy zo strany niektorých pracovníkov týchto ústavov, zanášať do vedeckých prác rôzne nacionalistické /VADKERTYOVÁ/, náboženské /TIBEN-

SKÝ/ alebo iné nežiadúce a nevedecké t.j. skreslené názory /POTEMRA, HOLOTÍK a ďalší/, o čom boli informované aj vyššie stranické orgány.

V historickom ústave SAV bolo zistené, že pracovníci tohoto ústavu neplnia hlavné úlohy päťročného plánu a vyhýbajú sa hlavne spracovávaniu publikácií dejín socializmu.

V objekte Čs. televízie Bratislava bol zistený výskyt rozširovania listov a to s nežiadúcim obsahom, na čom sa podieľa pracovníčka tejto inštitúcie STAROŇOVÁ. V súčasnej dobe sa prevádza dokumentácia celého prípadu za účelom prevedenia profylaxtických opatrení voči menovanej.

Počas preverky a kontroly obchodných kontaktov a stykov Čs. televízie s dodávateľmi z KZ bolo zistené, že zodpovedná pracovníčka Ing. ŠURINOVÁ ovplyvňuje tieto styky v prospech rakúskej firmy, v ktorej pracuje manžel jej dcéry. Podobné poznatky boli zistené i k Ing. IZÁKOVI, na základe ktorých mali obaja z rozhodnutia vedenia ČST Bratislava zamedzený prístup k rozhodovaniu o týchto kontaktoch.

U pracovníkov Čs. rozhlasu Bratislava, vedených v PO⁷⁴⁾ REFERENT a BRUNO boli zistené nežiadúce styky na KZ, na základe čoho boli vedením tejto organizácie realizované opatrenia na ich uvoľnenie z tohoto pracoviska.

Po problematike IDC a EC bolo v priebehu roka 1980 vzaté pod kontrolu viacero čs. občanov, o ktorých bolo zistené, že udržiujú styky na čs. emigrantov, žijúcich toho času v KZ, pôvodne podozrivých z aktívnej činnosti v prospech IDC a EC. Takýmto spôsobom boli získané poznatky i o stretnutí Karla JANÍKA z Bratislavy s Rudolfom FRAŠTACKÝM, Zdenkom MLYNÁŘOM a Ladislavom MŇAČKOM, uskutočnenom koncom roka 1980.

Kontrolou činnosti hudobných skupín účinkujúcich v KZ boli zistené taktiež zaujímavé poznatky potvrdzujúce záujem našich emigrantských kruhov o členov týchto skupín, s cieľom získať ich k emigrácii. Podobné poznatky boli zistené i v oblasti športu, kde došlo k emigrácii bratov ŠŤASTNÝCH, a kde sú zisťované snahy čs. vysťahovalca ZAPLETALA o legálny, ale aj nelegálny zábor čs. futbalo-

72) Ústredný výbor Socialistického zväzu mládeže.

73) Zastupiteľský úrad.

74) Spis preverovanej osoby.

vých reprezentantov k pôsobeniu v zahraničných kluboch, a to i za cenu emigrácie.

Na základe ukončenej dokumentácie prípadu UPRCHLÍK⁷⁵⁾ – ZPS č. 248 44 bol dňa 8.12.1980 3. odb. SV⁷⁶⁾ ŠtB podaný návrh na podanie obžaloby GP SSR na Mariana SPIŠIAKA, pre trestný čin porušovania predpisov o obehu tovaru v styku s cudzinou podľa §-u 124 odsek 1 Tr. zákona.

Na základe výsledkov dosiahnutých vo vyhľadávacej činnosti bolo v roku 1980 založených 14 nových operatívnych zväzkov.

Na úseku práce s agentúrou:

Plán ukladal získať 22 tajných spolupracovníkov, z toho 1 rezidenta. Získaných bolo 22 TS.⁷⁷⁾

K získaniu rezidenta v objekte ČST⁷⁸⁾ Bratislava, nebolo, podľa plánu pristúpené z tých dôvodov, že v tomto objekte pracuje pomerne slabá agentúrna sieť. Pre zlepšenie situácie v tomto smere, boli v uvedenom objekte získaní 3 TS.

Novozískaní TS spĺňajú z hľadiska ich efektívneho a perspektívneho využitia všetky požadované kritériá a podľa dosiaľ dosahovaných výsledkov v práci s nimi sa situácia javí tak, že tito budú prínosom pre ďalšie skvalitnenie celkovej kontrarozviednej práce odboru.

Cieľavedomým riadením, kontrolou a výchovou, došlo v hodnotenom období aj k skvalitneniu práce s existujúcou agentúrou, najmä čo do zvýšenia a prehĺbenia efektívnosti dosahovaných výsledkov.

Podľa plánu sa mala vykonať komplexná preverka u 22 TS. Vykonaná bola u všetkých 22 plánovaných TS, pričom u 21 TS bol jej výsledok kladný.

U TS DOMOVNÍK⁷⁹⁾ sa zistilo, že tento RO o získaných poznatkoch v plnom rozsahu neinformuje a že bez vedomia RO⁸⁰⁾ sa angažuje pri organizovaní nelegálnych kultúrnych podujatí. Za účelom odstránenia uvedených nedostatkov sú u uvedeného TS organizované príslušné opatrenia.

Výsledkami práce, ktoré boli na 2. odbore XII. správy ZNB Bratislava v roku 1980 dosiahnuté sa vytvorili priaznivé podmienky pre riešenie náročných úloh i v roku 1981.

II.

ZHODNOTENIE DOSIAHNUTÝCH VÝSLEDKOV PRÁCE V HODNOTENOM OBDOBÍ.

Rozbor výsledkov dosiahnutých na úseku kontrarozviednej práce po problematikách vnútorného spravodajstva ukazuje, že aktívnu protispoločenskú činnosti, tak ako v predchádzajúcich rokoch, aj v roku 1980, vyvíjali najmä bývalí predstavitelia a exponenti pravice PhDr. Miroslav KUSÝ /prípád RENEGÁT/, PhDr. Milan ŠIMEČKA /prípád PASKVIL/, PhDr. Jozef JABLONICKÝ /prípád ANTI/, PhDr. Július STRINKA /prípád STAROSTA/ a bývalá spisovateľka Hana PONICKÁ /prípád MLYN⁸¹⁾ – rozpracovávaný v súčinnosti so Správou ŠtB Banská Bystrica/.

I v tomto období ich nepriateľská činnosť spočívala predovšetkým v tvorbe nelegálnych, obsahovo proti reálnemu socializmu zameralých „samizdatov“, v ich rozširovaní v rámci tzv. edície PETLICE a zverejňovaní ich v rôznych emigrantských a buržoázných časopisoch v kapitalistickom zahraničí. Išlo hlavne o pamflet „KOZOTURIÁDA“, ktorého autormi sú M. KUSÝ a M. ŠIMEČKA, ďalej „samizdaty“ M. KUSÉHO „Moja posledná domová prehládka“ a „O občianskej statočnosti“ a niektoré ďalšie, ktorých autormi sú J. JABLONICKÝ a H. PONICKÁ.

Vo svojej nepriateľskej činnosti úzko spolupracovali s tou časťou bývalých predstaviteľov a exponentov pravice v ČSR, ktorá sa prezentuje ako skupina „nezávislých socialistov“ na čele s Rudolfom BATTEKOM a so skupinou tzv. exkomunistov, reprezentovanou Jiřím HÁJKOM. Okrem iného to potvrdzuje skutočnosť, že M. KUSÝ bol menovaný za člena kolektívu mluvčích charty, z titulu ktorej funkcie sa začiatkom novembra minulého roku zúčastnil i zasadania tzv. trojky mluvčích charty 77, na ktorom podpísal dokument určený madridskej schôdzke KEBS-u.

V kapitalistickom zahraničí udržujú prostredníctvom M. ŠIMEČKU spojenie s Vilémom PREČANOM v NSR, ktorý okrem toho, že im tam zariaďuje publikovanie ich „samizdatov“, povzbudzuje ich do ďalšej a ešte aktívnejšej protispoločenskej činnosti. Do kapitalistického zahraničia je ad-

75) Zväzok preverenia signálu „UPRCHLÍK“ k osobe Marián Spišiak (1942) bol zavedený 8. 9. 1980 na 3. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „SIONIZMUS“ pod reg. č. 24 844. Zväzok bol archivovaný 26. 5. 1982 pod arch. č. 61 024.

76) Správa vyšetrovania.

77) Tajný spolupracovník.

78) Československá televízia.

79) Agentúrny zväzok „DOMOVNÍK“ k osobe Ján Budaj (1952) bol zavedený 26. 6. 1979 na 1. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „PRAVICA“ pod reg. č. 23 214. Zväzok bol archivovaný 16. 10. 1981 pod arch. č. 64 650.

80) Riadiaci orgán.

81) Pod krycím menom „MLYN“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru OS ŠtB Zvolen pod reg. č. 6154 spis preverovanej osoby a neskôr osobný operatívny zväzok k osobe Hana Ponická (1922). Zväzok prevzalo k 6. 4. 1986 1. oddelenie 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 32 958. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 6. 12. 1989.

resovaná aj korešpondencia M. KUSÉHO a J. JABLONICKÉHO, snahou ktorých je prostredníctvom tejto poskytovateľ kapitalistickému zahraničiu argumenty o ich „diskriminácii“ v ČSSR.

V hodnotenom období boli u nich – až na J. STRINKU – zaznamenané opakujúce sa snahy a tendencie, vŕhovať socialistické organizácie do súdnych sporov a vznášať rôzne sťažnosti proti ich údajnej diskriminácii. Týmto konaním sledujú získať, resp. si zaobstaráť „oficiálnu dokumentáciu,“ ktorú mienia použiť „v prípade zmeny“ vnútropolitických pomerov u nás.

Z im vlastných nepriateľských pozícií, veľmi svojsky, nakoniec tak, ako každý proti základom socializmu smerujúc, akt prijali, resp. posudzujú i súčasný vývoj udalostí v PĽR.⁸²⁾ Okrem prejavov sympatií a solidarity s týmto od neho očakávajú, že k obdobným nepokojom ako v PĽR, dôjde aj u nás a v ostatných socialistických štátoch a že tieto ich znovu vynesú „na výslnie“ tejto spoločnosti.

M. KUSÝ v uvedenej súvislosti prehlásil, že v prípade vojenského zásahu štátov VZ⁸³⁾ Poľsku, bude proti tomu, ako proti každému násiliu, protestovať, aj keby ho to malo stáť zamestnanie.

J. STRINKOVI zasa – ako sa vyjadril – situácia v Poľsku nahráva pri spracovávaní štúdie – „samizdatu“ – ktorej dal predbežný názov „Reálny socializmus ako realita.“

Realizáciou rôznych agentúrno-operatívnych opatrení, zameraných na tlmenie, resp. paralyzovanie nepriateľskej činnosti uvedenej zoskupenia boli dosiahnuté niektoré pozitívne výsledky. Predovšetkým sa zamedzilo akémukoľvek ich vplyvu na pracujúcich a mládež, dosiahla sa ich spoločenská diskreditácia, takmer úplná izolácia od ostatných bývalých predstaviteľov a exponentov pravice v SSR a do veľkej miery sa zamedzilo i ich osobným kontaktom s „opozíciou“ v ČSR.

U ďalších bývalých predstaviteľov a exponentov pravice, ktorých je väčšina, ako sú Viktor PAVLENDÁ, Jarolím HETTEŠ, Samuel FALŤAN, Jozef TROKAN, Dominik TATARKA, Svetozár ŠTŮR, Dušan RUPPELDT, Viliam CIKLAMINI, Vojtech HATALA, Ján SŮTOR a niektorí ďalší, boli v hodnotenom období zaznamenávané hlavne prejavy nespokojnosti s ich súčasným spoločenským postavením, neriešením, resp. odkladaním riešenia

otázky bývalých členov strany, ďalej snahy a tendencie, majúce za cieľ spochybňovanie a diskreditáciu rôznych opatrení prijímaných stranickými a štátnymi orgánmi na jednotlivých úsekoch nášho politického, hospodárskeho a spoločenského života a pod.

S niektorými bývalými predstaviteľmi a exponentami pravice, konkrétne s Antonom ŤAŽKÝM, Jozefom ZRAKOM a Štefanom SÁDOVSKÝM, sa aj v hodnotenom období pokračovalo v udržiavaní tzv. núteného styku, s kladným výsledkom.

V priebehu roka 1980 bol zaznamenaný pokles čo do množstva, ale aj intenzity protispoločenských prejavov zo strany bývalých predstaviteľov a exponentov pravice v oblasti kultúry, vedy, HOP,⁸⁴⁾ školstva, športu, obrodenej politiky strán a masových organizácií NF, akými sú Peter KARVAŠ, Peter ONDREJKOVIČ, PhDr. Dušan SUKUBA, Ivan MOJÍK, Vincent BLÁNÁR, Ladislav KÚDELKA, Július HOLODA a ďalší, na čom mali veľký podiel včas a v primeranom rozsahu nami realizované, rozkladné a iné operatívne opatrenia. Tento vývojový trend bol však v určitých obdobiach a to v priamej súvislosti s výskytom významnejších vnútropolitických a zahranično-politických udalostí, prípadne v súvislosti so vznikom pracovných a existenčných ťažkostí týchto osôb narušovaný ich krátkodobými „výbuchmi“ nespokojnosti, pričom títo znovu opakovali svoje výpady voči politike KSČ, KSSZ a ich čelným predstaviteľom. K takýmto výpadom, ako dokumentujú získané poznatky, sa však odhodlávajú už iba pred oveľa menším počtom svojich známych, čo dokumentuje i skutočnosť, že sú si vedomí svojho protispoločenského zmýšľania, ako i to, že sú uzrozumení zo svojim spoločenským postavením a nemienia ho svojou prípadnou otvorenejšou revoltou negatívne ovplyvňovať. Niektorí, ako napr. Peter KARVAŠ, ale i ďalší, sa k tomuto otvorene priznávajú a nielen to, ale svojou tvorbou a prácou, ako i z vlastného záujmu /pod našim vplyvom/ uskutočňovanou izoláciou pred podobne zmýšľajúcimi osobami sa snažia presvedčiť svoje okolie o svojom angažovanom prístupe k budovaniu socializmu v našej vlasti /ŤAŽKÝ, MOJÍK a pod./.

Podobne pozitívne možno hodnotiť i výsledky dosiahnuté realizáciou rozkladných a preventívno-výchovných opatrení voči pred-

82) Poľská ľudová republika.

83) Varšavská zmluva.

84) Hromadné oznamovacie prostriedky.

staviteľom a propagátorom tzv. druhej kultúry, ktorí sa v našich podmienkach presadzovali najmä v oblasti výtvarného umenia a to organizovaním a uskutočňovaním nelegálnych výstav /JANKOVIČ, FISCHER, BOČKAY, SÝKORA a ďalší/. Včas a účinne prevedenými opatreniami, uskutočnenými v súčinnosti so zodpovednými inštitúciami MK SSR a SÚV SZM, sa nielenže zabránilo uskutočneniu jednej z najrozsiahljších akcií tohoto druhu akou boli „Snečné dni“, ktoré mali prebehnúť v máji 1980 v Medickej záhrade v Bratislave, ale sa dosiahlo i narušenie vzájomných vzťahov medzi jednotlivými predstaviteľmi tohoto „hnutia“ a tým i narušenie celej jeho základne. Potvrďuje to skutočnosť, že v priebehu celého druhého polroku 1980 nebol zaznamenaný žiadny pokus o organizovanie takýchto podujatí v Bratislave a jej okolí.

Predstavitelia ľudáckeho separatizmu JUDr. Gejza MEDRICKÝ, Ján BALKO, Pavol ČARNOGURSKÝ a ďalší, aj keď je pravdou, že vzhľadom na svoj vysoký fyzický vek a izoláciu v prostredí, neznamenajú pre naše zriadenia vážnejšiu politickú alebo inú hrozbu, tvoria svojimi neustálymi kontaktami a uvedomovaním si seba navzájom určité podhubie pre uchovanie nimi predstavovanej ideológie a tým i pre ich podiel na ovplyvňovaní nášho vnútropolitického života. V takomto zmysle vyznievali nielen pravidelné stretnutia menovaných, ale aj v poslednej dobe uskutočnené pohrebné obrady Alexandra MACHA a Vladimíra MORAVČÍKA, ktoré niektorí z nich sami označili za demonštráciu „svojej existencie toho, že sú tu.“

Problematika sionizmu bola v hodnotenom období taktiež doprevádzaná určitou stagnáciou, čo do výskytu otvorenejších prejavov protispoločenskej aktivity prosionisticky orientovaných osôb židovského pôvodu, na čom mal okrem iného dosť značný vplyv aj ohlas svetovej verejnosti na genocídu a protipalestínsku politiku Izraela. Pod vplyvom tejto skutočnosti staršia generácia takto orientovaných osôb /BLASS, SCHWARZ, WINKLER a ďalší/ vyjadruje svoju podporu sionizmu len v najužších kruhoch a mladí sa do značnej miery – najmä navonok – asimilujú, pričom však využívajú každej vhodnej príležitosti, aby si prejavili vzájomnú podporu /BARTIŠEK, VALÁBEK a ďalší/.

V druhej polovici r. 1980 bol zaznamenaný oproti prvému polroku klesajúci výskyt nežiadúcich protispoločenských prejavov aj zo strany, v našich objektoch sa nachádzajúcich, nacionalisticky orientovaných občanov maďarskej národnosti. Na tento vývoj pozitívne vplývali naše agentúrno-operatívne opatrenia, pri ktorých boli využívané aj niektoré skutočnosti vychádzajúce z rozkladných opatrení realizovaných v tejto oblasti Správou ŠtB Bratislava. Napriek tomuto vývoju, však naďalej pretrvávajú u niektorých /PhDr. VADKERTYOVÁ a ďalší/ občanov maďarskej národnosti zamestnaných v SAV Bratislava, snahy o infiltráciu nacionalistických myšlienok do vedeckej činnosti.

V problematike športu bolo v uplynulom roku vynaložené zvlášť veľké úsilie k zabezpečeniu nerušeného priebehu najväčších športových udalostí roka, akými boli ČSS-80⁸⁵⁾ a LOH⁸⁶⁾ v Moskve. Obe podujatia, ako potvrdzujú získané poznatky, prebehli bez rušivých momentov, čo samo o sebe dokumentuje úroveň a kvalitu vynaloženej agentúrno-operatívnej práce. Na druhej strane však v druhej polovici t.r., boli v oblasti športu zaznamenané i negatívne javy, akými bola emigrácia bratov ŠTASTNÝCH a signály o pripravách k emigrácii u niektorých ďalších čl. reprezentantov /ROĽKO, ONDRUŠ/. Vo všetkých týchto prípadoch sú zisťované evidentné snahy západných športovo-finančných kruhov narušiť akýmkoľvek spôsobom, t.j. aj legálnymi cestami našu socialistickú telovýchovu a tým negatívne pôsobiť i na jej ideové zázemie.

Takmer vo všetkých vyčlenených objektoch a problematikách vnútorného spravodajstva došlo koncom roka 1980 pod vplyvom vzniku a vývoja ku krízovej situácii v PĽR k aktivizovaniu protispoločenských živlov. Mnohí z nich považujú terajšie dianie v PĽR za signál k nástupu revizionistických a antisocialistických síl u nás, ale aj v ostatných socialistických štátoch a očakávajú od neho prinajmenšom – ako oni hovoria – zliberalizovanie vnútropolitických pomerov, prostredníctvom ktorého by sa chceli dostať, alebo vrátiť na vedúce miesta v našej spoločnosti, z ktorých by potom „zabezpečovali“ postupnú realizáciu svojich zámerov.

XII. odbor ZNB
 Rozdeľovník pracovných výsledkov 2. odboru XII. S ZNB Bratislava za rok 1980
 Týždenný čas : 12.1.1981
 M.č. v 10-0027/80-2308
 Kšov : 5
 Kšov. čas : 13.1.1981

PRÍSNE TAJNÉ!

R O Z D E Ľ O V N Í K

Por. čís.	Detail	Práca	Práca	Práca
1.	Pr. odd. SAV Bratislava	1	1	1
2.	Pr. odd. SAV Bratislava	1	2	1
3.	Pr. odd. SAV Bratislava	1	3	1
4.	Pr. odd. SAV Bratislava	1	4	1
5.	Pr. odd. SAV Bratislava	1	5	1
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
11.				
12.				

Rozdeľovník dokumentu
 "Zhodnotenie pracovných výsledkov 2. odboru XII. S ZNB Bratislava za rok 1980".
 Zdroj: Archív ÚPN.

85) Československá spartakiáda 1980.

86) Letné olympijské hry.

III.

Prehľad o počtoch a druhoch operatívnych a agentúrnych zväzkov ku dňu 31.12.1980

ODBOR	Operatívne zväzky				Agentúrne zväzky				
	OS	S	P	PO	TS	D	KTS	KB	PB
Počet	25	37	1	96	169	223	19	9	8

Prehľad o novozavedených operatívnych a agentúrnych zväzkoch v roku 1980

ODBOR	Operatívne zväzky				Agentúrne zväzky				
	OS	S	P	PO	TS	D	KTS	KB	PB
Počet	0	16	1	49	22	36	21	1	1

Prehľad o odovzdaných prípadoch odboru vyšetrovania správy ŠtB v roku 1980

PROBLEMATIKA	Druh a číslo zv.	Počet osôb	Trestná činnosť /§ Tr. zákona/
Hromadné oznamovacie prostriedky	S 21282	1	§ 100
Sionizmus	S 24844	1	§ 109

Prehľad o ukončených prípadoch iným spôsobom v roku 1980

SPÔSOB /DÔVOD/ UKONČENIA	DRUH ZVÄZKU		
	OS	S	P
Pobyť mimo ČSSR	0	1	0
Odovzdaný vyšetř. VB	0	1	0
PVO	0	2	0
Nepotvrdenie materiálov	0	4	0
Bez vypátrania páchatel'a	0	0	2
Úmrtie	0	1	0
Prevedený na OS	0	2	0
Odstúpené v rámci súčasti	0	3	0
Premičaná tr. činnosť	0	1	0
Spolu:	0	15	2

Prehľad o ukončených agentúrnych zväzkoch v roku 1980

DÔVOD	DRUH ZVÄZKU				
	TS	KTS	D	KB	PB
Zmena postavenia	0	2	7	-	1
Netrvá na spolupráci	1	4	18	-	-
Odmietnutie spolupráce	1	5	1	-	-
Emigrácia	-	1	1	-	-
Získaný k spolupráci	-	15	4	-	-
Prevedený na KTS	-	-	3	-	-
Odstúpený iným	4	-	2	-	-
Odstúpený v rámci súčasti	5	3	1	-	-
Iné dôvody	-	-	3	-	2
Prevedený na D	-	3	-	-	-
Nemoc	3	-	2	-	-
Staroba	-	1	5	-	-
Úmrtie	-	-	1	-	-
Nečestné jednanie	-	1	1	-	-
Spolu:	14	35	49	-	3

IV.

VÝKAZ

preventívnych opatrení provedených útavrem čs. kontrarozviedky
za rok 1980

	Počet	Druh postihnuté činnosti*)	Forma a metoda postihu**)
Příslušníci antisoc. Sil, zakázaných organizací (K 231, KAN, SOLP a pod.)	1	§ 104 tr. zák.	Výsluchy
Pravicoví oportunisté	9	§ 98 tr. z. - 8 § 98 a §112 - 1	a pohovory
Příslušníci bývalých politických stran			
Nacionalisté			
Sionisté			
Příslušníci církví a sekt			
Diplomaté			
Ostatní	18	§ 98 tr. z. - 15 § 100 tr. z. - 3	
Celkem	28		

*) Uvádí se odkaz na příslušné paragrafy tr. zákona, po jejichž linii byla preventivní opatření provedena.

***) Uvádí se odkaz na příslušný článek a odstavec z metodických pokynů, podle nichž byla preventivní opatření provedena. (67)

Z toho	Počet	Bezpartajní	Přísl. ostatních. politických stran	Členové SSM	Členové a kandidáti KSČ	Rozpracování ve svazcích	Nerazpracování ve svazcích	Cizinci ze ZST
Příslušníci býv. buržoazie								
Inteligence	5	5	–	–	–	5	–	–
Mládež								
Pracovníci na úseku kultury a umění	19	19	–	1	–	4	15	–
Pracující v zemědělství								
Příslušníci ČSLA a vojsk MV								x
Dělníci	4	3	–	1	1	–	4	–

Textová část

Ke každému jednotlivému nebo skupinovému případu se uvádí:

-název akce, jméno a příjmení, data narození, zaměstnání, stručná StB charakteristika, místo působení osoby nebo skupiny, datum provedení, cíl a stručný popis opatření;

-výsledek provedeného preventivního opatření, jeho účinnost, společensko-politický dopad na osobu, skupinu, prostředí.

Preventívno-výchovné, profylaktické a rozkladné opatrenia boli vykonané v týchto prípadoch, resp. s nasledovnými osobami:

RENEGÁT – objekt Miroslav KUSÝ /6 krát/

PASKVIL – objekt Milan ŠIMEČKA /5 krát a niekoľkokrát s jeho rodinnými príslušníkmi a stykmi/

STAROSTA – objekt Július STRINKA

SELADON – objekt Dominik TATARKA /5 krát/

HETERA – objekt Alma MÜNZOVÁ /2 krát/

SÉPIA – objekt Soňa ČECHOVÁ-FRIŠOVÁ /3 krát/

TOPOĽ	- objekt Štefan SÁDOVSKÝ /2 krát/
OSVETÁR	- objekt Peter KARVAŠ
TLAČIAR	- objekt Jozef FLEISCHER /s dvomi osobami/
SOCHA	- objekt Jozef JANKOVIČ
DULVIA ⁸⁷⁾	- objekt Mário Vittorio DERDUL
AKADEMIK ⁸⁸⁾	- obj. zv.- opatrenie vykonané s 10 osobami, výtvarnými umelcami
AKADEMIK	- obj. zv. - opatrenia vykonané s 5 osobami, výtvarnými umelcami - s Karolom ČERVENKOM, šóférom ČSTK Bratislava

Výsledky vykonaných opatrení, resp. ich účinnosť, najmä pokiaľ sa týka najdôležitejších prípadov, sú rozvedené v I. a II. časti vyhodnotenia.

SUMMARY

The State Security as a power apparatus assigning hegemony of the Czechoslovak Communist Party aimed its attention on the citizens of its own country that were considered to be inconvenient for the totalitarian regime because of different reasons. By means of the secret servants, intelligence devices, pursuit and control of the correspondence, it monitored the activity of the so called internal enemy. High-ranked state and communist officials, State Security representatives and Soviet KGB officers got the information and analytical documents. At the beginning of the 70's the State Security paid its attention on former employers of the state, communist, cultural, scientific and security bodies and organizations excluded from the public events within normalization process as well as on the groups of people operating in interesting objects (media, sionistic organizations, state offices), emigrants and the representatives of the Slovak republic (1939-1945).

87) Zväzok preverenia signálu „DULVIA“ k osobe Mário Vittorio DERDUL (1923) bol zavedený 3. 11. 1978 na 2. oddelení 2. odboru XII. správy FMV po problematike „HROMADNÉ OZNAMOVACIE PROSTRIEDKY“ pod reg. č. 22 402. Zväzok bol archivovaný 6. 11. 1980 pod arch. č. 49 879.

88) Objektový zväzok „AKADEMIK“ bol zavedený 22. 2. 1979 na 2. oddelení 2. odboru XII. správy FMV pod reg. č. 22 806 po problematike „KULTÚRA“ (Zväz slovenských výtvarných umelcov, SFVU. Skartácia zväzku je v registračnom protokole vyznačená 12. 12. 1989.

Tomáš Munk – jezuitský novic obeťou protizhiovských represí

Ivan A. Petranský, PhD.

(1976), absolvent FIF UK v Bratislave, odbor archívniectvo a pomocné vedy historické – história, predseda Správnej rady ÚPN.

V dvadsiatom storočí zahynulo mučeníckou smrťou viac ako tristo členov Spoločnosti Ježišovej. Pochádzali z rôznych krajín a stali sa obeťou rozličných totalitných ideológií a diktátorských režimov. Veľká časť z nich zahynula počas druhej svetovej vojny. V rukách nacistov našlo smrť osemdesiatdva jezuitov, ďalší dvadsiati traja boli zavraždení spojencami nacistického Nemecka. Mnohí zomreli v koncentračných táboroch. Medzi obeťami boli Nemci, Španieli, Rakúšania, Česi, Holanďania, Slovinci, Francúzi či Kanadania.¹⁾ Jediným jezuitom zo Slovenska, ktorého život skončil zavraždením nacistami, bol Tomáš Munk. Osud tohto jezuitu židovského pôvodu, ktorý spolu so svojimi rodičmi Františkom a Gizelou a bratom Jurajom zahynul v Nemecku na konci druhej svetovej vojny, nesie v sebe dva základné aspekty. Stal sa jednak obeťou nacistickej rasovej ideológie, ktorá postihla milióny židov, smrť Munkovcov však rovnako znamenala aj nešťastnú udalosť a traumatizujúcu stratu pre katolícku cirkev.

Tomášovi rodičia, František Munk a Gizela Kohnová, sa zosobášili v roku 1923 v Lučenci. František mal v tom čase dvadsaťosem a Gizela dvadsaťtri rokov. Obaja pochádzali z dobre situovaných židovských rodín. František Munk sa narodil 25. septembra 1895 v Reci (neďaleko Senca), v rodine krčmára Šalamúna Munka a jeho ženy Kataríny. Ako šestnásťročný ukončil Vyššiu obchodnú školu v Prešporke. Jeho kroky smerovali do Lučenca, kde sa zoznámil so svojou budúcou manželkou Gizelou. Gizela Kohnová pochádzala z Lučenca, kde sa narodila dňa 23. októbra 1900. Jej rodičmi boli obchodník s alkoholom Dávid Kohn a jeho žena Berta. Prvýkrát sa Gizela vydala ako ani nie dvadsaťročná za 35-ročného židovského inžiniera Eugena Policzera. Nevydarené manželstvo skončilo po vzájomnej dohode rozvodom

v roku 1923. O niekoľko mesiacov neskôr uzavrela Gizela civilný sobáš so súkromným úradníkom Františkom Munkom, čím začal ich spoločný manželský život, ktorý mal trvať nasledujúcich viac ako dvadsať rokov.

Dňa 29. januára 1924 sa manželom Munkovcom narodil v Budapešti prvý syn, Tomáš Dezider Munk. Rodina bývala naďalej v Lučenci a v roku 1926 sa presťahovala do Bratislavy. František Munk v hlavnom meste Slovenska pokračoval v budovaní svojej kariéry a stal sa riaditeľom továrne. V Bratislave sa Munkovcom dňa 16. apríla 1930 narodil ich druhý syn, Juraj František Munk. V roku 1935 Tomáš absolvoval piaty ročník nemecko-maďarskej evanjelickej školy a pokračoval v štúdiu na nemeckom štátnom reálnom gymnáziu. Počas života v Bratislave sa Munkovci vnútorne rozišli s izraelským náboženstvom a tento proces vyústil do rozhodnutia vystúpiť zo židovskej náboženskej obce. Tento akt oficiálne potvrdil výmer mestského notárskeho úradu v Bratislave zo 4. januára 1938. Od tohto času boli z hľadiska náboženskej príslušnosti „bez vyznania“.²⁾

V roku 1938 nastal v živote rodiny Munkovcov zlom. Celá rodina sa po rokoch prežitých v Bratislave presťahovala na Liptov, do Ružomberka. Presťahovanie súviselo s prácou živiteľa rodiny Františka Munka, ktorý sa v tomto čase stal riaditeľom a prokuristom ružomerskej celulózky, pobočného závodu českej firmy SOLO (neskôr súčasť Spolku pre chemickú a hutnú výrobu). V súvislosti s príchodom Munkovcov do Ružomberka prestal Tomáš navštevovať gymnázium v Bratislave a pokračoval vo vzdelávaní v Ružomberku. Od školského roku 1938/1939 sa stal študentom Štátneho slovenského reálneho gymnázia v Ružomberku. V tom čase sa zavrhlo aj rozhodnutie Munkovcov vstúpiť do katolíckej cirkvi. Všetci boli v novembri 1939

1) COVARRUBIAS, J. C.: A Martyrology for the Twentieth Century. Jesuits who died for the love of God and man. In: *Jesuits. Yearbook of the Society of Jesus 2000*. Roma 1999, s. 150–151.

2) Štátny archív (ďalej ŠA) Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš, f. Okresný súd v Ružomberku, č. M 57/1946. Sobášny list F. Munka a G. Kohnovej.

pokrstení ružomerským farárom Jánom Ferenčíkom. Nasledujúci rok Ferenčík aj cirkevne zosobášil Františka a Gizelu Munkovcov.

V roku 1940 musel Tomáš Munk prestať navštevovať ružomerské gymnázium. Predposledný augustový deň roku 1940 prijala totiž vláda Slovenskej republiky nariadenie s mocou zákona o úprave niektorých právnych pomerov židov vo veciach školstva a vzdelania (č. 208/1940 Sl. z.). Ním vylúčila židov z akéhokoľvek štúdia na všetkých tuzemských školách a učebných ústavoch, okrem ľudových škôl.³⁾ Na jeseň 1940 prijala vláda aj ďalšiu normu, ktorá mohla negatívne zasiahnuť do života rodiny Munkovcov. Na základe ustanovení vládneho nariadenia č. 256 z 11. októbra 1940 o zamestnávaní židov bolo možné žida zamestnať len po udelení pracovného povolenia. Pre Františka Munka ako nepostrádateľného pracovníka vydal Ústredný hospodársky úrad pracovné povolenie 12. mája 1941. Výrazne však obmedzil rozsah činností, ktoré smel vykonávať.⁴⁾ František Munk po vydaní tohto povolenia, ktorého platnosť bola limitovaná do konca roka 1941, nemohol pôsobiť v podniku ako riaditeľ a pracoval už iba ako poradca v administratívnych veciach. V roku 1942 ministerstvo vnútra povolenie predĺžilo do júna 1942. Po jeho vypršaní musel František Munk prestať pracovať v ružomerskej celulózke.

Ešte v priebehu roka 1942 si František Munk našiel nové stabilné zamestnanie, keď vstúpil do služieb koncernu Sedliackej banky, v ktorých zostal až do svojej smrti. Na jeseň 1942 sa najprv stal zamestnancom jej koncernového podniku Slovenské drevo, neskôr priamo centrály Sedliackej banky, kde pôsobil od januára 1944 ako námestník riaditeľa v priemyselnom odbore banky. Takéto výrazné uplatnenie sa Františkovi Munkovi podarilo dosiahnuť v dôsledku získania prezidentskej výnimky, ktorú mu Jozef Tiso udelil 9. novembra 1942.⁵⁾ Išlo o úplnú výnimku na základe paragrafu 255 nariadenia o právnom postavení židov (tzv. židovského kódexu), ktorá celú rodinu Munkovcov v plnej miere oslobodzovala od ustanovení tejto právnej normy. Zároveň ich chránila od novej deportácie zo Slovenskej republiky.

Tomáš Munk v roku 1943.

Zdroj: osobná zbierka autora.

Hoci Tomáš Munk musel v roku 1940 prestať študovať na ružomerskom gymnázium a stal sa nezamestnaným, naďalej sám pokračoval vo svojom vzdelávaní. Takto mohol napokon v roku 1943, v čase, keď už bola jeho rodina oslobodená spod protizidovských noriem, úspešne zmaturovať. Hneď po absolvovaní stredoškolského štúdia vstúpil do jezuitského noviciátu v Ružomberku. Prijatiu predchádzal výber, ktorý sa uskutočňoval na základe pohovoru uchádzačov s niekoľkými pátrami. Absolvoval ho aj Tomáš Munk. V otázke jeho prijatia nemali jezuiti nijaké pochybnosti. Tomášove vlastnosti a charakter ho jednoznačne predurčovali pre zvolenú cestu. Ani skutočnosť, že bol konvertitom, sa nemohla stať prekážkou. Provinciál slovenských jezuitov Jozef Jurovský sa neskôr o tom vyjadril: „Chlapca sme prijali výnimočne, lebo mal také vlastnosti, také zmýšľanie, že sme mu jeho žiadosť nemohli odoprieť.“⁶⁾ Tomáš Munk vstúpil do noviciátu v júli 1943.

Prvý rok noviciátu prebehol relatívne pokojne. V lete 1944 začal druhý rok, po absolvovaní ktorého mali byť Tomáš Munk a jeho kolegovia pripravení na prijatie sľubov. Na konci augusta 1944 však Ružomberok zasiahlo povstanie a bojové akcie, ktoré ne-

3) Slovenský zákonník, 1940, čiastka 42. Nariadenie z mocou zákona zo dňa 30. augusta 1940 o úprave niektorých právnych pomerov Židov vo veciach školstva a vzdelania.

4) Slovenský národný archív Bratislava, f. 406, šk. č. 496, 406-257-1. Pracovné povolenie, 12. 5. 1941.

5) ŠA Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš, f. Okresný úrad v Ružomberku, č. 1451/1942 prez. List Kancelárie prezidenta republiky F. Munkovi, 9. 11. 1942.

6) LETZ, R.: Objav nových dokumentov o osude Tomáša Munka. In: *Viera a život*, roč. 16, 2006, č. 5, s. 28-29.

Otec František Munk.
Zdroj: osobná
zbierka autora.

Tomáš Munk s otcom.
Zdroj: osobná zbierka
autora.

prestali ani potom, ako mesto 6. septembra 1944 obsadili nemecké vojská. Nemecká okupácia okrem toho priniesla zvýšené riziko pre ružomberských židov, vrátane tých, ktorým dovtedy akceptované výnimky umožňovali začlenenie do hospodárskeho diania na Slovensku a prežívali tak v Ružomberku relatívne pokojný život. V takejto neistej situácii sa ocitla aj rodina Munkovcov. Od začiatku novembra 1944 sídlilo v Ružomberku Sonderkommando 7a, súčasť nemeckej bezpečnostnej polície. Pátranie po židoch bolo prioritnou zločkou poslania nemeckých bezpečnostných orgánov nielen v Ružomberku, ale na celom území okupovaného Slovenska.

Pre rodinu Munkovcov to bol alarmujúci vývoj. Prezidentská výnimka, ktorá ich dovtedy spoľahlivo ochraňovala a znamenala v Slovenskej republike relatívnu istotu, sa prevzatím priamej moci Tretej ríše nad Slovenskom premenila na bezcenný list papiera. Napriek tomu sa Munkovci nesnažili ukryť, naďalej žili svojim každodenným životom a František Munk si riadne plnil pracovné povinnosti vyplývajúce z funkcie námestníka riaditeľa v Sedliackej banke. Aj Tomáš ďalej prežíval svoj život v noviciáte Spoločnosti Ježišovej. Ako si však neskôr spomenul vtedajší novic Dominik Kaľata, pozoroval v tomto období u Tomáša maximálne sústredenie: „Akoby tušil, že jeho dni sú spočítané.“⁷⁾

14. december 1944 bol štvrtok. Gizela Munková odišla v ten deň ku kaderníkovi a domov sa už nevrátila. Zastihli ju príslušníci nemeckej bezpečnosti. O okolnostiach zadržania informovali po vojne Zvesti Jezuitov na Slovensku: „Tu jedna Nemka pred sedriou, kde sídlilo Gestapo, chytila okolo idúcu pani Munkovú a vovliekla ju na Gestapo, na čo ju zavrelí.“⁸⁾ V priebehu krátkého času nemecké bezpečnostné orgány zadržali aj ostatných členov rodiny Munkovcov. Pre Tomáša Munka si prišli do jezuitského kláštora v piatok 15. decembra 1944. Traja Nemci sa dostavili do hovorne domu s ultimátnou požiadavkou: vydať Tomáša Munka.⁹⁾ Naliehanie magistra novicov Rudolfa Mikuša, ktorý sa pokúšal zabrániť odvedeniu svojho novica, neprinies-

lo žiaden efekt. Podľa spomienok Dominika Kaľatu viedol Mikuš s Nemcami dlhú diskusiu a Tomáša bránil, dostal však vraj jednoznačnú odpoveď: „Nemôžeme si dovoliť urobiť výnimku. Keď my nezatkne Tomáša Munka, veliteľstvo gestapa zatkne nás pre spoluprácu so židmi.“¹⁰⁾

Rodinu Munkovcov po zadržaní uväznili v ružomberskej väznici. Tam prežili aj Vianoce 1944. Krátko pred koncom roka 1944 ich transportovali do koncentračného tábora v Seredi. Tento tábor bol pôvodne židovským pracovným táborom, ktorý vznikol v roku 1941. Sústredení židovskí obyvatelia sa v ňom venovali práci v stolárskej dielni či iných pracovných odvetviach.¹¹⁾ V lete 1944 začal tábor v súvislosti s nemeckou okupáciou písať novú kapitolu svojej existencie. Vo svojej pôvodnej podobe zanikol na konci augusta 1944, kedy ho opustili žandári strážiaci tábor. Počas následnej paniky z neho ušla väčšina obyvateľov. Už nasledujúci mesiac sa však obnovil a dostal pod priamu kontrolu Nemcov.¹²⁾ Seredský tábor sa stal významným nástrojom nacistickej represívnej politiky zacielenej na likvidáciu zvyškov židov v Slovenskej republike a zohral úlohu počas deportácií, ktoré po dvoch rokoch obnovili na jeseň 1944 nacisti. Počas nasledujúcich mesiacov sa tábor pretvoril na stredisko zhromažďujúce židov, ale aj iných obyvateľov pred ich transportovaním do koncentračných táborov.

Tábor spočiatku viedli bratislavskí Nemci Jozef Häckel a František Knollmayer. Na konci septembra dostal tábor nové velenie, keď do Serede prišiel Alois Brunner, blízky spolupracovník Adolfa Eichmanna, známy svojou krutosťou a bezohľadnosťou. V tábore vládol prísny režim, desiatky väzňov zavraždili. Od posledného septembrového dňa začali Sereď opúšťať transporty, spočiatku smerujúce do Osvienčimu, neskôr do iných táborov: Sachsenhausen, Bergen-Belsen, Ravensbrück či Terezín. Do konca roka 1944 bolo zo seredského tábora vypravených celkovo osem transportov, ktorými územie Slovenska opustilo okolo desaťtisíc osôb. Posledným transportom zorganizovaným

7) Archív provincialátu Spoločnosti Ježišovej v Bratislave. Svedectvo Dominika Kaľatu, 27. 5. 2006.

8) † C. Tomáš Munk. *Zvesti Jezuitov na Slovensku*, 15. 3. 1946, s. 16.

9) Tamže.

10) Archív provincialátu Spoločnosti Ježišovej v Bratislave. Svedectvo Dominika Kaľatu, 27. 5. 2006.

11) Pozri: NIŽŇANSKÝ, E., BAKA, I., KAMENEC, I.: *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938–1944*. Bratislava 2004, s. 19–22.

12) VRABCOVÁ, E.: Pracovný tábor Židov v Seredi (1941–1945). In: *Archivum Sala. Archívna ročenka II. Šaľa 2005*, s. 123–124.

pred príchodom Munkovcov do Serede bolo 19. decembra 1944 vyvezených do Veľkoneemeckej ríše necelých tisíc ľudí.¹³⁾

Otázka osudu uväzneného novica a jeho rodiny nenechala vedenie jezuitov na Slovensku ľahostajným. Dňa 3. januára 1945, krátko po prevezení Munkovcov do Serede, uskutočnil provinciál Jozef Jurovský pokus zachrániť internovanú rodinu. Obrátil sa listom na ministra vnútra Slovenskej republiky Alexandra Macha. Vykreslil v ňom prípad Munkovcov i kňaza židovského pôvodu Edmunda Petra Bárdoša, pôsobiaceho na Orave, ktorého Nemci tiež zaistili a umiestnili do seredského tábora. Provinciál popísal Munkovcov ako vzorných ľudí, katolíkov a lojálnych občanov štátu. „Vzornými a slovenskému štátu naskrz vernými zostali aj počas puču – v Ružomberku – ! A za svoje stanovisko od inak zmýšľajúcich židov museli hodne poznámok prežrieť.“ Jurovský poprosil ministra dať príkaz navrátiť slobodu Munkovcom a Bárdošovi, alebo ich aspoň zbaviť internácie a umiestniť pod policajný dozor. „Svojím účinným slovom, poťažne príkazom ráčite priniesť, pán minister, jasný lúč svetla a radosť nie len do srdca tých dobrých veriacich, ale aj do svedomia mnohých, ktorí len s veľkým krížom svedomia musia siahať na slobodu takých duší. Toto budú kroky, pán minister, ktorými bude možno uprosiť P. Boha, aby sa zmiľoval nad nami a dal pokoja a slobody našej vlasti.“¹⁴⁾

Minister vnútra Alexander Mach odpovedal provinciálovi 15. januára 1945. Jeho list bol výstižným prejavom bezmocnosti, v ktorej sa tento kedysi jeden z najvplyvnejších mužov v štáte ocitol v lete a na jeseň roku 1944. Jeho právomoci, rovnako ako kontrola slovenskej vlády nad krajinou, boli po nemeckej okupácii značne obmedzené. Mach napísal: „Nie je v mojej moci, veľádostojný pane, od septembrových dní ani vziať ani vrátiť slobodu a nemám na tieto veci temer žiadny vliv. Jednako, čo sa dá, urobím. Poprosím príslušných rozhodujúcich činiteľov, aby Vášmu želaníu bolo vyhovené.“¹⁵⁾

Ak aj Mach skutočne intervenoval v prospech Munkovcov, pozitívny výsledok sa nedostavil a k ich prepusteniu neprišlo. Munkovci prežili v seredskom tábore viac

ako dva týždne. V polovici januára 1945 sa v Seredi nazhromaždil dostatok väzňov na to, aby mohol byť zorganizovaný ďalší transport. Tento transport, celkovo deviaty od septembra 1944 a prvý v roku 1945, sa uskutočnil 16. januára 1945 a bolo ním vyvezených spolu 681 osôb. Medzi nimi bola celá rodina Munkovcov i kňaz Edmund Peter Bárdoš. Ten o tejto udalosti napísal: „Vyviedli nás všetkých na veľký dvor seredského tábora, kde veliteľ tábora Brunner s palicou, ako dobytok triedil na práceschopných mužov, ženy a ženy s deťmi a starcov. Každú túto skupinu uzavreli osobitne.“¹⁶⁾ Pravdepodobne vtedy prišlo aj k rozdeleniu Munkovcov. František a Tomáš boli zaradení medzi práceschopných mužov, zatiaľ čo Gizela a Juraj zrejme do skupiny žien s deťmi.

Transportovaní netušili, kam vlak smeruje. Podľa Bárdošových slov: „Keď sa transport pohol zo Serede, bola veľká otázka, kde nás vezú. Ideme na Leopoldov, stojíme tu tri hodiny. Kde potom? Ak pôjdeme smerom na Žilinu, to znamená, že ideme cez Čadcu do Poľska do Oswienčima – istá záhuba. Keď pôjdeme na Bratislavu, je ešte nádej, že prežijeme.“¹⁷⁾ Takéto obavy transportovaných väzňov boli neopodstatnené. V októbri 1944 vydal Heinrich Himmler rozkaz o zastavení fyzických likvidácií a Oswienčim prestal prijímať ďalších väzňov. V novembri 1944 začala likvidácia plynových komôr.¹⁸⁾ O týchto skutočnostiach však nemali židia v Seredi samozrejme nijaké informácie.

Väzni z januárového transportu v skutočnosti smerovali sčasti do Terezína, sčasti do koncentračných táborov v Nemecku. V tejto

Tomáš Munk (vpravo) s mamou a bratom Jurajom.
Zdroj: osobná zbierka autora.

13) Archív Múzea Slovenského národného povstania Banská Bystrica, f. IX., príř. č. S 25/78. Prehľad masových hrobov a vrážd, ktoré boli prevedené pohotovostnými Einsatzkomandami SIPO a SD na území Slovenska; VIRTH, M.: Udalosti v Seredi spred 60 rokov. *Seredské novinky*, roč. 2, 2004, č. 5, s. 5; HRADSKÁ, K.: Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944 – 1945 so zreteľom na transporty do Terezína. In: *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 3, s. 455–471.

14) LETZ, R.: *Objav nových dokumentov o osude Tomáša Munka*, s. 28–29.

15) Tamže, s. 29–30.

16) BÁRDOŠ, E. P.: *Historia parochialis ecclesiae Habovkaensis*. Habovka 1998, s. 118.

17) Tamže, s. 119.

18) HRADSKÁ, K.: *Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944–1945*, s. 465.

Tomáš Munk (vpravo)
s lekárom a spisovateľom
Pavlom Straussom.
Zdroj: osobná zbierka
autora.

fáze sa strácajú akékoľvek stopy po Gizele a Jurajovi Munkovcoch. Podľa Bárdoša boli odvezení do tábora Bergen-Belsen. Tento tábor sa nachádzal v severozápadnej časti Nemecka, pri saskom meste Bergen, neďaleko Hannoveru. Postavený bol pôvodne ako zajatecký tábor v roku 1940, neskôr ho pretvorili na koncentračný tábor. Ku konci vojny, v dôsledku rapidne sa zvyšujúceho počtu väzňov v táboře, nedostatku jedla a slabej hygieny, v ňom vypukla zničujúca epidémia škvrnitého týfusu. Tá sa podľa Bárdoša stala pravdepodobne aj príčinou smrti Gizely Munkovej a Juraja

Munka.¹⁹⁾ Juraj Munk zomrel ako pätnásťročný, jeho mama Gizela vo veku nedožitých štyridsiatich piatich rokov.

Inú podobu mali osudy druhej časti rozdelenej rodiny – Tomáša a jeho otca Františka. Ich transport sa zastavil v koncentračnom tábore Sachsenhausen, ležiacom asi tridsaťpäť kilometrov severne od Berlína. Tento tábor bol postavený v meste Oranienburg, časti Sachsenhausen. Jeho vznik siahal do roku 1936 a výraznejšie začal slúžiť svojmu účelu po roku 1938. V roku 1942 bola v táboře vybudovaná tzv. Stanica Z, ktorej účelom bola likvidácia väzňov. O rok neskôr k nej pribudla aj plynová komora. Sachsenhausen bol jedným z kľúčových bodov v systéme nemeckých koncentračných táborov, akýmsi vzorovým táborom pre ostatné podobné zariadenia. Počas necelého desaťročia jeho existencie prešli bránami tábora desiatky tisíc väzňov, z nich veľká časť zahynula.

Na začiatku roku 1945 bolo v Sachsenhausene približne šesťdesiat tisíc väzňov, ku ktorým tak malo pribudnúť ďalších niekoľko stoviek zaistencov zo Slovenska. Príchod transportu, ktorý po niekoľkých dňoch strastiplnej cesty dorazil do Sachsenhausenu,

Bárdoš opísal: „Zvonku počuť hrmotné otváranie dverí a zúrivy rev: ‚Banditen, alle heraus!‘ Z vagónov sa valia ľudia do nepoznania. Všetci ožľknutí, zarastení, schudnutí – živé mŕtvolky. Vonku stála asi stotina SS-manov, ktorí s kliatbou, bitím, kopancami postavovali transport do 5-stupov. Všetky kufríčky alebo batôžky s osobnými vecami odobrali už na stanici. Povel ‚in Laufschrift‘ (poklusom) vpred.“ Koncentračný tábor zapôsobil na väzňov šokujúco: „Bol ohradený asi 10 metrovým vysokým betónovým múrom. Každých 50 m bola v múre strážna veža, v ktorej stáli dvaja SS-mani s guľometmi a reflektormi. Pred múrom plot s pichľavým drôtom, v ktorom bol zavedený vysokonapäťový elektrický prúd. Na stĺpkoch viseli výstražné tabuľky so smrtnými hlavami. Pred plotom bol ešte jeden drôt, kto tento prekročil, už z najbližšej veže bez vyzvania páľili.“²⁰⁾

Ani Munkovci, ani kňaz Edmund Peter Bárdoš však nezostali v Sachsenhausene natrvalo. Po karanténe ich premiestnili do tábora Lichtenrade. Koncentračný tábor Sachsenhausen mal desiatky externých komand a pobočných táborov, z nich mnohé boli sústredené priamo v Berlíne. Ich vytvorením sa okrem iného sledovala snaha znížiť náklady na dopravu väzňov na miesto nasadenia. Lichtenrade bol jedným z takýchto táborov. Ležal na južnom predmestí Berlína. Existoval od začiatku štyridsiatych rokov 20. storočia a spočiatku v ňom boli umiestnení sovietski zajatci. Pobočným táborom Sachsenhausenu sa stal v roku 1943. V devätnástich barakoch v ňom bolo väznených niekoľko stoviek väzňov (Nemcov, Poliakov, Sovietov, Nórov, Španielov či Francúzov a i.). Popri nebezpečnej práci v bombardovanom Berlíne ich niektorí nacisti využívali aj na svoje súkromné záhradné práce. Súčasťou denného režimu boli bitky, nadávky, nástupy na mraze. Väzňov trápila aj nedostatočná strava (mnohí zomreli na podvýživu) a, hlavne v zime, slabé oblečenie. Tábor bol strážený policajtm a príslušníkmi SS. Bola tu i táborová polícia (tzv. kápovia), zložená z väzňov. Jej príslušníci dávali ostatným väzňom úlohy a dozerali na nich často s nevšednou brutalitou.²¹⁾

Väzni z Lichtenrade, medzi ktorými bolo aj veľa Slovákov, boli v tomto čase nasadzovaní na práce v zničenom Berlíne, kam ich z tábora prepravovali po železnici. Odpratávali trosky domov zničených bombami, zabezpe-

19) BÁRDOŠ, E. P.: *Historia parochialis ecclesiae Habovkaensis*, s. 125.

20) Tamže, s. 119.

21) ZANTOW, R.: „Das sind doch Verbrecher...“ Konzentrationslager Sachsenhausen, Außenlager Lichtenrade. In: *Direkt vor der Haustür. Berlin-Lichtenrade im Nationalsozialismus*. Berlin 1990, s. 305–321.

čovali priechodnosť ulíc, neskôr sa podieľali aj na opevňovacích prácach (stavali barikády, kopali zákopy a podobne). V nesmierne náročných a nebezpečných podmienkach pracovali dennodenne veľký počet hodín. Ako Bárdoš napísal, najhorší bol neustály hlad. Väzňom dávali jesť len toľko, aby mohli prežiť a pracovať: „Denné menu bolo takéto: ráno o pol 6-tej pol litra nesladenej čiernej kávy alebo pol litra neurčitej polievky. Len nám ťažko pracujúcim dali kus chleba (Zulage), neviem už presne koľko gramov a malú kocku margarínu. S týmto kúskom chleba musel človek klamať žalúdok cez celý deň, lebo najbližšie jedlo bolo večer o pol siedmej. Obeda teda nikdy nebola. Večer dali liter tekutej ‚Streckerüben‘ t. j. kvaky plus krmná repa vo vode varené. Tu človek pochopil cenu chleba ako daru Božieho a dôvod, prečo v Otcenáší je chlieb každodenný reprezentantom všetkých potrieb pre telo. Jedine ten chlieb udržoval pri živote.“²²⁾ Tomáš Munk spolu s Edmundom Bárdošom podnikli v Nemecku vo svojej zúfalej situácii pokus poslať na Slovensko informáciu o svojom položení. Spolu napísali po latinsky odkaz pre biskupa Jána Vojtaššáka a požiadali jedného z dozorcov (starého policajta), aby lístok zanesol na najbližší farský úrad. K Vojtaššákovi sa vzhľadom na katastrofálnu situáciu na konci vojny a neexistujúce spojenie tento odkaz nikdy nedostal.²³⁾

Jedným z fenoménov spojených s prechodom frontu a koncom druhej svetovej vojny boli nútené evakuácie. Koncentračných táborov sa evakuácia týkala od leta 1944 a jej cieľom bolo zabrániť, aby sa väzni z táborov dostali do rúk spojeneckých síl a zároveň zachovať možnosť ich nasadenia na práce. Medzi najdrsnejšie formy evakuácie patrili tzv. pochody smrti (Todesmarsche). Počas nich museli väzni za drakonických podmienok prekonávať veľké vzdialenosti pešo. Mnohí z nich tieto pochody neprežili: zahynuli vyčerpaním, hladom alebo boli zabití. Evakuácia Sachsenhausenu a jeho pobočných táborov predstavovala jeden zo série posledných pochodov smrti, uskutočnených na samotnom sklonku vojny.

V druhej polovici apríla 1945 sa front priblížil natoľko, že padlo rozhodnutie evakuovať tábor Sachsenhausen. Evakuácia mala zamedziť, aby väzni padli do rúk Sovietskej armády. Podľa povojnovej výpovede veliteľa

tábora Antona Kaindla pred sovietskym vojenským tribunálom – hoci neskôr spochybnej – však nešlo len o bežnú evakuáciu. Plán mal údajne počítať s premiestnením väzňov k Baltickému moru, kde mali byť naložení na lode a na mori potopení. Presun sa mal realizovať pešo. V súvislosti s prípravou pochodu väzňov z pobočných táborov opäť premiestnili do hlavného tábora v Oranienburgu. Presun sa týkal aj stoviek väzňov umiestnených v tábore Lichtenrade, medzi nimi i Munkovcov a Bárdoša. Pár dní na to, 21. apríla 1945,

*Tomáš Munk ako jezuitský novic v Ružomberku.
Zdroj: osobná zbierka autora.*

22) BÁRDOŠ, E. P.: *Historia parochialis ecclesiae Habovkaensis*, s. 121.

23) KUBÍK, K.: Bože, len Ty si moje bohatstvo, Ty si môj Pán. Rozhovor s o. Edmundom Bárdošom, uskutočnený 3. 1. 1992 v nemocnici v Trstenej., In: *Kultúra*, roč. 10, 27. 6. 2007, č. 13, s. 10.

pochod smrti smerom na severozápad začal. Zúčastnilo sa na ňom okolo tridsaťtisíc väzňov, rozdelených do skupín. V jednej zo skupín boli aj Tomáš a František Munkovci spolu s Edmundom Petrom Bárdošom. Pochodujúci väzni denne absolvovali okolo tridsať kilometrov bez dostatočného jedla. Tí, ktorí nevládali držať krok, boli okamžite zastrelení.

Podľa spomienok Edmunda Petra Bárdoša, deň pred pochodom našiel hladný Tomáš na smetisku zhnitú mrkvu a zjedol ju. To mohlo byť príčinou zdravotných problémov, ktoré sa u neho následne objavili. Na druhý deň, keď spolu s otcom nastupoval na pochod, sa cítil veľmi zle. V takomto stave sa vydal na ťažkú cestu, ktorá sa pre neho stala, v doslovnom zmysle, pochodom smrti. O jeho posledných chvíľach Bárdoš napísal: „*Tomáš s otcom i ja sme nastúpili do jednej päťice – pochodové kolóny väzňov stavali po piatich. Už po hodine cesty Tomáš sa začal potácať a klesať k zemi. Otec i ja sme ho podopierali a povzbudzovali. SS-mani, keď zbadali, že Tomáš nevládze pochodovať a zdržuje pochodujúcu kolónu, vytrhli ho z radu a sotili do priekopy. Samozrejme, že Tomášov otec zostal s ním. Ja som musel pochodovať ďalej. Celú noc bolo počuť výstrely. Myslel som, že sú to snád' výstražné výstrely dozorcov. Pri brieždení, keď popri ceste som videl množstvo zastrelených spoluväzňov, už som videl, že*

to boli vraždiace výstrely. Ráno pri krátkom oddychu sme sa stretli s priateľmi z iných pochodových stoviek a títo zvestovali hroznú novinu, že Tomáš i otec František sú mŕtvi. Oni to videli na vlastné oči. Po našom odlúčení pristúpil ku nim SS-man s krikom – Auf – hore – weitermarschieren – pod'me ďalej! Otec prosil, že syn je chorý, aby doprial chvíľku oddychu. SS-man na to dvoma strelami z automatu zabil Tomáša a jeho otca.“²⁴⁾

Tomáš a František Munkovci zomreli pravdepodobne 21. alebo 22. apríla 1945. Tomáš Munk mal v čase smrti dvadsaťjeden rokov, jeho otec František Munk by sa o niekoľko mesiacov dožil päťdesiatky. Zaradili sa medzi približne šesťtisíc obetí, ktoré počas pochodu zahynuli. Ich smrť prišla v poslednej fáze vojny. Už 22. apríla 1945 padol tábor Sachsenhausen do rúk Sovietskej armády. Tá v ňom našla okolo tritisíc väzňov, predovšetkým chorých, ktorí sa nevydali na pochod. Väčšina z nich si tak zachránila život. Pochod smrti pokračoval ešte o niekoľko dní dlhšie. Na začiatku mája 1945, krátko pred úplným koncom vojny, príslušníci SS pochod opustili a ubiedení väzni sa dostali do rúk sovietskych a amerických vojsk pri Schwerine a Ludwigsluste. V roku 1946 boli František, Gizela, Tomáš a Juraj Munkovci Okresným súdom v Ružomberku oficiálne vyhlásení za mŕtvych.

SUMMARY

Jesuit Novice Tomáš Munk – a Victim of Anti-Jewish Persecutions

Tomáš Dezider Munk was born in Budapest on January 29th 1924 in Jewish family. His father František Munk worked as a clerk. Munk family lived in Lučenec and in 1926 moved to Bratislava. Tomáš's brother Juraj Dezider was born there in 1930. In 1938 the family moved to Ružomberok where František Munk became a director of paper producing factory SOLO. In 1939, all members of the family were baptised. In 1940 Tomáš ceased to attend a secondary school in Ružomberok (due to anti-Jewish measures). However, he kept studying at home and in 1943 graduated from the secondary school (gymnázium). At the same year he became a Jesuit novice in Ružomberok. After Ružomberok was occupied by German forces all members of Munk family were arrested by Nazi security units (mid December 1944). Initially, they were imprisoned in Ružomberok and at the end of 1944 moved to concentration camp Sereď. Eventually, in January 1945 they were transported to concentration camps in Germany. Juraj Munk and Gizela Munková (Tomáš's mother) were probably moved to Bergen-Belsen and died there. Tomáš and František were transported to Sachsenhausen and later on placed in one of its subcamps (Lichtenrade), situated on the suburbs of Berlin. Both Tomáš Munk and František Munk were shot dead during the Death March that begun after the camp Sachsenhausen had been evacuated. They were killed approximately on 21 or 22 April 1945.

Rekonštrukcia zväzkov v Archíve ÚPN

Príspevok sa venuje možnostiam a praktickým skúsenostiam Archívu Ústavu pamäti národa (ÚPN) získaným pri rekonštrukcii zväzkovej agendy. Rekonštrukciu zničených alebo len čiastočne zachovaných dokumentov, pochádzajúcich z činnosti bezpečnostných zložiek totalitného štátu,¹⁾ predpokladá už zákon o pamäti národa č. 553/2002 Z. z.²⁾ Tretí oddiel tohto zákona³⁾ kladie ťažisko na sprístupňovanie osobných zväzkov, alebo zväzkov s osobnými údajmi fyzickým⁴⁾ ako aj právnickým⁵⁾ osobám. Medzi úlohy uložené Ústavu pamäti národa patrí totiž, podľa znenia zákona o pamäti národa,⁶⁾ zhromažďovanie a odborné spracúvanie všetkých druhov informácií z obdobia totality. Z toho sekcií archívu

ÚPN, ktorá spravuje archívne dokumenty po bývalých bezpečnostných zložkách, vyplýva navyše ďalšia povinnosť odborne,⁷⁾ - teda z archívneho hľadiska - spracovávať a sprístupňovať archívne fondy,⁸⁾ ktoré ÚPN prevzal od Ministerstva vnútra SR, Ministerstva obrany SR a Slovenskej informačnej služby.⁹⁾ Ústav pamäti národa sa procesu rekonštrukcie venuje už od začiatku svojej činnosti. Boli to prvé pokusy zrušenej Sekcie právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov, konkrétne jej Oddelenia rekonštrukcie dokumentov¹⁰⁾ a Sekcie archívu ÚPN,¹¹⁾ ktoré v roku 2005 predstavili svoje metodologicky odlišné koncepcie vyplývajúce nielen zo široko ponímaného pojmu „rekonštrukcia“, ale aj z cha-

Mgr. Ing. Ľubomír Ďurina
(1972) absolvent archívniectva a pomocných vied historických FiF UK Bratislava, pracuje v Archíve ÚPN.

PhDr. Radoslav Ragač
(1975), absolvent archívniectva a histórie FiF UK Bratislava, vedúci Oddelenia písomností ŠtB a ostatných bezpečnostných zložiek Archívu ÚPN.

- 1) Archívne fondy bývalých bezpečnostných zložiek prevzal ÚPN od MV SR, MO SR a SIS; odovzdané boli aj kópie lustračných osvedčení podľa zákona č. 451/1991 Zb. („lustračný zákon“), evidenčné karty a databázy Štátnej bezpečnosti (ŠtB).
- 2) V § 6 a § 8 písm. f) zákona; § 6 „Predmetom sprístupnenia a zverejnenia sú zachované alebo rekonštruované dokumenty ... evidované v dobových spisových alebo archívnych pomôckach (registroch) týchto zložiek ...“; v § 8 písm. f. zákon za jednu z úloh ústavu vymedzuje „...systematicky zhromažďovať a odborne dokumentačne spracovávať všetky druhy informácií, dokladov a dokumentov vzťahujúcich sa na dobu neslobody...“.
- 3) § 17, 18 a 19 zákona č. 553/2002 Z. z.
- 4) Spracúva Sekcia sprístupňovania.
- 5) Žiadosti právnických osôb spracúva Sekcia archívu. V zmysle § 19 zákona č. 215/2004 Z. z. o ochrane utajovaných skutočností Národný bezpečnostný úrad, Slovenská informačná služba, Vojenské obranné spravodajstvo a Policajný zbor sú oprávnené požadovať v rámci výkonu bezpečnostných previerok II., III. a IV. stupňa od ďalších štátnych orgánov poskytnutie informácií uvedených v § 16 ods.1 písm. b) až f).
- 6) Napr. preambula a § 8, písm. f) už spomenutého zákona č. 553/2002 Z. z.
- 7) § 6 písm. b) 1 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach priamo vyžadoval vzdelanostnú hranicu – aspoň jednu osobu s VŠ vzdelaním v odbore archívniectva a pomocné historické vedy; novelizovaná verzia zákona č. 216/2007 Z. z. z 27. 3. 2007 uvedenú požiadavku zmätkuje: rozšírením možných študijných odborov na neurčité „príbuzné študijné odbory“ (čl. I, 3).
- 8) Archívny fond je „súbor písomných a iných dokumentov, ktorý vznikol v ý b e r o m pre vedecké, správne a prevádzkové účely z písomných a iných dokumentov nazhromaždených organickou činnosťou určitej inštitúcie, prípadne jej operatívne alebo organizačne oddelenej časti.“ Pozri: Kol.: *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov (ďalej Ochrana...)*. Bratislava: Archívna správa MV SSR 1988, s. 9.
- 9) Štatút verejného archívu mu bol priznaný dňa 7. 7. 2004, na základe žiadosti vtedajšieho predsedu Správnej rady ÚPN Ing. Jána Langoša z 12. 5. 2004. Oznámením odboru archívov a registratúr, sekcie verejnej správy MV SR z 15. 7. 2005 bol Archív ÚPN zaradený do skupiny tzv. špecializovaných verejných archívov.
- 10) Predstava o rekonštrukcii dokumentov je načrtnutá v príspevku LEHKÝ, M.: Sekcia právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov (ďalej Sekcia...). In: *Pamäť národa*, 2005, č. 3, s. 54–56. Detailnejšie je problematika rozpracovaná v príspevku KOŠICKÝ, P.: Oddelenie rekonštrukcie dokumentov. In: *Pamäť národa*, 2005, č. 3, s. 56–62. Tá vychádza z potreby vypracovania rádovo vylepšenej relačnej databázy indexujúcej aj skenované archívne dokumenty, ktorá by umožňovala efektívnejšie a rýchlejšie plniť zákonom danú prioritu ÚPN – sprístupňovať žiadateľom všetky jestvujúce dokumenty, ktoré boli vedené na osobu žiadateľa. Navyše bolo ambíciou tohto oddelenia „...znovu obnovovať pôvodnú, úplnú podobu dokumentov (sic!) štátnej bezpečnosti za účelom sprístupnenia oprávneným žiadateľom a tiež na ich základe rekonštruovať represívnu i informačnú činnosť komunistickej politickej polície, v medziach možností... za pomoci smerníc o jej činnosti či vedením agendy. ...postupná digitalizácia evidencií, ako aj samotných dokumentov umožní ... rýchlejšie vyhľadávanie...(a)... dokonalejšie prepojenie medzi jednotlivými dokumentmi či evidenčnými postupmi“. s. 56. M. Lehký si následne predstavoval, že „počítačové databázy umožnia rýchlu rekonštrukciu tých dokumentov, ktoré boli zničené, stratené alebo v rokoch 1950–1989 priebežne skartované.“ Pozri LEHKÝ, M.: Sekcia ..., s. 54. Oddelenie rekonštrukcie pomáhalo Sekcii sprístupňovania v dopĺňovaní údajov v niektorých prípadoch.
- 11) Archív ÚPN prezentoval svoju predstavu v júni 2005 na výjazdovom pracovnom rokovaní ÚPN v Častej-Papierničke 29.–30. 6. 2005. R. Ragač predniesol referát s názvom *Rekonštrukcia zväzkov z archívnych dokumentov uložených v Archíve Ústavu pamäti národa*. Pracovný materiál nebol publikovaný.

rakteru úloh, ktoré tieto sekcie plnia. V súčasnosti tento termín zahŕňa riešenia dotýkajúce sa nasledovných 3 okruhov úloh: 1. rekonštrukcie konkrétnych prípadov (napr. v rámci podnetov na trestné stíhanie ako aj v rámci sprístupňovania dokumentov oprávneným žiadateľom), 2. rekonštrukcie databáz (najznámejším príkladom je verejná databáza údajov z tzv. registračných protokolov sprístupnená na webovej stránke ÚPN) a 3. rekonštrukcia archívnych fondov. Archív postupuje pri spracovaní – rekonštrukcii – fondov (teda aj zväzkov) na základe diplomatickej kritiky písomností,¹²⁾ zahrňujúcej analýzu vonkajších a vnútorných znakov archívnych dokumentov.¹³⁾ Oddelenie rekonštrukcie (zaoberajúce sa práve 1. a 2. okruhom úloh v spolupráci so sekciou informatiky) zvolilo opačný prístup, ktorý môžeme označiť ako tematicko-historický. Základom malo byť prevedenie obsahu zachovaných archívnych dokumentov do elektronickej formy a následná rekonštrukcia dokumentov podľa databázového kľúča. Výstupom však v tomto prípade nie je rekonštruovaný zväzok, ale len pertinentný súbor informácií o konkrétnej osobe, či problematike.

Súčasný stav

V Archive ÚPN sa po usporiadaní prevažnej väčšiny administratívnych dokumentov z posledných desaťročí činnosti ŠtB vytvorili vhodné podmienky pre postupné naštartovanie procesu rekonštrukcie. ÚPN prevzal usporiadanú preskartovanú zväzkovú agendu a inventarizované staršie časti niektorých archívnych fondov. Ani už skôr inventarizované dokumenty neboli prevzaté bez strát. Do absurdnosti to z archívneho hľadiska dotiahol Archív MV SR, kde boli ešte v 90. rokoch podľa záznamov v archívnych pomôckach vyskartované už inventarizované (!) archívne dokumenty. Ide o unikát aj z európskeho hľadiska.

Ostatné archívne dokumenty boli zväčša prevzaté v rozsype. Ide hlavne o spisový materiál, úradné a pomocné knihy, kartotéky,

účtovné a čiastočne aj personálne materiály. Dokumenty z tohto neusporiadaného celku označené, ako „S“ boli vytriedené a mali byť ako nehodnotné zničené.¹⁴⁾ Po ich roztriedení sa nám podarilo identifikovať aj ďalších niekoľko sto kusov torz zväzkov. Ide o desiatky, v niekoľkých prípadoch až o stovky strán zo zväzkov, ktoré sa dajú presne určiť a zaradiť; zvyčajne sa však zachovalo len niekoľko listov, resp. zoznam dokumentov z toho ktorého zväzku. Osobitne cenné sú desiatky originálov zoznamov dokumentov zo skartovaných zväzkov. Kľúčom pre prácu s torzami zväzkov je poznanie vzniku a administratívneho obehu spisu (registračného záznamu) v organizácii, v tomto prípade ide hlavne o identifikáciu rozdeľovníka záznamu a porovnanie v ňom obsiahnutých údajov s ostatnými dotknutými zväzkami a registratúrnym denníkom,¹⁵⁾ prezentačných pečiatok a kancelárskych poznámok. Typickými identifikačnými znakmi záznamu, ktorý bol súčasťou zväzku je originálna paginácia v pravom hornom rohu a stopy po dierovaní v ľavej časti.

Pri rekonštrukcii celkového množstva vzniknutých zväzkov sa prioritne opierame o registračné protokoly vedené jednotlivými Správami ŠtB (krajská úroveň), ktoré zachytávajú celkový počet zväzkov založených zložkami ŠtB.¹⁶⁾ Na ich základe možno vytvoriť databázu istej sumy štandardných údajov ku všetkým, zachovaným, aj nezachovaným zväzkom. Druhým princípom je subsidiarita medzi jednotlivými typmi zväzkov (zväzok agentúrny, zväzok operatívny, objektový zväzok) a tiež príslušnými kartotékami. Údaje v týchto zväzkoch možno vzájomne (na základe agentúrnych záznamov, ktoré obsahujú) logicky dopĺňať. Zväzky prechádzali, tak ako všetky iné úradné dokumenty dvomi logickými a na seba nadväzujúcimi štádiami. Po štádiu aktívnej práce s nimi a ich dopĺňania boli v určitom období vyradené z aktívneho používania, uzavreté a uložené pod archívnymi číslami na určenú dobu do registratúry

12) Diplomatika (z lat. diploma – listina) je pomocná historická veda, ktorá sa zaoberá štúdiom písomností úradnej proveniencie, ktoré hodnotí po stránke vonkajšej a vnútornej ako produkty určitého právneho, sociálneho a kultúrneho prostredia v súvislosti s dejinami inštitúcií, ktoré ich produkujú, t.j. kancelárií. V súvislosti s mladším písomným materiálom sa jej predmet rozširuje aj o ďalšie druhy písomností ako mandáty, listy, (pomocné) knihy, spisy a účtovný materiál. Pozri: Kol.: *Príručka archívára*. Bratislava. PT Servis 1999, s. 12–15 et al.

13) K vonkajším znakom moderného spisového materiálu napríklad patria: spisové obaly, odtlačky prezentačných a expedičných pečiatok, kancelárske poznámky, číslovanie spisov; vnútorné znaky analyzujeme obsahovým, paleografickým a diplomatickým rozborom. *Ochrana ...*, s. 38.

14) Vytriedovanie dokázateľne prebiehalo ešte aj v polovici 90. rokov.

15) Toto kritérium si všimol vo svojom príspevku aj P. Košícký. Jeho závery o použití rozdeľovníka však bez ďalšieho overovania skutočného stavu nemajú všeobecnú platnosť. Rozdeľovník nevystihuje v úplnosti obeh dokumentov v inštitúcii. Problematické situácie nastávali napríklad v prípade prehodnocovania, či zásahov nadriadených zložiek, ktoré inak posúdili vzniknutú situáciu. Situáciu je preto nutné overovať pomocou registratúrnych pomôcok. Porovnaj napríklad signálny zväzok (S) s krycím menom „BLUM“, A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Košice, Objektové zväzky, arch. č. OP 10 250, reg. č. 11 800.

16) KAKALÍKOVÁ, J.: Problémové aspekty spisovej služby Štátnej bezpečnosti na Slovensku. In: *Pamäť národa*, 2005, č. 1, s. 69–74.

Opatr. Správa štátnej bezpečnosti
 Opatr. pr. 12. Hrabov
 Znak: rezident, agent, informátor, dôvnik, kandidát, typ, opar, TS, ...
 C. svazku: 636 kr. Imeno "STRÝKO"
 Číslo listov: (Písať pri odoslaní mimo odbor)

Podpis: 1 x KB "POŠTA"
 Príloha: 1 x TS "STRÝKO"
 Kódovnik: 1 x TS "STRÝKO"

v Bratislave dňa 12.12. 1987
 PRÍČNE TAJNÉ - TAJNÉ
 (po vyplnení)

ZÁZNAM číslo _____

novazuje na záznam č. _____
 Stručná podstata poznatku:
 TS "STRÝKO" - vyšetrenie k príchodom a odchodom z KB POŠTA

Schůzka konána dňa 12.12. 1987
 Miesto schůzky: KB, Pr. služobný miestnosť, veľké miestnosť, terén
 Súčastníci: ...
 Práve operatív: ...
 Získal spolupracovník: ...
 a) rozhovoren s osobou, ktorá ...
 b) platením dokumentu ...
 c) ...
 d) ...
 e) ...

1. Text 2. Operatívny význam 3. Dokumentovno 4. Opatr. 5. Dato osob uvedených v zázname
 6. Názov operatívneho pracovníka na zvláštny poznatek

1./ Nakoľko KB "STRÝKO" bol v priebehu celého roku obaluhovaný na KB "POŠTA" bol výsneň k oveľnie príchodom a odchodom na KB. Uvediel, že schůzkové šimnosť na KB "POŠTA" mu pl ne vyhováje, nakoľko je to v stre. a zasl. V zmysle dlhodobej inštrukcie sa pri návštevách KB kontrolu svčsk ani v jednóm prípade nezistil, že by bol pozorovaný alebo sledovaný neznanou osobou. Taktiež vedel do KB je veľmi vyhľad s nikoho nestretol v blízkosti KB, tak aby musel použiť legendu, ktorá sa pre takéto príp prípravend Taktiež v blízkosti KB nestretol, žiadne známeho, pred

Poznámka: Každý poznatek (údaj, jvi) piť na samostatný záznam
 * = podčiť platný údaj
 ** = novazé taktie 1988) sa vpredu uvedené kategórie čísla st. piť.

MV č. 44. 751

Správa ZNB M. mesta Bratislavy a Ja Kupa
 Správa štátnej bezpečnosti
 Bratislava 10.12. 1987
 PRÍČNE TAJNÉ
 Pr v p i s o m :
 Počet listov :

Z Á Z N A M

z vlastného pozorovania o situácii v okolí KB "POŠTA"

jedným z oputení v rámci skúmania stavu utajenia KB "POŠTA" bolo i samotné vlastné pozorovanie RO. Na KB sa v súčasnej dobe obaluhovávajú TS JURAJ, TS "JANO" a TS "JAN". V priebehu roku prestali dochádzať TS JURAJ a TS "JAN". V priebehu roku prestali dochádzať TS JURAJ a TS "JAN" ktorý bol prevádzovaný na dôvernika pre stratu možnosti a vysoký fyzický vek. Išlo však o seriózneho TS kde dekonšpirácia KB a jeho strany neohrozi. Skončenie jeho dochádzok bolo vhodné le gendovani.

KB má z hľadiska schůzkovania veľmi vhodnú peľobu. Dochádzajúcim TS tu schůzkovania v plnej miere vyhováje. Pravidelne boli vyhovávaní k príchodom a odchodom z KB a ani jeden nezistil, že by bol niekym sledovaný alebo by sa niekto zaujímal o úel jeho návštev na KB.

Schůzkové šimnosť bola prevádzaná v rôznych dňoch a termínov včete večurných hodín, čo utvrdilo legendu, že byt je obývaný. Niekoľkokrát som sa stretol s najbližšími susedmi, ktorých pozdravím avšak nevediel s nimi dlhšie rozhovory okrem bežných zdvorilostných frás. Najčastejšie sa vidím s domovníkom VAJGLOM, ktorý však neprejavuje o byt záujem a nemá podozrenie na aký úel byt slúži. V krátkej dobe však chce sa presťahovať nakoľko nie je spokojný s platom domovníka.

Ukážka odlišnosti archivár-
 skeho a "bádateľského"
 prístupu k rekonštrukcii
 zväzkov. Agentúrny záznam
 spracovaný na základe
 údajov získaných od TS
 "STRÝKO" (obr. vľavo) je
 na základe rozdeľovníka
 zaradený do zväzkov TS
 "STRÝKO" a KB "POŠTA".
 Hoci iný dokument (obr.
 vpravo) takisto obsahuje
 údaj o tom istom spolupra-
 covníkovi (TS "STRÝKO"),
 na základe rozboru
 prináleží výlučne do zväzku
 KB "POŠTA", reg. č.
 14 398.
 Zdroj: Archív ÚPN

ných typov dokumentov. Pri rekonštrukcii sa dá využiť už spomínaný princíp subsidiarity (hľadanie v iných typoch tematicky súvisiacich zväzkoch). Tento princíp vzájomnej nahraditeľnosti platí aj v prípade agentúrnych zväzkov navzájom. Bolo totiž prirodzené, že operatívny pracovník si spoľahlivosť nim riadených tajných spolupracovníkov preveroval ich vzájomnou kontrolou. Orientácia je zvyčajne možná pomocou rozdeľovníka AZ. Kópie záznamov sa podľa neho dajú zaradiť aj do ďalších uvedených zväzkov. Kópia AZ tak môže obsahovo nahradiť chýbajúci záznam z rekonštruovaného zväzku. Ak sa zachoval zoznam dokumentov rekonštruovaného zväzku, dá sa určiť aj presné miesto (strany), kam bol AZ pôvodne vo zväzku zaradený.

Časť agentúrnych záznamov bola odstúpená aj iným organizačným zložkám ŠtB. Stopu odstúpeného AZ, ktorý už musel dostať registratúrnu značku, môžeme nájsť v registratúrnom denníku a dohľadať ho. Informačne zaujímavé AZ boli pravidelne odstupované na analytické oddelenia Správ ŠtB. Tie ich analyzovali a získané poznatky buď zaradili do nimi produkovaných periodických analytických

materiálov (denná informácia, týždenná informácia...) o štátno-bezpečnostnej situácii, ktoré posielali nadriadeným zložkám, odstupovali ich po využití príslušnej zložke ŠtB alebo vrátili odosielateľovi.²¹⁾ Zároveň štatisticky vyhodnocovali úspešnosť jednotlivých zložiek ŠtB pri získavaní informácií po jednotlivých líniiach. Všetky tieto vyprodukované dokumenty môžeme využiť pri rekonštrukcii. Okrem AZ v origináloch, ktoré sa však, ako podkladový materiál zachovali len zriedka,²²⁾ sa dajú využiť aj štatistické výkazy (kvantitatívny rozsah spolupráce) a periodické materiály. Väčšie množstvo agentúrnych záznamov sme postupne identifikovali aj v spracúvaných materiáloch delimitovaných v rozsype z SIS. Časť z nich tvorila pôvodne súčasť zničených zväzkov, ďalšie boli súčasťou administratívnych spisov.

4. Záznamy skartačných komisií

Komisie pôsobiace pri jednotlivých archivujúcich útvaroch ŠtB po uplynutí stanovených lehôt podľa smerníc²³⁾ vyhodnocovali archivované zväzky.²⁴⁾ Výsledkom ich práce po komisionálnom posúdení konkrétneho

21) Oddelenia ŠtB pomerne často posielali ten istý agentúrny záznam vo viacerých exemplároch Analytickej skupine S-ŠtB a tá ich potom po posúdení odstúpila príslušnému odboru S-ŠtB, alebo aj iným zložkám.
 22) Ako podkladový materiál bývali pravidelne skartované. Veľká skupina AZ z rokov 1984-1985 sa však napríklad v origináli zachovala vo fonde KS ZNB S-ŠtB Bratislava.
 23) V 80. rokoch to bol čl. 31 služobného predpisu A-oper-II-1 a metodické pokyny náčelníka SEO k tomuto predpisu.
 24) Operatívny pracovník bol po ukončení spolupráce alebo rozpracúvania povinný uložiť zväzok do archívu. V mladšom období bol povinný spracovať návrh na uloženie zväzku do archívu, ktorý zostával súčasťou zväzku. V ňom uviedol dôvody registrácie, ukončenia zväzku a tiež údaje o priebehu spolupráce, resp. rozpracúvania, finančných výdavkoch, znalostiach konšpiračných bytov, operatívnych pracovníkov, spôsoboch spojenia (telefónne čísla, heslá), špeciálnych znalostiach spolupracovníka a pod. Nakoniec navrhol, ktoré časti zväzku (zvyčajne zoznam dokumentov, návrh na získanie, memorandum ...) koľko rokov archivovať.

Otázka vyrovnania sa s minulosťou je v myslení verejnosti v úzadí

„Čistota“ verejného života je nevyriešená; po 18 rokoch to nie je deficit zmeny režimu, ale priamo novej demokracie, tvrdí György Gyarmati.

Zhovárал sa Michal Dzurjanin

Vyrovňavanie sa s obdobím neslobody má v krajinách bývalého východného bloku približne rovnaký scenár, rozdiely sú akurát v čase vzniku inštitúcií, ktoré majú túto úlohu danú zákonom. Kým na Slovensku vznikol Ústav pamäti národa v máji 2003, Historický úrad v Maďarsku začal plniť obdobné poslanie už v roku 1997. V roku 2003 sa jeho právnym nástupcom stal Historický archív štátno-bezpečnostných služieb. Rozhovor o situácii u našich južných susedov pre Pamäť národa poskytol jeho riaditeľ, György Gyarmati.

**Pán riaditeľ, v akej situácii začí-
nala Vaša inštitúcia svoju činnosť
pred desiatimi rokmi? Stretávali ste
sa so spochybňovaním jej významu?
Pociťovali ste vplyv osôb, spojených
s predchádzajúcim režimom, ktorí si
našli významný priestor aj v zmenených
pomeroch?**

Najskôr spomeniem dôvody viacročného meškania procesu vyrovnania sa s minulým režimom, resp. dobou neslobody v Maďarsku.

Spoločenské zmeny v Maďarsku, ktoré sa najnovšie nazývajú konsenzuálna revolúcia formou konštitučného prevratu, priniesli i to, že v otázke vyrovnania sa s minulosťou tiež malo dôjsť ku konsenzu medzi reprezentantmi bývalej štruktúry a reprezentantmi nových politických prúdov. Tzv. *homines novi* na rôznej úrovni a rôznym spôsobom však boli súčasťou starej štruktúry, mechanizmu, ktorý mienili práve odvolať, zhodiť. V niekoľkokoročnom vajataní – ako je známe – hrala jasnú rolu skutočnosť, že v každej politickej strane, ktorá vznikla po roku 1990, sa našli takí ľudia (parlamentní poslanci, vládni úradníci, ľudia v diplomatických službách),

ktorí boli v kontakte – a nie ako pozorované osoby – so Štátnou bezpečnosťou. Kvôli tomu však nemôžem povedať, že stará politická garnitúra by bola brzdou a nová, vpred sa derúca skupina politikov, by bola inšpirátorom tohto úsilia. Skôr akoby nové politické sily, ktoré chceli zužitkovať imidž bezúhonnosti, boli viac frustrované z toho, že ani ich rady nie sú zbavené poznačených.

Rovnako nemôžem hovoriť ani o širokom spoločenskom tlaku. V prvých rokoch po páde komunizmu sa väčšia časť spoločnosti zaoberala v prvom rade problémom veľkej nezamestnanosti a tvorbou existenčných podmienok v zmenenej situácii. Ak beriem do úvahy, že teraz – 18 rokov po zrušení cenzúry – väčšia časť spoločnosti považuje samu seba za porazenú, neprekvapuje, že akákoľvek forma historického vyrovnania sa s minulosťou je v myslení verejnosti v úzadí. Dá sa to charakterizovať jemnou, ale nie nepodstatnou pojmovou odlišnosťou: zatiaľ čo táto otázka je u vás založená na vyrovaní sa s minulosťou, u nás sa v hovorovej reči rozširuje eufemistické spojenie „*informačná reštitúcia*“.

Positívny signál, ktorý sme zaregistrovali aj u nás, vyslal váš prezident Sólyom, keď odmietol vyhovieť návrhu predsedu vlády na udelenie najvyššieho štátneho vyznamenania expremiérovi Hornovi práve pre jeho minulosť v časoch totality a súčasný postoj k nej. Je to podľa Vás výsledok snahy o nastavenie určitých štandardov, alebo ide o krok, ktorý má širokú podporu verejnosti?

Toto je skôr aktuálno-politická otázka, ktorej som sa už predtým ako historik

a v posledných rokoch i ako verejný činiteľ síce vyhol, ale odpoviem. Môžem to vysvetliť z dvoch hľadísk.

V dejinách 20. storočia Maďarska odstránenie tzv. železnej opony, ktorá prezentovala rozdelenie Európy, je rovnocennou udalosťou ako rok 1956, a to vo vnútropolitickom i medzinárodnom meradle. V čase potlačenia revolúcie v roku 1956 menovaná osoba dokončila svoje vysokoškolské štúdium a bola členom represívnych zložiek štátu v bezvýznamnej funkcii. V nemecky hovoriacich častiach strednej Európy – ale i v Budapešti – takého človeka označovali výrazom Niemand, čiže niktoš, absolútna nula. A tento človek je ministrom zahraničných vecí Maďarska v rokoch 1989-1990. V tomto období okrem vládnej funkcie potreboval určitú mieru osobnej odvahy, aby zohral aktívnu rolu v skutočnom i symbolickom páde železnej opony. Horn sa tiež na jar 1990 dohodol s Moskvou, aby po 45 rokoch sovietske vojská opustili krajinu. Dožiť sa odchodu sovietskych vojsk z Maďarska sa vyrovná v historickom meradle pádu železnej opony. Ak tieto skutočnosti dáte na misky váh, nie je ich dôležité porovnávať. Ale dokončím túto úvahu: osobne nemám žiadnu námietku proti tomu, aby mu bol udelený „metál.“

Ak túto otázku vnímam z iného uhla, môžem povedať, že išlo o celkom inú vec – o politickú ťahanicu medzi dvoma ústavnými činiteľmi. Prezident republiky pri menovaní rôznych verejných funkcií nerokoval s parlamentnými politickými stranami, na čo – konkrétne v tomto prípade – odmietol rokovanie aj sám premiér. V porovnaní s tým je len terciálnou otázkou, že sám Horn s nadmernou pomocou straníckej elity a samotného premiéra – veď my ukážeme! – zorganizoval nechutnú, provokatívnu „samo oslavu“. Mohol by som povedať aj to, že urobili všetko preto, aby práve kvôli tejto afére Horn sa stal nevhodným na spomenuté vyznamenanie. Vtedy som si aj ja revidoval svoje skoršie stanovisko, avšak nie svoj názor, že v tejto afére išlo najmenej o Horna a jeho zásluhy. Takže – vráťim sa k Vašej otázke – nevidím v tom žiadny pozitívny signál, lebo si skôr myslím, že išlo o prezentáciu drámy veľkosti mušačinka v podaní cirkusovej atrakcie maďarskej politickej elity. Reakciu spoločnosti najlepšie ukázal časopis

Magyar Narancs, akoby v dvojzrkadle – zo sociologického a sociálno-psychologického aspektu staval proti sebe argumenty jednej a druhej strany.

Agenda inštitúcie, ktorú riadite je obsiahla. Na čo konkrétne vo Vašej práci kladiete dôraz?

Historický archív spravuje archívny materiál takmer 4 tisíc bežných metrov. Aby to bolo ešte zrozumiteľnejšie 50 – 60 miliónov strán dokumentov. Z tohto množstva treba vyhľadávať tie údaje, resp. informácie, o ktoré požiadajú občania – je to našou prioritou. Toto je možné robiť len tak, že z uvedeného niekoľko desiatok miliónového množstva dokumentov integrujeme do počítačovej databázy jednotlivé mená osôb, ktoré prechádzajú v jednotlivých zväzkoch a iných archívnych dokumentoch a naopak. Dnes na základe spracovania archívnych dokumentov vieme priradiť rôzne údaje približne miliónu osôb.

Za uplynulých desať rokov sa na Historický archív obrátilo 20 tisíc občanov so žiadosťou o sprístupnenie dokumentov, ktoré na nich viedla Štátna bezpečnosť. Z tohto počtu sme kladne vybavili 6200 žiadateľov, takže jednej tretine žiadateľov podľa zákona bola poskytnutá informačná reštitúcia. Bolo poskytnutých 350 tisíc kópií, čo znamená, že každému žiadateľovi sme v priemere poskytli 50 strán dokumentov.

Druhá oblasť, na ktorú kladieme veľký dôraz, je poskytovanie pomoci historikom, bádateľom na odkrývanie minulého režimu a spracovanie, sprístupňovanie archívnych dokumentov. Doteraz sme na objasnenie minulosti poskytli, päťsto vedeckým bádateľom k približne 800 témam, pol milióna strán kópií archívnych dokumentov.

Celkový počet samostatných publikácií je nad sto a počet štúdií, ktoré vznikli pri čerpaní prameňov z Historického archívu, je niekoľko stovák.

Treba však poukázať na jednu zvláštnosť: I keď náš ústav podľa zákona spravuje archívne fondy útvarov komunistickej Štátnej bezpečnosti, pramene – približne v rozsahu 80 percent – sa aj tak vzťahujú na pozorované, prenasledované, uväznené osoby a všeobec-

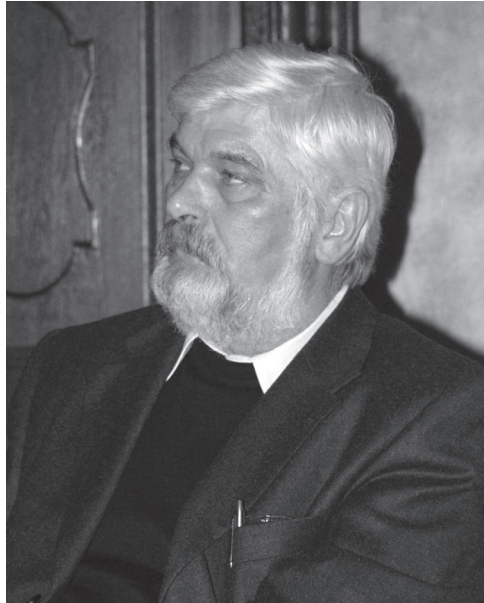
ne dávajú obraz o osobných osudoch obetí režimu. Z celkového množstva archívneho materiálu sa približne 12 % týka organizácie jednotlivých útvarov Štátnej bezpečnosti a materiály spolupracovníkov, agentov a uda-vačov tvoria len 7 %. Z tohto hľadiska náš archív a nami spravované archívne dokumenty napomáhajú v prvom rade spoločensko-historickému odkrytiu kalvárie prenasledovaných osôb, obetí minulého režimu.

Ako sa vyvíja záujem o sprístupnenie dokumentov?

Každý pracovný deň v priemere pribudne 8 žiadostí. Intenzitu záujmu o dokumenty nášho archívu generujú škandály okolo významných osobností verejného života v Maďarsku, o ktorých vyjde na povrch, že boli spolupracovníkmi Štátnej bezpečnosti. V takýchto prípadoch sa vždy zvýši počet podaných nových žiadostí. Výnimočným bol jeden prípad spred dvoch rokov, keď boli publikované v médiách „zoznamy spolupracovníkov“ neznámeho pôvodu s nepravdivými údajmi. Po zverejnení týchto zoznamov sa za pol roka počet nových žiadostí z desaťnásobil. Vzhľadom na úspešnosť nášho úsilia pomôcť žiadateľom dôsledku tohto hysterického záujmu klesol na minimum počet kladne vybavených žiadostí. V súvislosti publikovaním „zoznamov spolupracovníkov“ sa na nás na základe vzniknutého cirkusu vo verejnom živote a v médiach obrátili aj občania, ktorí v minulosti neboli v záujmovej sfére Štátnej bezpečnosti.

Ako vnímate prínos desaťročnej činnosti vašej inštitúcie pre Maďarsko?

Tu treba rozlíšiť reakciu politickej reprezentácie a širokej spoločnosti. Politickú reprezentáciu vždy frustruje, keď sa zverejní skutočnosť spolupráce osoby so štátnou bezpečnosťou z vlastných radov, doteraz však bola neschopná vytvoriť taký zákonný rámec, ktorý by tento problém mohol riešiť pri všeobecnej spokojnosti verejnosti. „Čistota“ verejného života z tohto hľadiska je nevyriešená a tento problém podľa mojej mienky – po 18 rokoch – nie je už deficitom zmeny režimu, ale priamo novej demokracie. Ale podobne je

György Gyarmati

ambivalentný aj spoločenský dosah. Po páde komunizmu bol viackrát za poslanca parlamentu zvolený taký politik, o ktorom sa zistilo, že bol v minulosti agentom. Čiže, okrem „ochrany“ vlastnej politickej strany, ktorá ho nominovala, dostal aj spoločenskú podporu.

Z iného uhla pohľadu skúsenosti Historického archívu môžu slúžiť ako určitá forma zistenia verejnej mienky: za desať rokov z našej strany bolo vybavených 20 tisíc žiadateľov, občanov. Toto číslo však treba porovnať s tým, že za „kráľovania“ komunistického režimu upadol pod dohľad Štátnej bezpečnosti 1,5 až 2 milióny občanov.

Dnes sme v spracovaní našich archívnych dokumentov v takom štádiu, že môžeme poskytovať informácie miliónu občanov, sledovaných štátnou bezpečnosťou. Z toho vyplýva, že väčšina občanov postihnutých minulým režimom na základe vlastného sebaurčovacieho práva, aj keď bola perzekuovaná, nechce s čítaním dobových dokumentov „znovuprežiť“ to, čoho sa už raz zbavila.

Dovoľte mi tento rozhovor ukončiť jedným osobným zážitkom. Mnoho ľudí, ktorí uvažujú nad tým, či majú požiadať o sprístupnenie dokumentov, ktoré viedla o nich Štátna bezpečnosť, túto možnosť odmietlo s poznámkou: „*Okruh mojich priateľov za desaťročia je takmer ten istý.*“

Kariéry v službách ŠtB

V minulom čísle Pamäť národa č.2/2007 sme začali uverejňovať rubriku Kariéry v službách ŠtB. V tomto čísle pokračujeme v predstavovaní kariér jednotlivých dôstojníkov ŠtB.

PhDr. Radoslav Ragač

(1975), absolvent archív-
nictva a histórie FIF UK Bra-
tislava, vedúci Oddelenia
písomností ŠtB a ostatných
bezpečnostných zložiek
Archívu ÚPN.

Alexander Nemeč

Nemeč, Alexander

(nar. 19. 6. 1948 Svit). Syn pôvodne robotníka, neskôr technika (cenového referenta) a robotníčky. ZDŠ Svit (1953–63), Stredná škola pre spoločné stravovanie Kežmarok s maturitou (1963–1967), PŠ, robotník Chemosvit Svit (1967), ekonóm prevádzky (revizor) RaJ Kežmarok (od 6. 10. 1969).

Vojenská služba:

VÚ 1113 Janovice nad Úhlavou, VÚ 1056 Chodská Lhota, okr. Domažlice, 1967–1969; čatár, PŠ.

Priebeh služby:

10. 12. 1969 prijatie do ZNB – ref. 2. odd. II. odbor S–ŠtB Košice, 1971 ref. 1. odd. I. odbor; 1. 9. 1971 ref. skupina ŠtB Bardejov, 1. 1. 1975 náčelník O ŠtB Bardejov a Svidník; 1. 10. 1977 zástupca náč. OS ZNB Bardejov pre ŠtB, 1981 – 1986 súbežne aj externý učiteľ na VŠ ZNB (5-ročný cyklus), 18. 5. 1989 upozornenie náč. S–ŠtB Košice

na neplnenie úloh; 23. 8. 1989 žiadosť o uvoľnenie z funkcie zástupcu náč. OS ZNB Bardejov pre ŠtB zo zdravotných dôvodov; 30. 9. 1989 odvolanie z funkcie, 1. 10. 1989 st. ref. 2 odd. I. odbor S–ŠtB Košice, 11. 8. 1990 prepustený zo služieb ZNB v hodnosti majora. OEČ 192 403.

Stredná odborná škola MV ČSR F. E. Dzeržinského Vinoř – 1971 (6 mesiacov), PF UPJŠ a PF UK Bratislava – titul JUDr., rigorózna práca *Perzekúcia robotníckeho hnutia v Šarišskej župe v období I. republiky* (1978); 1979 odborná kvalifikačná skúška z ruského jazyka; VUML pri OV KSS Bardejov (1978–1981), dvojročný kurz boja proti antikomunizmu (kritiky súčasného antikomunizmu).

Za službu vlasti (1976); Za zásluhy o obranu vlasti (1980); pravidelne finančne odmeňovaný: 3 000 Kčs (r. 1976), 5 600 Kčs (r. 1980), 5 800 Kčs (1985).

Tresty:

Neohlásený styk s VC – pohovor (1976); zavinenie dopravnej nehody (1987); únik utajovaných skutočností – strata PT a T dokumentov (1988); tematická previerka na VP ŠtB Bardejov z 11. 11. 1988 – slabé využívanie A–D siete, neexistujúca vyhľadávacia činnosť, živelnosť, absencia riadenia OP a konkrétneho úkolovania TS, alkoholizmus (zniženie služobného príjmu o 5 % na 3 mesiace, uložené konkrétne úlohy); upozornenie na neplnenie rozkazov.

Problematiky:

1971 – samostatný pracovník, problematika I. odboru – novodobá emigrácia– kategorizácia emigrantov, obsluha 2 TS, príprava materiálov na kandidáta verbovky; 1972 – 2 TS, 1 KTS, 3 D; 1976 – od jeho nástupu do funkcie získalo O ŠtB Bardejov 11 *nových*

kvalitných TS a 1 KB; 6 zväzkov operatívneho rozpracovania, z toho 5 kladný výsledok (stíhanie), dobré výsledky po línii 2. odboru (cirkvi, sekty), ktoré sú v okrese najaktuálnejšie, vylepšenie práce s agentúrou, problémy problematika I. odboru; 1979 – pod jeho vedením dobré výsledky problematiky cirkvi, Svedkovia Jehovovi, ochrana ekonomiky, negatívne tendencie medzi mládežou, VC, zabraňuje rozširovaniu závadnej literatúry, vodcov-organizátorov reholí; 1981 – má veľkú zásluhu na tom, že v poslednom období v okrese neboli zaznamenané v problematike, za ktorú bezprostredne zodpovedá, žiadne vážnejšie rušivé javy; 1981 – plné využitie operatívnych prostriedkov v problematike cirkiev – pozitívne výsledky a dobrý prehľad o aktívnych členoch, pozornosť podnikom JAS a ZŤS;

1986 – potreba zvýšiť kvality plnenia úloh po línii ŠtB, prijímať adekvátne opatrenia a zúčastňovať sa na dokumentácii protispoločenskej činnosti.

Zavedené zväzky (výber):

reg. č. 14 698 a 15 822 Jozef Gič (PO, NO), reg. č. 10382 Jozef Dugas (K, A), reg. č. 9983 Andrej Goliaš (K, A), reg. č. 9617 Ján Lakata (D, A), reg. č. 9619 Jozef Šebej (PO, A).

Člen KSČ (21.4.1972), lektor MLP pre príslušníkov OS ZNB, aktivista OV KSS pre ZO KSS pri OO VB Giraltovcu, v mienkklartúre Sekr. Vs KV KSS; SZM (1.1.1972); ZČSSP (1.6.1972); TJ Červená hviezda (1.1.1972).

Július Ševčík

Ševčík, Július

(nar. 17. 3. 1936 Žilina-Strážov). Syn živnostníka-obuvníka, neskôr po znárodnení, robotníka a domácej. Meštianska škola Žilina, Odborné učilište štátnych pracovných záloh Bratislava (ZUŠ, 2. ročná učňovská škola) – vyučený chemický laborant (1952–1953); Ústav stavebnej geológie pobočka Žilina – laborant (1954–1955).

Vojenská služba:

VÚ 6846/S Liptovský Mikuláš – 8. železničný stavebný prápor (1956–1957), vojak.

Priebeh služby:

15. 1. 1958 prijatie do ZNB – ml. ref. Oddeľenie odboru železničnej dopravy MV Žilina, 1963 ml. ref. OO MV Považská Bystrica, 1. 8. 1963 st. ref. OO MV Považská Bystrica, 1. 2. 1965 ref. OO MV Žilina (neskôr O ŠtB Žilina); 1. 10. 1970 st. ref. O ŠtB Žilina, 1. 10. 1971 st. ref. O ŠtB Čadca (neskôr VP S-ŠtB), 1. 12. 1978 st. ref. O ŠtB Žilina, 1. 4. 1984 st. ref. OPV OS ZNB Žilina, 13. 8. 1990 prepustený zo služieb ZNB v hodnosti kapitána. OEČ 123 049.

1958 – 3-mesačný kurz pre operatívnych prac., 6-mesačná operatívna škola MV Slapy u Prahy, 1966–68 – Stredná odb. škola MV

ČSR F. E. Dzeržinského Vinoř (Dvojročná škola MV) – maturita, 1979–1982 – VÚML pri OV KSS Žilina.

Za službu vlasti (1971), Za zásluhy o obranu vlasti (1976), Medaila ZNB (1982), Čestný odznak ZNB (1982); viackrát finančne odmeňovaný: plnenie služobných úloh iniciatíva aj mimo prac. času – 1 000 Kčs (r. 1978).

Tresty:

1966 – nedovolené opustenie pracoviska (5 dní domáceho väzenia).

Problematiky:

1965 – problematika „NO“ býv. okresy Bytča a Rajec – celkový postup rozpracovania a kontrolovania „NO“ (*ľudácki prominenti*) na OO MV a AD sieťou kontroluje 11 najdôlež. osôb, obsluha 7 TS, z toho 4 A, riadi 2 KB, z ktorých 1 KB získal, ukončenie PZ „SUDCA“, „REHOLNÍK“ a „HAEMISTA“ (všetky bez realizácie – potreba skvalitniť vyhľadávanie a realizáciu), problematika závažné protištátne dokumenty – podvracanie, 1968 – problematika vnútorných báz, dobré spracovanie a rozdelenie podľa nebezpečnosti, obsluha 7 TS, 2 KB, slabšie teor. a prakt. skúsenosti – ukončenie viacerých akcií bez realizácie, 1968 preradený na problematiku VC, odhalenie špekulácie – realizácia prípadu cez VB, 1969 – úsilie pri výchove agentúry po línii VC, problematika 3. odboru – plné využívanie agentúry, 1970 – krivo obvinil s. Ladu, Janiho, Pienčáka, Baďu a Kulicha z pravicovej orientácie (potvrdené len u Janiho), napadol činnosť previerkovej komisie, problematika VC – získal 1 I na kontrolu VC v Rajeckých Tepliciach a okolí (hlavne liečiacich sa), vytvoril podmienky pre kontrolu japonských montérov v ZVL Bytčica, 1972 – problematika VC, navrátilci, výjazdy – priemerné výsledky, zaoštvávanie vo vyhľadávaní TS a rozpracovávaní osôb a org. činnosti, 1973 – obsadenie bázy navrátilci – emigranti 16 D využiteľnými aj po línii VC, 3 KTS z r. 1972 preregistrovaní na 2 D a TS „MICHAL“, registrácia dvoch nových KTS, obj. zv. „HOTEL“, akcia „WARŠAVA“ (bez real.), 1976 práca po línii I. odboru, 1977 získal 1 PB, 1 TS „ŠTEVO“ problematika emi-

grácie, 2 D na kontrolu VC, príprava 2 KTS problematika VC, rozviedky, ukončenie akcie ZPS „ARMA“, reg. č. 8052 návrh na real. emigranta podľa § 115 Tr. zák. (Vyš. odbor ŠtB), iniciatívne plnenie služobných úloh aj v čas služobného voľna, *pozoruhodné* poznatky VC poľovníkom – 2 záznamy na zaradenie do INO, 1978 problematika III. odboru – dobré výsl. vyhľadávacej činnosti, mesačne 1 – 2 správy z ekonomiky do inf. toku, nedostatky ZVL Kys. Nové Mesto, Oborová kováčňa sledovaná vládou, zaznávanie výpočtovej techniky, príprava 1 KTS na získanie za TS, 14 previerok v rámci preventívnej akcie „OCHRANA“ – kontrola odstránenia nedostatkov aj agentúrou, po problematike II. odboru *kontrola činnosti na Živčákovej* v čase prac. voľna cez víkendy v lete, 1982 – pravicový oportunizmus, NO – dobrý prehľad o bázach a a previerky, riadi 7 TS a 4 D, potreba zamerať sa *intenzívnejšie na podchytenie a rozpracovanie 2. garnitúry protisocialisticky zameraných osôb a mohol tak vykonávať účinnejšie opatrenia pre vylúčenie ich negatívneho vplyvu na ostatných pracujúcich* (SPO, PVO), 1984 – výjazdy Čs. občanov do soc. štátov, do hodnotenia získal len 4 predoperatívne poznatky.

Zavedené vzácky (výber):

reg. č. 8052 Jaroslav Kollár (PO, S), reg. č. 8308 Štefan Janík (KTS, A); reg. č. 11129 Škola II (APZ), 10945 Dimitrij Palevič (S).

Člen ČSM (1951), KSS – 11. 7. 1955, predseda ZO KSS pri O ŠtB Žilina, ROH.

Summary

The article describes careers of two members of the State Security (ŠtB), Alexander Nemeč and Július Ševčík. It contains basic biographic data, information on social background, education, previous employment, advance in the ŠtB, information on successes and penalties, a selection of cases they worked on, membership in political parties and other information.

Slovenská republika očami mladých historikov VI:

Slovenská republika medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami

V dňoch 24.–26. apríla 2007 usporiadal Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (PU) v Prešove v spolupráci so Štátnym archívom v Prešove, pobočkou Svidník, Ústavom regionálnych a národnostných štúdií PU v Prešove a Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV v Bratislave v poradí už šiesty ročník konferencie Slovenská republika očami mladých historikov, venovaný viacerým otázkam dejín Slovenskej republiky (1939–1945) medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami.

Konferenciu, ktorá sa konala v Kongresovej sále SOU spotrebných družstiev Jednota v Prešove, za usporiadateľov otvorili Martin Pekár z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a so slávnostným príhovorom vystúpil dekan Filozofickej fakulty PU v Prešove Prof. Rudolf Dupkala.

Krátko po otvorení sa začal prvý blok konferencie pod názvom „*Formovanie politického systému a režimu prvej SR*“. Ako prvý predniesol referát na tému *Slovenská republika medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami* jeden z hlavných organizátorov konferencie, Martin Pekár, ktorý sa venoval hlavným rysom a udalostiam v zahraničnopolitického i vnútropolitického vývoja Slovenska od vzniku štátu do salzburských rokovaní najvyšších predstaviteľov Slovenska a Tretej ríše v júli 1940.

Jana Šišjaková (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice) analyzovala v koreferáte *14. marec 1939 v dobovej tlači* prezentáciu vyhlásenia samostatného Slovenského štátu v slovenskej tlači. Ako konštatovala, tlač vo všeobecnosti prijala vznik Slovenského štátu v pozitívnom duchu, a ako mienkotvorný činiteľ zohrala dôležitú úlohu.

Ako tretí vystúpil Ondrej Podolec (Ústav pamäti národa, Bratislava), ktorý v referáte *Ústavné provizórium (Politický systém na Slovensku*

od vzniku štátu do prijatia ústavy) poukázal na ústavnoprávne otázky vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 a zároveň analyzoval politický systém v období do prijatia ústavy v septembri 1939.

Stanislav Dragúň (Katedra všeobecných dejín FF UK, Bratislava) v koreferáte *Vládne nariadenie o politických zbohatlíkoch a jeho realizácia v praxi* rozobral perzekvovanie skupiny ľudí spätých s československým demokratickým politickým životom, ktorí boli obvinení z politického zbohatlívania, a ktorých majetok bol skonfiškovaný. Vládne nariadenie o politických zbohatlíkoch č. 73/1939 schválila slovenská vláda už v apríli 1939 a vykonávané bolo od roku 1940 po dobu takmer troch rokov.

V rámci prvého bloku konferencie vystúpil aj Martin Macko (Historický ústav SAV, Bratislava) s referátom na tému *Pôžička hospodárskej obrody Slovenska ako prostriedok prerožimnej mobilizácie obyvateľstva*. Zameral sa na analýzu propagandistickej kampane v týždenníkoch Slováka a Gardista, ktorá sprevádzala upisovanie dlhopisov pôžičky hospodárskej obrody Slovenska, vyhlásenej slovenskou vládou v januári 1939. Na modelovom príklade okresu Banská Štiavnica analyzoval priebeh celej akcie a vyhodnotenie jej výsledkov. Ako konštatoval, kampaň výrazne politického charakteru, orientovaná na Slovákov, ktorí mali nákupom dlhopisov dokázať svoju národnú identitu a vzťah k vlasti, priniesla štátu financie len na základe nátlaku na štátnych zamestnancov a v súkromnom sektore skončila žalostne.

Matej Medvecký (Ústav pamäti národa, Bratislava) v príspevku *Ústredňa štátnej bezpečnosti od vzniku po Salzburg* pomenoval základné rysy vývoja Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB) ako najvyššieho policajného úradu Slovenskej republiky 1939–1945 a tajnej politickej polície od jej vzniku 1. januára

Mgr. Ján Hlavinka

(1979), absolvent FiF PU Prešov, pracuje v ÚPN.

1940 do salzburských rokovaní. Okrem priblíženia organizačnej štruktúry ÚŠB v jej začiatkoch, pomenoval aj viaceré problémy, ktoré sprevádzali vznik ÚŠB a jej etablovanie sa v politickom živote Slovenskej republiky 1939–1945, akými boli konflikty s Hlinkovou gardou, resp. Rodobranou, či s niektorými štátnymi orgánmi. Medvecký sa vo svojom príspevku zaoberal aj charakteristikou prvých prípadov, ktoré ÚŠB riešila. Konštatoval, že prvé obdobie existencie ÚŠB, kedy na jej čele stál Jozef Mišík, bolo obdobím pôsobenia policajných úradníkov vychovaných československou demokraciou, čo sa prejavilo v jej činnosti.

Róbert Arpáš (Historický ústav SAV, pobočka Banská Bystrica) predniesol koreferát na tému *Československo, Česko-Slovensko alebo Slovensko. Československí komunisti medzi slovenskou autonómiou a na padnutím ZSSR*, v ktorom sa zaoberal vývojom otázky slovenskej štátnosti v programe českých a slovenských komunistov. Po zákaze Komunistickej strany a prechode do ilegality boli slovenskí komunisti zaskočení vznikom Slovenského štátu v marci 1939. Otázka postoja k slovenskej štátnosti sa stala jedným z problematických bodov ich programu. Kým pražské vedenie KSČ počítalo s obnovením československej štátnosti v podobe premnichovskej, prípadne v podobe Česko-Slovenska, slovenskí komunisti začali postupne reflektovať novú politickú realitu na Slovensku na prelome rokov 1939 – 1940 presadzovať ideu samostatného Slovenska. K tomu sa do útoku Nemecka a jeho spojencov na ZSSR prikláňalo aj Gottwaldom vedené Zahraničné vedenie KSČ v Moskve.

Prvú časť úvodného bolu uzavrela Dagmar Kuzmová (študentka Inštitútu histórie FF PU) s koreferátom „*Tiso sa nepamätá na 14. marec.*“ *Pravda a Čas o výpovediach pred Národným súdom*, v ktorom sa venovala analýze dobovej tlače v dobe procesu s Jozefom Tisom pred Národným súdom.

Po krátkej diskusii a prestávke pokračovala konferencia vystúpením Michala Schvarca (SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Bratislava) na tému *Pozícia Karmasinovej Deutsche Partei vo vnútropolitickej kríze na jar a v lete 1940*. Michal Schvarc sa vo svojom príspevku zaoberal analýzou aktivít a postavenia vodcu Deutsche Partei (DP) Franza Karmasina na Slovensku tesne pred salzburskými rokovaniami vrcholných predstaviteľov Slovenskej republiky 1939–1945 a Nemeckej ríše. Schvarc

vo svojom príspevku poukázal na aspirácie F. Karmasina a jeho najbližších spolupracovníkov vo vedení DP na získanie ústrednej pozície „dozorcu“ Nemeckej ríše v „ochraňovanom štáte“ a ako konštatoval, salzburské rokovania tieto ambície nenaplnili. Ich výsledok – zavedenie systému nemeckých poradcov – vyústil do opätovného oslabenia pozície Karmasina k slovenským politickým špičkám a Salzburg predstavoval vyvrcholenie Karmasinovho vplyvu na formovanie slovenskej politiky.

Martin Hetényi (Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda pri UKF v Nitre) predniesol svoj referát *Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939–1940*. Konštatoval, že postavenie maďarskej menšiny bolo vo viacerých aspektoch špecifické a súviselo s likvidovaním demokracie, korektného vzťahu k menšinám nacionalistickou politikou Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Zásahy proti maďarskej menšine boli ovplyvnené napätými slovensko-maďarskými medzištátnymi vzťahmi. Maďari, žijúci na Slovensku, sa síce javili byť v privilegovanejšom postavení, keďže mali právo sa politicky a spolково združovať, no boli na rozdiel od nemeckej komunity obmedzovaní. Zásahy do hospodárskych a politických práv, aké sa dotkli Židov a Rómov, však nepocítili.

Nasledovalo vystúpenie dvoch cirkevných historikov, ktorí sa venovali otázke postavenia gréckokatolíckej cirkvi a jej predstaviteľov na Slovensku v rokoch 1939–1945. Kým Peter Borza (Gréckokatolícke biskupstvo v Prešove) v referáte *Konflikt prešovského biskupa P. P. Gojdiča, OSBM s režimom Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945* podrobne rozobral kritický postoj biskupa Gojdiča voči ľudáckemu režimu a jeho hlavným predstaviteľom na čele s Jozefom Tisom, či kroky režimu proti osobe biskupa Gojdiča, Jaroslav Coranič (Katedra cirkevných dejín Gréckokatolíckej teologickej fakulty PU v Prešove) sa v koreferáte *Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike v rokoch 1939–1940* venoval vybraným problémom v postavení gréckokatolíckej cirkvi a pomenoval základné oblasti, v ktorých sa názorovo rozchádzala s ľudáckym režimom.

Záver prvého dňa konferencie bol venovaný problematike postavenia a prenasledovania Židov. S referátmi na túto tému vystúpili Milan Olejník (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice), ktorý bol hosťom konferencie a Marián Karcol (Katedra histórie FHV UMB, Banská Bystrica).

Milan Olejník sa v úvode referátu *Rast antisemitizmu na Slovensku v prvom roku existencie slovenského štátu* pokúsil o historický exkurz do

dejin Židov na Slovensku a následnú analýzu pozície židovskej komunity na našom území na sklonku existencie Česko-Slovenska. Hlavnú pozornosť venoval narastajúcim protizidovským aktivitám režimu od vzniku Slovenského štátu do salzburských rokovaní, pričom na základe už publikovaných výsledkov historického výskumu a dobovej tlače rozoberal jednotlivé protizidovské opatrenia i propagandistickú kampaň, ktorá ich v danom období sprevádzala. Marián Karcol sa vo svojom referáte *Zbavovanie ľudských a občianskych práv židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939–1940* zameril na analýzu kryštalizácie postojov dvoch krídel vo vnútri HSLS voči Židom. Rozobral východiskové pozície ľudáckeho režimu pri prijatí prvých protizidovských opatrení v oblasti ľudských a občianskych práv a ich dopady, pričom uviedol i konkrétne prípady.

Druhý deň konferencie začal úvodným vystúpením v druhom bloku konferencie „Armáda prvej SR, Hlinkova garda, Hlinkova mládež“ Igor Baka (Vojenský historický ústav, Bratislava), ktorý predniesol referát na tému *Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939–1940)*. Igor Baka sa vo svojom referáte venoval problematickému východiskovému postaveniu slovenskej armády v čase vzniku Slovenského štátu, udalostiam krátkého ozbrojeného konfliktu s Maďarskom, ktorý začal 23. marca 1939, ako i organizačnej štruktúre slovenskej armády až do jesene 1940, kedy bola reorganizovaná podľa nemeckého vzoru a následnej zmene organizačnej štruktúry. Pozornosť venoval aj postaveniu príslušníkov jednotlivých národností v armáde.

František Cséfalvay (Vojenský historický ústav, Bratislava), ktorý bol hosťom konferencie v príspevku *Začiatok maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939 (o mýtoch a nepresnostiach)* rozobral niektoré aspekty vnímania a hodnotenia ozbrojeného konfliktu s Maďarskom v marci 1939, ktorý je v historiografii označovaný ako „Malá vojna“, pričom polemizoval ako s týmto názvom, tak s názormi niektorých slovenských historikov na východiská a ciele Maďarska pred útokom na Slovensko, ako aj priebeh konfliktu a úlohu slovenskej armády pri jeho ukončení.

Pavel Mičianik (Ústav vedy a výskumu UMB, Banská Bystrica) v koreferáte *Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu po oficiálnom skončení maďarskej agresie* pomerne podrobne rozobral udalosti predchádzajúce i nasledujúce maďarský útok na Slovensko 23. marca 1939. Konštatoval, že pre rodiacu sa slovenskú armádu znamenala vojna s Maďarskom krst ohňom, v ktorom obstála.

Mateusz Gniazdowski (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych Warszawa) v referáte na tému *Slovenské ťaženie proti Poľsku v roku 1939 v poľskej historiografii* rozobral interpretácie účasti slovenskej armády na ťažení proti Poľsku v poľskej historiografii. Podľa Gniazdowskeho sa v poľskej historiografii zdôrazňuje vazalský pomer Slovenska voči Nemecku a účasť slovenskej armády je vnímaná ako symbolická a málo významná. Jej činnosťou sa poľská historiografia zaoberala len v rámci výskumu obranných aktivít Armády Krakow a Armády Karpaty.

V koreferáte *Slovenská armáda po ťažení proti Poľsku* sa Peter Jašek (Katedra histórie FF TU, Trnava) venoval niektorým otázkam vývoja a činnosti slovenskej armády od jesene 1939. Okrem problémov s likvidáciou teroristických skupín a vysporiadania sa s otázkou zbehov z poľskej armády na území Slovenska koreferát rozoberá aj otázky organizácie – budovanie dôstojníckeho zboru – a propagandy, ktoré sa v slovenskej armáde riešili po poľskom ťažení.

Michal Šmigel' (Katedra histórie FHVUMB, Banská Bystrica) svojím koreferátom *Ukrajinský legión Romana Suška. Útok zo Slovenska na Poľsko (1939)*, zrekonštruoval okolnosti vzniku a výcviku vojenskej jednotky Ukrajinský legión, vytvorenej z členov Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN), ktorú vyzbrojil a vycvičil na svojom území nemecký Wehrmacht. V lete 1939 bol Legión presunutý na východné Slovensko, kde mal vyčkať do bojového nasadenia v poľskom ťažení. Tesne pred útokom na Poľsko bol však Nemcami odsunutý na druhú koľaj a napokon začiatkom decembra 1939 rozpustený.

Druhý deň konferencie zakončili referáty a koreferáty venované slovenským polovojenským organizáciám pôsobiacim v rámci režimu v rokoch 1939–1945, Hlinkovej garde (HG) a Hlinkovej mládeži (HM).

Peter Sokolovič (Katedra histórie FF TU, Trnava) sa v referáte *Vzostup a pád Hlinkovej gardy na pozadí pomoci vláde pri konsolidácii režimu vo svetle vládnych nariadení* zaoberal postavením Hlinkovej gardy v prvom období po vzniku Slovenského štátu a jej činnosťou, ktorú charakterizoval ako „riešenie rôznych neduhov spoločnosti“ a ktorú sa pokúsil dokumentovať na niekoľkých prípadoch postupu členov HG voči jednotlivcom v okolí Trnavy. Vo svojom referáte tiež analyzoval ideu povinného členstva v HG, ktorá sa stala skutočnosťou prijatím vl. nariadenia č. 220/1939 Sl. z. zo septembra 1939.

Karol Janas (Katedra verejnej správy FSEV, Trenčianska univerzita A. Dubčeka,

Trenčín) v koreferáte *Hlinkova garda na Trenčiansku v rokoch 1939–1940* podal plastický obraz o organizácii a aktivitách HG v trenčianskom regióne, pričom rozobral rozporuplné a konfliktné postavenie HG v štruktúre bezpečnostných zložiek, postoj orgánov štátnej správy, armády i ďalších zložiek k HG a niektoré akcie členov HG voči jednotlivcom i angažovanie HG v krízových situáciách.

Marián Uhrin (Múzeum SNP, Banská Bystrica) vystúpil s koreferátom *Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939*, v ktorom sa venoval jednotlivým druhom výzbroje HG a zdrojom, z ktorých HG zbrane získavala.

Druhý deň konferencie uzavrel Vojtech Kárpáty (inštitút histórie FF PU v Prešove) s referátom na tému *Hlinkova mládež do leta 1940*. Venoval sa počiatkom Hlinkovej mládeže ako súčasťou Hlinkovej gardy i dlhému procesu jej osamostatnenia, ktorý skončil v lete 1940. Podrobne popísal základnú organizačnú štruktúru i niektoré charakteristické rysy HM až do nástupu radikálov po Salzburgu.

Záverečný, tretí deň konferencie otvorila tretí blok konferencie „*Vybrané zahraničnopolitické aspekty vzniku prvej SR*“ Jana Tulkisová (Katedra všeobecných dejín FF UK, Bratislava) s koreferátom na tému *Činnosť Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku a ohraničenie ochrannej zóny*. Podrobne v ňom analyzovala východiskové pozície Nemecka a Slovenska pri rokovaníach o tzv. ochrannej zóne (Schutzzone) na jar 1939. Kým Zahraničný úrad sa snažil navonok deklarovať slovensko-nemecké priateľstvo, sledovali veliace zložky nemeckej armády svoje vojenské záujmy. Komplikované rokovania so Slovenskom mali vyriešiť Nemecká vojenská komisia a zmiešané subkomisie. Zmluvu o ochrannom pásme podpísali 12. augusta 1939 a ochranná zóna bola napokon menšia ako žiadali veliace zložky nemeckej armády aj za cenu ústupkov zo strany Slovenska.

Ďalej v rámci tretieho bloku vystúpil Pavel Suk (Manětín, ČR), ktorý v koreferáte *Prezident Emil Hácha a Slovensko v době 9.–14. března 1939* analyzoval na základe memoárovej literatúry niektoré, viac i menej, známe udalosti z marca 1939.

Martin Garek (Katedra histórie FF TU, Trnava) sa v koreferáte *Slovensko-poľské vzťahy*

od Mníchova 1938 po inkorporáciu odstúpených území zameral na analýzu problematických slovensko-poľských vzťahov v období od jesene 1938 do jesene 1939. Garek zdokumentoval jednotlivé fázy v slovensko-poľských vzťahoch od Mníchova cez rokovania delimitačnej komisie v Žiline, ktoré vyústili do úpravy severnej hranice Slovenska v prospech Poľska a následného ochladnutia vzťahov, po vznik Slovenského štátu a jeho zapojenie sa do príprav na útok proti Poľsku.

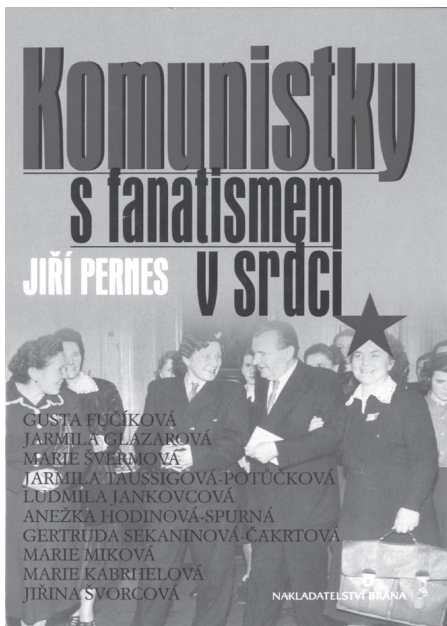
Záverečný, štvrtý blok konferencie „*Hospodárske dejiny*“ otvoril Ľudovít Hallon (Historický ústav SAV, Bratislava) s referátom *Zásahy štátu do peňažníctva Slovenska v rokoch 1939–1940*. Ľ. Hallon v referáte podrobne rozobral snahy ľudáckeho režimu použiť komerčné banky, a v rámci nich národne slovenské banky, na ovládnutie podnikového kapitálu a získanie prostriedkov na rozvojové programy. Súčasťou týchto plánov bola koncentrácia peňažníctva a snaha o ovládnutie bánk v rukách českého a židovského kapitálu. Už v roku 1939 začali zákonom č. 111/1939 Sl. z. tvrdé zásahy štátnych orgánov do bankovníctva. Na základe zákona mohlo Ministerstvo financií nariadiť zlúčenie bánk vo verejnom záujme. Hlavnými koncentračnými bodmi mali byť Ľudová banka a Slovenská banka. Koncentrácia bankovníctva napokon nepriniesla očakávané výsledky.

Patrik Derfiňák (Inštitút histórie FF PU, Prešov) sa v príspevku *Úverné družstvá v Prešove v rokoch 1939–1940* zaoberal analýzou postavenia a hospodárenia úverných družstiev v Prešove.

So záverečným referátom celej konferencie na tému *Transfer miezd slovenských robotníkov z Nemecka na Slovensko v rokoch 1939–1940* vystúpil Peter Mičko (Ústav vedy a výskumu UMB, Banská Bystrica). Predmetom záverečného referátu bola podrobná analýza podmienok, za ktorých v rokoch 1939–1945 pracovalo cca 40-tisíc Slovákov v Nemecku. Odchod slovenských robotníkov do Nemecka pomáhal slovenskému hospodárstvu so znížením nezamestnanosti. Ako zdokumentoval Peter Mičko, prácu Slovákov v Nemecku sprevádzali aj nemalé problémy, napríklad aj s prevodom a vyplácaním zarobených finančných prostriedkov na Slovensko.

Anotácie

PERNES, Jiří: Komunistky s fanatismem v srdci.
Praha : Brána, 2006, 240 s.
(ISBN 80-7243-284-2)

Vlani bola publikovaná práca Jiřího Pernesa pod názvom *Komunistky s fanatismom v srdci*. Už samotný názov prezrádza hlavnú tému práce. J. Pernes sa v publikácii zaoberal osudmi desiatich žien, ktorých život bol úzko spätý s Komunistickou stranou Československa. Spolu s osudmi týchto žien čitateľovi odkryl aj pohľad na dobu, v ktorej žili.

V prvej kapitole nás autor oboznámil so životom a prácou Anežky Hodinovej-Spurnej, ktorá bola podpredsedníčkou parlamentu. A. Hodinová-Spurná stála už pri zrode Komunistickej strany Československa v roku 1921 a až do svojej smrti patrila medzi jej významných predstaviteľov. Počas svojho života sa výrazne zasadzovala za práva utláčaných, hlavne robotníkov.

Život Gusty Fučíkovej, vdovy po J. Fučíkovi, Pernes opísal v druhej kapitole. Táto,

ako ju nazval, „*profesionálna vdova*“, venovala život pestovaniu kultu osobnosti jej nebohého manžela.

Vôbec prvou ministerkou v dejinách československých vlád bola ministerka priemyslu Ludmila Jankovicová. Bola jednou z tých nekomunistických ministrov, ktorí tým, že nepodali demisiu prispeli k nastoleniu komunizmu v Československu. Vysokopostavenou ženou v Komunistickej strane Československa bola aj Marie Švermová. Zastávala post zástupkyne generálneho tajomníka KSČ. V päťdesiatych rokoch ju vedenie KSČ chcelo postaviť na čelo údajného protištátneho sprisahania. Napokon sa rozhodli na miesto nej použiť Rudolfa Slánskeho a M. Švermová v tomto prípade vystupovala len ako svedkyňa. Ju súdili v inom procese, no v šesťdesiatych rokoch bola rehabilitovaná.

V poradí piatu ženu, Jarmilu Taussigovú-Potučkovú, J. Pernes charakterizoval ako strážkyňu čistoty strany, pretože bola horlivou členkou komisie straníckej kontroly. Kontrolovala poštu, odpočúvala telefonáty, zúčastňovala sa domových prehliadok a s dodržiavaním platných zákonov si pri tom nerobila starosti. Úzko spolupracovala so sovietskymi poradcami, ktorí v Československu režírovali prípravu politických procesov. Napokon zatkli aj ju a paradoxne bola súdená spolu s už spomenutou Máriou Švermovou, ktorej zatknutie iniciovala.

V ďalšej kapitole sa autor zaoberal pôsobením Jarmily Glazarovej, ktorá dala svoj literárny talent do služieb komunistickej propagandy. Písala články o politických procesoch a ostro vystupovala proti vysielaniu *Slobodnej Európy*. Za životom J. Glazarovej nasleduje osud statočnej podpredsedníčky Národného zhromaždenia Márie Mikovej. Jej osobnosť sa najvýraznejšie prejavila v kritickom roku 1968. Po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy rázne tento čin odmietla. Upokojovala ľudí na námestí, neúnavne pracovala v parlamente a poukazovala na protiprávnosť tejto akcie.

Mgr. Ingrid Tišliarová
 (1980), absolventka FIF UK
 v Bratislave, pracuje v ÚPN.

Ako jedna z mála odmietla svoj názor pod tlakom normalizácie odvolať a preto bola vylúčená z Ústredného výboru KSC a zbavená poslanskeho mandátu.

Gertrúda Sekaninová-Čakrtová bola veľmi schopnou a aj v zahraničí uznávanou diplomatkou. Napriek tomu, že pochádzala z bohatej židovskej rodiny, bola už od študentských čias presvedčenou komunistkou. V roku 1968 už síce v diplomatických službách nepôsobila, ale i tak sa pokúsila dostať na valné zhromaždenie OSN do Spojených štátov Amerických, aby tam upozornila na vpád sovietskych vojsk do ČSSR. Mala síce možnosť emigrovať, ale i tak sa vrátila do vlasti, aby na parlamentnej pôde robila, čo sa ešte dalo. V období normalizácie ju zbavili členstva v KSC, ako aj poslanskeho mandátu. To ju však nezlomilo a aj naďalej ostala činná. Podpísala chartu 77 a pracovala vo Výbore na ochranu nespravodlivo prenasledovaných. Tým vzbudila záujem komunistickej Štátnej bezpečnosti, ktorá na ňu viedla osobitný zväzok. V predposlednej kapitole autor predstavil politickú kariéru známej herečky Jiřiny

Švorcovej. Verejnosť si ju pamätá hlavne v súvislosti s jej vystúpením v Národnom divadle zameranom proti Charte 77. V komunistickej strane sa neprestala angažovať ani po novembri 1989.

Posledné strany publikácie autor venoval Márii Kabrhelovej, ktorá sa od roku 1946 až do revolúcie profesionálne venovala práci v strane. J. Pernes ju výstižne označil ako „súdržku z povolania“. V roku 1989 musela pod tlakom občanov rezignovať na svoj poslanskeho mandát. M. Kabrhelová bola v očiach verejnosti spájaná s obdobím normalizácie. Preto jej komunistická strana v snahe očistiť sa ešte v roku 1989 pozastavila členstvo a v roku 1990 ju členstva pozbavila.

Jiří Pernes takto zostavil zaujímavú, pútavo napísanú biografickú prácu o desiatich významnejších predstaviteľkách totalitného režimu. Obohatil tak doposiaľ kusú historiografiu dejín Československa druhej polovice 20. storočia publikáciou, ktorá nie je určená len pre odborníka z oblasti dejín, ale celkovým podaním témy si nájde táto publikácia cestu aj k laickej verejnosti.

Mgr. Matej Medvecký

(1977), absolvent FIF UK Bratislava,
pracuje v ÚPN.

BAKA, Igor: Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, 172 s. (ISBN 80-969375-1-0)

Ťaženie slovenskej armády proti Poľsku na jeseň 1939 je nepochybne témou, ktorá zaujme. Nielen vojenských historikov či ľudí, ktorí majú o vojenské dejiny záujem, ale aj širšiu verejnosť. Navyše, keď sa práca nekoncentruje len na vojenské aspekty tejto udalosti, ale poskytuje aj širší prehľad o politickom pozadí či dôsledkoch akcie na vnútropolitickú a zahraničnopolitickú scénu. Takéto zásadné informácie totiž publikácia Igora Baku prináša.

Autor monografie čitateľovi na 60 stranách prvej kapitoly pomerne zrozumiteľne objasňuje okolnosti, ktoré nepochybne prispeli k ľahšiemu rozhodnutiu vedúcich funkcionárov Slovenskej republiky k pripojeniu sa k nemeckej agresii proti Poľsku. Je pomerne známe, že slovensko (československo)–poľské vzťahy v 20. storočí ovplyvnilo viacero zásadných udalostí, pričom nepochybne dôležitou skúškou bolo vytyčovanie hraníc po skončení 1. svetovej vojny. Novovzniknutá Republika Československá Poľsku odstúpila menšie územia na Orave a Spiši, pričom definitívne hranice sa stanovili až v roku 1924. Otázka hraníc však nebola jediným sporným bodom medzi oboma štátmi. Ďalšou trecou plochou,

ktorá kalila vzájomné vzťahy, boli rozpory medzi zahraničnopolitickými koncepciami oboch krajín, podpora autonomistického hnutia na Slovensku zo strany Poľska (netreba zabúdať na skupinu Karola Sidora v rámci Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá sa vyznačovala polonofilstvom) a iné. Poľsko však sympatie časti slovenskej verejnosti stratilo po zverejnení svojich územných požiadaviek v súvislosti s Viedenskou arbitrážou, resp. po tom, ako v novembri 1938 prišlo Slovensko o ďalšie územia. Následné poľské snahy o zlepšenie vzájomného vzťahu už nemali väčšej šance na úspech. Po vzniku Slovenského štátu v marci 1939 bolo síce Poľsko jedným z prvých štátov, ktoré ho diplomaticky uznali, vzájomné vzťahy sa však už normalizovať nestihli. Vypuknutiu nemecko-poľskej vojny však predchádzala ešte výrazná spravodajská činnosť oboch strán, ktorá sa odohrávala aj na území Slovenska. Samotná príprava na ozbrojený konflikt sa však na našom území prejavila aj vcelku intenzívnou propagandou a ďalšími spôsobmi.

Okrem vnútropolitických dôvodov sa na tomto mieste dozvieme aj o nemeckých prípravách na útok na území Slovenska, či o intenzite protipoľskej propagandy u nás. Slabšia je kapitola o postojoch predstaviteľov vládnucej HSLS k tejto citlivej otázke, v ktorej by nepochybne mala prinášať viac informácií. Na druhej strane však treba konštatovať, že tejto otázke sa pred retribučnými súdmi venovalo menej pozornosti ako iným, takže informácií o celej záležitosti môže byť menej ako v iných otázkach.

V druhej kapitole, nazvanej „*Slovenská armáda vo vojne proti Poľsku*“, autor objasňuje úlohu slovenského územia ako nástupného priestoru Wehrmachtu, ale aj podielu slovenského vojska na bojových operáciách a tiež otázky súvisiace s bojovou činnosťou (dislokácia a možnosti obrany poľskej armády). Taktiež sú hodnotne popísané aspekty mobilizácie vojska a úlohy jednotlivých etnických skupín v rámci nej, čo zaujímavou odráža dobovú realitu a úlohu menšín v politickom systéme tej doby. Čitateľa zaujmú tiež poznatky o mobilizácii (resp. nemobilizovaní) funkcionárov politických organizácií (Hlinkova garda), ktorí tým získali akési nadštandardné a zvýhodnené postavenie v porovnaní s bežným občanom. Je totiž známe, že tento

fakt vyvolával medzi vojakmi veľkú nevraživosť voči HG. Dôležitá pre pochopenie doby je tiež skutočnosť, ako sa s vojnou vyrovnávali samotní dôstojníci, ktorým novovzniknutý štát ponúkal možnosť nezvyčajne rýchleho kariérneho postupu.

Predkladaná publikácia napokon vcelku zaujímavým spôsobom analyzuje vnútropolitické a zahraničnopolitické aspekty účasti slovenskej armády vo vojne proti Poľsku. Dôležitý je popis militarizácie spoločnosti prostredníctvom propagandy a aktivít, ktoré uskutočnil vtedajší šéf Úradu propagandy Alexander Mach a hodnotenie tejto vojny zo strany vtedajšej vládnej garnitúry. Pritom je zrejmé, aké faktory sa v tomto prípade využili k ospravedlneniu sa pred očami domácej verejnosti. Za všetky stačí uviesť jeden príklad. Tak ako neraz predtým, ale aj v neskoršom období, bol dôležitým propagandistickým argumentom vzťah k Maďarsku (Slovenska aj Poľska). Názorne to komentoval už spomínaný A. Mach: „*Keď je zrazená ruka, ktorú chcel podať Poliak Maďarovi nad hrobom slovenského štátu, tým je zrazená aj maďarská nádej a raz navždy pochovaný maďarský plán: dostať Slovensko pod vládu maďarskú.*“ (s. 132). Pritom treba povedať, že takto širšie koncipované propagandistické vyhlásenia u obyvateľstva nachádzali aj značnú odozvu. Nedemokratický štát, ktorý je vo vojne, vždy nevyhnutne potrebuje aj razantný bezpečnostný aparát. Autor teda v druhej podkapitole záverečnej časti do istej naznačuje aj tieto súvislosti, samozrejme hlavne z vojenského hľadiska. Tému vojenského spravodajstva v období Slovenskej republiky 1939–1945 však vojenský, ani iní historici nedokázali doposiaľ komplexnejšie spracovať a teda, aj v tomto prípade, sa jedná len o čiastkovejšie informácie. Nasledujúce časti sa venujú vývoju politického diania na Slovensku v období počas a po skončení poľského ťaženia a predstavujú istú stručnú sumarizáciu známych aj menej známych faktov o tomto období. Na záver sa dozvedáme o situácii na území, ktoré Slovensko od Poľska v tejto voje získalo.

Celkovo môžeme konštatovať, že sa jedná o prínosnú publikáciu. Autor sa na niektorých miestach samozrejme nevyhol zjednodušeniam, ktoré v niektorých prípadoch spôsobilo využívanie staršej literatúry, celkovú hodnotu práce to však neznižuje. Na druhej strane však musíme konštatovať, že úroveň kazí absencia menného registra.

Mgr. Gábor Strešňák

(1974), absolvent
Katedry slovenských
dejín a archívnictva FIF
UK Bratislava, pracuje
v Archíve ÚPN.

Trezor. A Történeti Hivatal Évkönyve 2., Budapest 2000 – 2001

Na stránkach Pamäti národa sme sa vznikom a činnosťou pendanta nášho ústavu v Maďarsku, Historického archívu štátno-bezpečnostných služieb (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) a jeho predchodcu, Historického úradu (Történeti Hivatal) už zaoberali viackrát.¹⁾ Teraz pokračujeme anotáciou ročenky, pochádzajúcej ešte z dielne Historického úradu.

A *Történeti Hivatal 1999–2000. évi tevékenységéről (O činnosti Historického ústavu v rokoch 2000–2001)*. Po krátkom úvode zostavovateľa ročenky, Györgya Gyarmatiho, nasleduje hodnotenie činnosti historického ústavu v uvedených dvoch rokoch z pera Györgya Markóa. Okrem plnenia úradných povinností ústav v tomto období prežil aj rušné obdobie spojené so sťahovaním sa do vlastných priestorov a budovaním archívu (s. 11–24).

Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945 (Mladosť Gábor Pétera, 1906–1945). György Gyarmati predstavuje mladosť človeka, ktorý počas ôsmich rokov (1945–1953) stál na čele obávanej tajnej polície ÁVH (Államvédelmi Hatóság). Tá pod jeho vedením nadobudla v časoch budovania mocenskej pozície komunistickej strany v Maďarsku moc nevidaných rozmerov a napokon sa stala hlavnou oporou komunistickej diktatúry Mátyása Rákosiho. Štúdia sa snaží ozrejmiť okolnosti vplývajúce na mladosť Gábor Pétera, ktoré napokon vývoj jeho osoby, disponujúcej len so skromnými schopnosťami, kvalifikovali na to, aby sa stal dlhodobou kľúčovou figúrou povojnovej diktatúry (s. 25–78).

Pár(t)viadal. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya, 1945–1946 (Stranícky (sú)boj. Politické bezpečnostné oddelenie Vidieckeho hlavného kapitanátu maďarskej štátnej bezpečnosti, 1945–1946). S postupným ústupom nemeckých vojenských sil sa od konca roku 1944 v Maďarsku vytváral priestor na budovanie demokratickej verejnej správy. V slovníku komunistickej strany to však znamenalo silný vládny centralizmus, pomocou ktorého sa mal dosiahnuť postupný prechod k socialistickému štátnemu zriadeniu. K jeho uskutočneniu mali slúžiť aj policajné zložky, ktoré od počiatku stáli pod

silným vplyvom komunistickej strany, šikovne využívajúcej gesciu prítomných spojeneckých vojsk spravidla sovietskej prevahy. Prestavba policajných orgánov a vybudovanie politickej „štátopolície“ však zákonite vyplavila na povrch názorové rozdiely vrcholiace v rôznych mocenských súpereniach.

Štúdia Gábor Baczonih konfrontuje dvoch hlavných aktérov tejto doby, Gábor Pétera a Andrása Tömpeho a predstavuje vývoj organizácie a riadenia nimi vedených tajných policajných zložiek, Politického oddelenia maďarskej štátnej bezpečnosti (Magyar Államrendőrség Politikai Osztálya) a Politického bezpečnostného oddelenia Vidieckeho hlavného kapitanátu maďarskej štátnej bezpečnosti (Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya) (s. 79–110).

A politikai rendőrség tájékoztató szolgálat, 1945–1962 (Informačný servis politickej polície, 1945–1962). Správe a toku získavaných informácií a ich využitiu v rámci štátnobezpečnostných zložiek v naznačenom období je venovaná štúdia Rolfa Müllera. Problematiku sleduje v troch časových obdobiach (1945–1953, 1953–1956, 1956–1962), ktoré sa vyznačovali markantnými organizačno-právnymi zmenami. Venuje sa aj typizácii informačných hlásení a ich špecifikovanej vnútornej obsahovej skladbe (s. 111–135).

A MAORT története a fordulatok éveiben Magyarországon (Osud MAORT-u v prevratných rokoch). Jednou z foriem postupov zoštátnenia súkromného vlastníctva boli aj vykonštruované súdne procesy vedené voči veľkým spoločnostiam. Klára Katonová oboznamuje čitateľa s touto problematikou na príklade osudu Maďarsko-amerického akciového spoločnosti ropného priemyslu (Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság – MAORT), vzniknutej v roku 1933. Štúdia mapuje všetky formy neštandardných zásahov do vedenia spoločnosti už od roku 1942 a ich nové podoby po roku 1945. Tieto napokon v roku 1948 vyústili do procesu, ktorý pod zámienkou sabotáže mal za následok zoštátnenie majetku spoločnosti a vyradenie jej vedenia z hospodárskeho života (s. 137–158).

Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez, 1949–1953 (Príspevky k dejinám väznenstva a väzenských prác). Problematike väznic, pracovných táborov a ich rôznym formám sa venuje

1) Trezor 1. In: *Pamäť národa* 02/2005, s. 100–101; Historický archív štátnobezpečnostných zložiek v Budapešti. In: *Pamäť národa* 04/2005, s. 59–62.

György T. Varga. Vymedzuje okruh všetkých inštitúcií a orgánov podieľajúcich sa na riadení táborov internovaných osôb, počnúc Hospodárskym riaditeľstvom Ministerstva spravodlivosti cez štátno-bezpečnostné orgány až po Riaditeľstvo verejnoprospešných prác. Načrtáva tiež situáciu vo väzniciach a pracovných táboroch. Spomedzi použitých prameňov je obzvlášť zaujímavá citácia zo správy delegácie rezortu spravodlivosti vyslanej do Prahy, podávajúcej dobové porovnanie väznic v Československu a v Maďarsku. Podľa nej, bola napr. v roku 1949 situácia politických väzňov väznených na Pankráci omnoho lepšia ako v Budapešti (s. 159–175).

A Vendvidék a Rákosi-korszakban (Oblasť „Vendvidék“ v období Rákosiho). Ágnes Nagyné Sziklaiová spracovala zaujímavú kapitolu dejín národnostných menšín v Maďarsku. Svoju pozornosť upriamila na národnostne zmiešanú oblasť južného Porábia, nachádzajúcej sa na pomedzí rakúskych a bývalých juhoslovanských hraníc. Tunajšie dediny boli obývané predovšetkým Slovincami, ktorí sa v časoch budovania železnej opony medzi Západom a Východom, respektíve v dôsledku tzv. „malej studenej vojny“ medzi J. V. Stalinom a J. B. Titom, stávali mimoriadne exponovanou národnostnou skupinou. V slovníku orgánov maďarskej štátnej bezpečnosti sa akosi automaticky prekvalifikovali na „fašistických diverzantov“ a „špiónov Titovej bandy.“ Členovia tejto komunity tak okrem iných zásahov do ľudských práv a slobôd, zasahujúcich dobovú spoločnosť v súvislosti s prenasledovaním kulakov, či kolektivizáciou celoplošne, trpeli aj nepravosťami končiacimi až v násilných presídleniach celých rodín. Všetky tieto zásahy v konečnom dôsledku zapríčinili značné, do roku 1960 až 20-percentné preriedenie predmetnej menšinovej komunity (s. 177–214).

Fegyelmi ügyek az Államvédelmi Hatóságnál (Disciplinárne konania v Úrade ochrany štátu). Beatrix Boreczová vykonala analýzu disciplinárnych rozkazov štátnej bezpečnosti ÁVH z rokov 1950–1953. Počas systematického spracovania rozmanitých prípadov sa jej podarilo vytvoriť 9 obsahových kategórií, ktoré ilustruje na konkrétnych prípadoch: 1. morálne (sexuálne) priestupky, škandalizmus, 2. krádeže, 3. materiálne ujmy iného druhu, 4. pou-

žitie telesného násillia, 5. porušenie služobnej disciplíny formou nedodržania rozkazov, 6. nedôslednosť pri výkone služby, prezradenie služobného tajomstva, 7. pokus o emigráciu, 8. činnosť zameraná proti štátnemu zriadeniu, 9. iné. Venuje sa tiež otázkam sociálneho zabezpečenia príslušníkov štátnobezpečnostných síl (s. 215–233).

Somogyvári Lajos története (Príbeh Lajosa Somogyváriho). Attila Szakolczai rekonštruuje curriculum vitae jednej zo záhadných postáv maďarskej revolúcie roku 1956. Somogyvári na revolučnej konferencii zadunajských žúp, konanej 30. októbra 1956 v Rábe, nabádal k puču vytvorením revolučnej protivlády. So svojimi extrémnymi výzvami však neuspel. Jeho postava a skutočné činy zostali v časoch minulého režimu natoľko zahalené, že ho ešte aj v roku 1996 prezentovali v biografickom lexikóne venovanom revolúcii s heslom obsahujúcim mylné informácie. Štátnobezpečnostné služby Somogyváriho oficiálne pokladali za západného špióna stojacieho v službách rádia Slobodná Európa, zainteresovaná verejnosť si skôr myslela, že ide o agenta ŠTB. K objasneniu skutočností mohlo dôjsť až po nájdení jeho osobného zväzku v písomnej pozostalosti Štátnej bezpečnosti (s. 233–256).

A Magyar Néphadsereg karhatalmi célú alkalmazása az 1956-os forradalom kezdetén (Maďarská ľudová armáda v pozícii ozbrojenej moci na začiatku revolúcie v roku 1956). Vo svojej štúdií sa Ildikó Zsitnyányiová snaží odkryť hlavné charakterové prvky maďarskej armády v predvečer vypuknutia revolúcie v roku 1956. Objasňuje príčiny zlyhania armády ako mocenského nástroja v rukách vedenia komunistickej strany, ku ktorému došlo i napriek tomu, že armáda disponovala plánom presného postupu na boj s „vnútornými nepriateľskými silami“ (s. 257–265).

Kémkedésbe konspirált költő – Tumbász Ákos (Ákos Tumbász – Básnik skonšpirovaný do úlohy špióna). Po potlačení maďarskej revolúcie sovietskymi tankami OSN zriadilo osobitnú komisiu na sledovanie udalostí v Maďarsku. Hlásenia tejto komisie boli Kádárovou vládou odvrhnuté a vyhlásené za akési „Andersenove rozprávky“. K potvrdeniu pravdivosti oficiálneho postoja slúžili aj vykonávané procesy proti „západ-

ným špiónom“ a „nepriateľom demokratického zriadenia,“ ktoré po roku 1956 ožili novou silou. Do tohto libreta zapadá aj prípad mladého básnika, Ákosa Tumbásza, ktorého úloha „špióna“ skončila na šibenici (s. 267–277).

Állambiztonsági helyzetjelentés az 1956-os forradalom tizedik évfordulóján (Situačné hlásenie o bezpečnosti štátu k desiatemu výročiu revolúcie z roku 1956). Desiate výročie revolúcie znamenalo pre stabilizovaný Kádárov režim a jeho bezpečnostné služby prirodzenú výzvu. Aj z tohto dôvodu je zaujímavé hlásenie o štátnobezpečnostnej situácii predstreté Ústrednému výboru Maďarskej socialistickej robotníckej strany z 1. februára 1966, podávajúce akýsi sumár uplynulého desaťročia. Hlásenie v plnom znení aj s úvodom publikoval Bende-gúz Gergő Cseh (s. 279–301).

A hazai szamizdat „hőskora“. A Galamb utcai butik („Hrdinské obdobie“ domáceho samizdatu. Butique v ulici Galamb utca). Demokraticky zmýšľajúca opozícia si na 70–80. roky v Maďarsku vybudovala svoje neoficiálne ustanovizne. Jedným z prejavov činnosti demonštrovať myšlienky oponujúce „socialistickej národnej jednote“ bolo aj vydávanie a šírenie samizdatov. Štúdiá Zsolta Krahulcsána aj na príklade operatívnych hlásení Štátnej bezpečnosti dokumentuje vznik dielne, ktorá mala koordinovať vydávanie a šírenie veľkého množstva samizdatov (s. 303–359).

Az első letartóztatástól az utolsó szabadulásig – Lénárd Ódön piarista szerzetes találkozásai a diktatúra igazságszolgáltatásával (Od prvého zadržania po konečné prepustenie – stretnutia piaristu Ódöna Lénárda s jurisdikciou diktatúry). Ódön Lénárd bol jedným z najdlhšie trpiacich kňazov. Počas tridsiatich rokov sa vo

väzení ocitol tri krát (1948, 1961, 1966). Jeho kalvária sa skončila až po pristúpení Maďarska k Helsinkej dohode (1975). V roku 1977 ho prepustili z väzenia na základe dohody s Vatikánom. Tejto udalosti bezprostredne predchádzala audiencia Jánosa Kádára u pápeža Pavla VI. 9. júna 1977. Autor štúdie, Károly Hetényi Varga, ukázkami z vyšetrovacích spisov a dobových výpovedí v kombinácii so spomienkami pátra Lénárda podáva plastický obraz jeho osudu (s. 361–380).

A politikai rendőrség létrehozása a Német Demokratikus Köztársaságban (Vznik politickej polície v Nemeckej demokratickej republike). Záverečná štúdia ročenky Trezor pochádzajúca od autorky Ágnes Jobstovej je venovaná problematike vzniku politickej polície NDR. Snaží sa načrtnúť jej vývoj v „prehistorickom“ období, a to od roku 1945, kedy na území sovietskej zóny vznikali v Nemecku prvé informačné oddelenia pri fungujúcich provinciálnych riaditeľstvách. Venuje sa tiež okolnostiam vzniku Stasi. Štúdiu dotvárajú krátke biografické heslá jej vedúcich predstaviteľov (s. 381–398).

Na záver sa v ročenke môžeme dočítať o priebehu projektu, vypísaným Historickým úradom v roku 2000, ktorého zámerom bol získať čo najviac osobných svedectiev z obdobia štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia. Oslovenú cieľovú skupinu tvorili obeť reštriktívnych opatrení vtedajších štátnobezpečnostných služieb. O úspešnosti projektu svedčí, že úrad za jeden rok obdržal takmer 150 písomných svedectiev. Ročenku uzatvára výberová bibliografia pracovníkov úradu za uvedené dva roky.

Aktivity NKVD/KGB a a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945-1989

PhDr. Ján Ondriáš

(1979), absolvent histórie-katechetiky FiF Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, podpredseda Správnej rady ÚPN.

Medzinárodná odborná konferencia, Bratislava, 14.–16. november 2007, kongresové centrum SÚZA, Drotárska cesta, Bratislava

V decembri 2007 si svet pripomenie deväťdesiate výročie založenia neslávne známej sovietskej politickej polície, pôvodne nazvanej Čeka. (Bola založená 20. 12. 1917, za jej zakladateľa je považovaný Félix Edmundovič Dzeržinskij). Od svojho zrodu, predovšetkým však po skončení občianskej vojny v soviets-

skom Rusku a ním okupovaných satelitoch, sa Čeka a jej nástupcovia (GPU, OGPU, NKVD, MGB, KGB) stali nástrojom imperiálnej komunistckej zahraničnej politiky. Špecifické metódy infiltrácie, subverzie, dezinformácie a destabilizácie, ktoré sovietska štátna bezpečnosť využívala vo všetkých ich

podobách, napomáhali realizovať primárny cieľ: ovládnutie strednej a východnej Európy ako geograficky strategického priestoru a ako východisko pre uskutočnenie ďalších mocenských zámerov Sovietskeho zväzu.

Konflikt s nacistickým Nemeckom, vyhraný s pomocou spojencov, otvoril sovietskym bezpečnostným zložkám cestu do srdca Európy. Sovietska štátna bezpečnosť mohla začať uplatňovať všetky formy ovládania a deštrukcie podmanených spoločností a štátnych celkov. Postupne sa komunistickej moci podarilo vytvoriť systém satelitov, ovládaných nielen prostredníctvom stranických aparátov, ale tiež (a možno hlavne) pomocou satelitných bezpečnostných štruktúr. Ich organizácia bola z Moskvy koordinovane využívaná proti západným demokraciám, ale tiež proti krajinám Tretieho sveta až do rozpadu sovietskeho politického bloku koncom osemdesiatych rokov minulého storočia.

S ambíciou zorganizovať konferenciu s témou sovietskej štátnej bezpečnosti na Slovensku, resp. na pôde Ústavu pamäti národa, prišiel nebohý predseda Správej rady, Ing. Ján Langoš. Riešenie tejto problematiky sa dostalo aj do návrhu úloh a projektov, ktorými by sa mal ústav zaoberať. Uvedenú úlohu č. I., 1. 1 „Mocenský a ideologický vplyv nacistickej Tretej ríše a komunistického ZSSR na demokratické štáty Západu v rokoch 1938–1989 – čiastková úloha (KGB – tajná zbraň studenej vojny)“, schválila v júni 2006 Správna rada Ústavu pamäti národa. V novembri toho istého roku sa v Bratislave na pracovnej porade ku konferencii stretli zástupcovia partnerských inštitúcií z Poľska, Nemecka, Maďarska a Českej republiky. Pracovná porada stanovila témy panelov, počet prednášajúcich, zameranie a čas konania konferencie. Druhá pracovná porada sa uskutočnila v apríli 2007. Prípravná komisia zložená zo zástupcov jednotlivých organizátorov vybrala príspevky, zaradila ich do panelov, riešila finančné a jazykové záležitosti konferencie.

Okrem Ústavu pamäti národa sa na konferencii finančne podieľajú aj partneri z Poľska, Nemecka a Maďarska. Organizátori zároveň požiadali o finančný príspevok Vyšegrádsky fond, ktorý bol na jar tohto roku schválený, a Nadáciu Konrad Adenauer, ktorá pomáha ústavu organizovať podobné akcie už tri roky. Záštitu nad celým podujatím prevzal podpredseda vlády SR, Dušan Čaplovič.

Konferencia je rozdelená do troch dní, v rámci ktorých bude odprednášaných približne 30 príspevkov zaradených v šiestich tematických paneloch (Okružly stôl – úvodný panel, Od sovietskych poradcov v satelitných štátoch k sovietskym bezpečnostným školám, Stredná a východná Európa ako vý-

chodisko k spravodajskému prenikaniu na Západ, Spolupráca KGB so satelitnými štátnobezpečnostnými službami, aktivity NKVD/KGB v okupovanom Východnom Nemecku a Rakúsku, Sumarizácia – záverečný panel). Na konferencii sa zúčastnia odborníci zo Slovenska, Maďarska, Poľska, Rakúska, Nemecka, Českej republiky, Talianska, Kanady, Ruskej federácie, Litvy a Rumunska. Pre verejnosť bude organizátormi zabezpečené tlmočenie do slovenského, anglického a nemeckého jazyka.

Okrem samotnej konferencie pripravuje ústav aj sprievodný program so zameraním na problematiku konferencie. V rámci tohto programu bude prezentovaný dokumentárny film o násilne odvedených osobách z územia Slovenska do ruských gulagov, prezentácia dokumentárnych a inštruktážnych filmov ŠtB a KGB, ako aj výstava fotografií a dokumentov z Archívu Ústavu pamäti národa. Z príspevkov, ktoré odznejú na konferencii bude v roku 2008 pripravený zborník.

Cieľom konferencie je sprístupniť verejnosti čiastkové informácie o sovietskej bezpečnosti z archívov bezpečnostných zložiek jednotlivých štátov strednej Európy, systém práce, riadenia, spolupráce a výmeny informácií medzi jednotlivými bezpečnostnými službami. Viac informácií ku konferencii, k prednášajúcim osobám, atď. možno nájsť na internetovej stránke Ústavu pamäti národa www.upn.gov.sk alebo sa informovať prostredníctvom elektronickej pošty conferencekgb@upn.gov.sk.

Kroky Hany Ponickej

V novembri 1989 boli spolu Hana Ponická, Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Anton Selecký a Vladimír Maňák (Hnutie za občiansku slobodu) súdení za „poburovanie a nepriateľskú činnosť voči socialistickému zriadeniu“ v procese s tzv. „bratislavskou päťkou“. Ich trestné stíhanie nasledovalo v auguste 1989 bezprostredne po liste, ktorým spomínaní členovia HOS-u oznámili vládnym orgánom, že položia kytice kvetov ku miestam, kde boli 21. augusta 1968 zastrelení protestujúci slovenskí občania. Hana Ponická, Vladimír Maňák a Anton Selecký boli oslobodení 14. novembra 1989, Kusý, dostal podmienený trest a Čarnogurský bol prepustený z väzenia až 23. novembra 1989, keď už prebiehala „nežná revolúcia“.

Anton Selecký
(1950), vydavateľ
a publicista

Vždy, keď sa pozriem z okna na večernú ulicu, na ktorej sa ozývajú neskoré kroky, spomeniem si na pani Hanku, keď odchádzala od nás domov deň pred súdnym pojednávaním, na ktoré sme sa pripravovali. Bol 12. november 1989. Drobná žena, s hanblivým pohľadom a odvážnym srdcom, sa pripravovala na väzenie. Mala 67 rokov. O niekoľko dní sa stal zázrak. Pred zrakom príslušníkov ŠtB, k miestu obetí, zastrelených 21. augusta 1968 sme položili kytice, za čo nás chceli vlastne odsúdiť. Boli sme slobodní. Padla jedna temná epocha našich dejín, ktorá gniavila celé generácie.

Opäť bol 21. august, august 2007. Zazvonil telefón. Zomrela Hana Ponická, zaznelo v slúchadle. A jedna veta, celkom suchá a oznamovacia, akoby vo mne skončila opäť jednu celú epochu, ktorá sa stala minulosťou. Pani Hanka odišla. Spisovateľka, ktorej kreslenému Štoplíkovi sa tešili malé deti. Prekladateľka, historička, intelektuálka, žena, ktorá sa nezľakla v živote nijakých prekážok, keď šlo o pravdu. Žena, ktorá zahanbila mnohých mužov, keď v roku Charty 77 pripravila na zjazde spisovateľov príspevok, ktorý rozbehol proti nej mašinériu prenasledovania. Vo svojom lukavickom mlyne vzdorovala celé 2 desaťročia v mene pravdy, spravodlivosti a lásky. Drobná a útlá žena s veľkým srdcom, ochotná brániť a hájiť pravdu, odišla 21. augusta 2007. Odišla akoby ďalšia obeť niečoho, čo sa v našej histórii neustále opakuje. Tentoraz to neboli strely okupantov, ani výsluchy ŠtB. Pani Hanka odišla takmer v zabudnutí. Na pohrebe v Starej Haliči dňa 26. augusta 2007 sa s ňou lúčili len veľmi

blízki ľudia. „Dnes sa s Hanou Ponickou lúčime“ – povedal nad jej truhlou za celú našu bratislavskú päťku Ján Čarnogurský – „A my si ju zapamätáme. Jedno je isté. Keď táto krajina bude v budúcnosti potrebovať čeliť pokusom o pozbavenie slobody, a bude hľadať vzory vo svojej minulosti, kedy sa táto krajina dokázala ubrániť, spomenie si na Hanu Ponickú. Preto pri tejto poslednej rozlúčke prosíme Boha, aby jej doprial večný pokoj v zemi tejto krajiny, pre ktorú ona toľko vykonala.“

Áno. Z našich pamätí pani Hanka nikdy nevymizne, tak ako tá chvíľa, keď jej drobné kroky, skromné a zároveň odvážne, zanikli v tme večera. A tieto kroky pani Hanky Ponickkej budú ešte veľmi jasne a dlho znieť, pretože otvárali novú cestu. Cestu, ktorá priniesla svetlo a nádej. Zachovajme si preto túto nádej a rozvíjajme ju, lebo je to odkaz pani Hanky a všetkých tých, ktorí dláždili túto cestu novej éry svojou láskou, obetou a vytrvalosťou.